UNIVERSITATEA DIN BUCUREȘTI
FACULTATEA DE FILOLOGIE

ISTORIA GÎNDIRII LINGVISTICE ROMÂNEȘTI

- Texte comentate -

vol.II

Partea I

București
-1989-

Redactor responsabil: prof. dr. LUCIA WALD
Colectivul de redacţie:
asist.dr.Constantin Dominte
conf.dr. Ecaterina Goga
asist. Ioana Prioteasa
prof.dr. Lucia Wald

Prezenta lucrare este destinată studenţilor de la facultăţile de filologie, anii I-IV, precum şi cadrelor didactice din învăţămîntul mediu.
Lucrarea a fost analizată în colectivul de catedră, care s-a declarat de acord cu multiplicarea în actuala redactare, a fost avizată şi aprobată de conducerea Facultăţii de filologie şi a Universităţii din Bucureşti.

CUVÎNT ÎNAINTE

Prezentul volum cuprinde texte reprezentative pentru concepţiile de lingvistică generală, extrase din operele celor mai de seamă lingvişti şi filologi români, publicate între anii 1866-1944.

Ele pun în lumină preocuparea cercetătorilor noştri pentru o sferă largă de aspecte ale studiului limbii române (fonetică şi fonologie, ortografie, semantică şi etimologie, gramatică) sub aspect sincronic şi diacronic, înnoirile metodologice, precum şi străduinţa lor de a regîndi, într-o manieră proprie, probleme teoretice referitoare la natura şi evoluţia limbii în general.

Din operele autorilor antologaţi am selectat, de preferinţă, studii sau articole, apărute în publicaţiile vremii, mai puţin accesibile sau necunoscute cititorilor nespecialişti. Principalele idei exprimate în ele au fost comentate şi raportate constant la concepţiile dominante în lingvistica europeană a epocii, menţionîndu-se punctele de vedere originale.

Lucia Wald

ALEXANDRU CIHAC

Autorul primului dicţionar al limbii române în exclusivitate etimologic s-a născut la Iaşi, la 8 septembrie 1825. Despre viaţa lui ni s-au transmis puţine date. Se ştie că este fiul adoptiv al medicului Iacob Cihac, ceh de origine. La vîrsta de opt ani e trimis în Germania pentru studii. Mai tîrziu devine asociat în afacerile comerciale ale părintelui adoptiv, care poseda şi o moşie la Teţcani-Roman, dar la vîrsta de 37 de ani se stabileşte definitiv în Germania, la Mainz. Faptul acesta nu l-a împiedicat însă să-şi consacre talentul lingvistic şi întreaga activitate ştiinţifică cercetării limbii române.

Pentru aportul său la cunoaşterea limbii noastre, Academia Română l-a declarat membru de onoare (1872).

A murit în anul 1887.

Opera care l-a făcut cunoscut nu numai la noi, dar şi în străinătate este Dictionnaire d'étimologie daco-romane, vol.I Eléments latins, Frankfurt, 1870, vol.II Eléments slaves, magyars, turcs, grecs modernes et albanais, Frankfurt, 1878. Lucrarea s-a bucurat de aprecierea specialiştilor în materie, ceea ce e confirmat şi de faptul că a fost distinsă cu premiul Volney decernat de Institutul Franţei.

Alte contribuţii ale lui Cihac nu prea numeroase, sînt datate, unele posterior primului volum al dicţionarului: (Cîteva cercetări etimologice ale d-lui Hasdeu "Convorbiri literare", IX-1875-1876; Despre cîteva cuvinte din Rabelais, ibidem. X 1876-1877); altele (Răspunsul meu d-lui Hasdeu, "Convorbiri literare" X-1878-1879; Le type homo ille bonus în "Romanische Studien, IV,

1879-188o; Mein Antwort an dr.M.Gaster, idem, IV -1879-188o; Sur les études de Mr.Hasdeu, ibidem IV-1879-188o) au apărut la scurt timp după publicarea celui de al II-lea volum al dicționarului.

Format la școala germană, A.Cihac a fost adeptul concepției naturaliste cu privire la limbă, mai precis al naturalismului lingvistic moderat, reprezentat de M. Müller (cf.D.Bugeanu: Concepția lingvistică a lui Alexandru Cihac, în "Limba Română" nr.3/1967).

Această concepție, care consideră limba un organism cu legi proprii de dezvoltare, i-a permis lui Cihac să înțeleagă că intervențiile subiective în evoluția limbii sînt sortite eșecului. Din perspectiva acestei înțelegeri Cihac a combătut exagerările latiniștilor, susținînd imposibilitatea înlăturării elementelor nelatine din limba română.

Arătînd că atît în componența lexicului românesc cît și în gramatică "elementul latin formează, fără îndoială, substanța limbii române", Cihac își definește concepția sa cu privire la originea latină a limbii române. În problema originii limbii noastre poziția lui Cihac nu e diferită de cea a latiniștilor, dar spre deosebire de aceștia, el a recunoscut rolul împrumuturilor din alte limbi, în mod special, a evidențiat importanța elementului slav din limba română.

Probabil din dorința de a convinge și pe alții de această importanță, Cihac a exagerat în mod voit, afirmînd, în Prefață la al II-lea volum al dicționarului său, că "elementul latin al limbii române nu reprezintă azi decît o cincime a vocabularului ei, în timp ce elementul slav formează aici o proporție dublă sau aproape două cincimi". Această apreciere generală, necontrolată, contrazisă chiar de datele dicționarului, reprezintă punctul de plecare în cunoscuta polemică dintre Hașdeu și Cihac. Acestei polemici lingvistica generală îi datorea-

ză valoroasa teorie cu privire la circulația cuvintelor în limbă, formulată de Hasdeu în Principii de lingvistică (vezi p. XI).

Vorbind de polemica Hasdeu-Cihac trebuie să menționăm că, în afara rezultatului pozitiv, de a fi îmbogățit lingvistica generală cu o idee care mai tîrziu va preciza locul fondului principal lexical în structura limbii, aceeași polemică este "răspunzătoare" de nedreptatea făcută lui Cihac de a i se fi atribuit, fără vreun temei, afirmația că limba română ar fi "un dialect neoslavic" (vezi: B.P.Hasdeu, op.cit., p.XI).

Această interpretare forțată a spuselor lui Cihac a condus la formarea, în lingvistica românească, a unei prejudecăți cu privire la ideile lui Cihac, prejudecată a cărei înrădăcinare nu poate fi explicată decît prin puternica personalitate a celui care a creat-o. Pentru a înlătura această prejudecată credem că ar fi suficient să fie subliniat faptul că Cihac nu numai că a susținut originea latină a limbii române, dar, pe baza acestei convingeri, el a înțeles, înaintea lui Hasdeu, că esența fizionomiei lexicului unei limbi e determinată nu de cantitatea elementelor de o anumită origine, ci de aportul calitativ al acestor elemente.

Pe urmele lui M.Müller, Cihac s-a apropiat de înțelegerea limbii ca fenomen social, ceea ce explică atitudinea sa cu privire la rolul individului în creația lingvistică. El consideră că individul nu poate interveni în limbă decît ca exponent al masei, "după ce individualitatea sa s-a pierdut în activitatea comună a familiei, a tribului sau a națiunii, căreia îi aparține". (Dictionnaire d'etymologie daco-romane, vol.I, Preface, p.IX-X).

Accepţia limbii ca factor social l-a condus pe Cihac şi la ideea studierii limbii poporului. Pentru el "limbajul" vorbit de un popor constituie limba naţională a acelui popor şi la rîndul ei, aceasta este "primul şi cel mai important semn al vieţii sale ca şi al vitalităţii sale". (Dictionnaire, vol.I, Preface, p.IX).

In ciuda considerării limbii ca document istoric, Cihac nu a reuşit să înţeleagă adevărata valoare a cercetării textelor româneşti vechi. De aceea el a apreciat documentele publicate de către Haşdeu în Cuvente den betrani, ca fiind lipsite de orice interes ştiinţific. (Sur les etudes de Mr.Hasdeu, în "Romanische Studien," IV, 1879-188o.). Această atitudine este în parte "răspunzătoare" şi de unele limite ale explicaţiilor etimologice date de către Cihac.

Cu toate criticile aduse dicţionarului său, trebuie să recunoaştem că A.Cihac s-a impus în istoria lingvisticii româneşti în special ca lexicograf. In ciuda progresului înregistrat în cunoaşterea limbii noastre, dicţionarul lui Cihac, peste care a trecut mai bine de un secol, constituie încă nu numai un document de valoare istorică ci şi un valoros material de referinţă, mai ales pentru elementul latinesc şi turcesc. O importanţă deosebită, în ciuda exagerărilor făcute, revine şi părţii referitoare la elementul slav, întrucît se semnalează, pentru prima dată la noi, proporţiile acestei influenţe.

Celelalte capitole (elementul grecesc, maghiar şi albanez) sînt astăzi depăşite. (cf.Mircea Seche, Schiţă de istorie a lexicografiei române, I, Buc. 1966, p.131).

Cu toate limitele ce pot fi remarcate în general în opera lui Cihac, apreciată din perspectiva cunoştinţelor lingvisticii actuale, trebuie să arătăm totuşi că, pentru perioada cînd au fost publicate, lucrările lui au

marcat un progres în lingvistica noastră, chiar şi numai pentru faptul, recunoscut deja, de a fi introdus în lingvistica românească un spirit obiectiv de cercetare ştiinţifică. (vezi:I.Iordan, Limba română contemporană, vol.I, 1954, p.125).

DICTIONAR

de etimologie daco-română. Elemente latine,comparate cu celelalte limbi romanice

Francfort,187o, de A.Cihac.

PREFATĂ

Un autor foarte apreciat publica, cu peste patruzeci de ani în urmă, o schiţă foarte spirituală despre limbile albaneză, valahă şi bulgară[1], în care numeşte limba valahă sau mai degrabă daco-româna cel mai vechi şi cel mai specific dintre idiomurile neolatine[I].

Această afirmaţie e într-adevăr destul de justă. Daco-româna, deşi mai puţin bogată decît cele mai tinere[II] limbi din Occident, unde elementul roman a avut mai mult timp să prindă rădăcină, posedă totuşi mai multe cuvinte clasice din epoca lui August decît acestea din urmă, şi un mare număr din cuvintele ei au păstrat sensul lor din latină, care adesea a fost complet schimbat în aceste idiomuri[III].

---

1. B.Kopitar, Albanische,Walachische und Bulgarische Sprache, Wiener Jahrbücher der Literatur, vol.46 .59-1o6.

Totuşi daco-româna a rămas aproape necunoscută marelui public, ca limbă romanică, vorbită de opt milioane de oameni. Noi atribuim acest fapt la două cauze principale: prima este poziţia geografică a ţării, la extremitatea orientală a Europei, izolată de orice comunicare cu celelalte naţiuni romanice; a doua, nu mai puţin importantă, e deprinderea, timp de secole, numai de opt-zece ani abandonată, de a nota limba cu caractere chirilice. Mai ales din această ultimă împrejurare s-a produs greşeala de a face din daco-romani un popor de provenienţă slavă[IV].

Celebrul filolog, profesorul Diez de la Bonn, este primul care, în Gramatica limbilor romanice[2], a expus într-o manieră ştiinţifică şi metodică, legile care guvernează formarea limbilor romanice şi deci lui trebuie să-i aducem întregul nostru omagiu. Dar, spre marele nostru regret, acest savant, în dicţionarul său etimologic[3] nu s-a ocupat în mod deosebit decît de cele trei limbi romanice dominante - de italiană, de spaniolă şi de franceză. Sper, aşadar, de a nu fi făcut o lucrare în întregime inutilă, publicînd prezenta încercare despre elementele latine ale daco-românei, pe care am intenţia de a o urma de o expunere despre elementele ei străine, care vor forma a doua parte a acestei lucrări.

Limba daco-română, s-a născut, ca şi surorile sale, celelalte limbi romanice, din acea lingua rustica[V] pe care cuceritorii romani au adus-o cu ei. Această latină vulgară sau rustică a trebuit fireşte să se modifice, atît prin amestecul limbilor indigene, vorbite de dife-

2. F.Diez, Grammatik der Romanischen Sprache, 2-te Aufl.3 vol.
3. F.Diez, Etymologisches Worterbuch der Romanischen Sprache, 2-te und 3-te Aufl.vol.2.

ritele popoare supuse dominației romane, cît și prin influența, mai mare sau mai puțin mare, pe care limbile altor popoare au exercitat-o mai tîrziu. La fel s-a întîmplat și cu daco-româna. Eminentul slavist, profesorul MIKLOSICH, din Viena, spunea în legătură cu acest subiect[4]:"În ceea ce privește elementul autohton, noi nu posedăm nici un monument al limbii dace sau gete și s-ar putea crede că ar trebui să renunțăm la orice urmă de element indigen în daco-română". Dar nu este așa. Încă d. KOPITAR ne-a atras atenția asupra caracterelor distinctive care, comune limbilor vorbite azi în peninsula Hemus[VI], nu-și găsesc explicația în nici una din aceste limbi, cu care au legătură. Greaca-modernă ne oferă particularități care nu decurg din greaca veche; bulgara , și în special și sîrba ne arată enigme care nu pot fi definite prin limbile slave; în sfîrșit, daco-româna prezintă construcții care nu sînt latine. Toate aceste particularități, comune limbilor vorbite în regiunea Balcanilor, par a trebui să fie raportate la elementul autohton; ele nu pot decît să susțină părerea că acest element este în esență identic cu albaneza de astăzi.

Dacă-i considerăm deci pe drept pe albanezi ca descendenți ai vechilor iliri, vom avea de asemenea dreptul să atribuim dacilor și geților o origine comună cu ilirii[5] [VII].

Albaneza și daco-româna evidențiază într-adevăr analogii atît de frapante, nu numai la un mare număr de

---

4. Fr.Miklosich, Die Slavischen Elemente in Rumunischen, 5-6.

5. Vezi de asemenea, Diez, Grammatik, I.Walachiches Gebiet 89-94-Arth & Alb.Schott, Walachische Märchen, Einleitung, 1-82.

cuvinte latine, care au dobîndit în cele două limbi același sens, dar și la unele forme gramaticale[6], și la multe cuvinte primitive, a căror analiză, destul de grea, va putea probabil să arunce o lumină asupra paginilor mai mult decît obscure ale istoriei acestor popoare antice[7] [VIII].

Un torent de populații barbare a inundat Dacia aproape fără întrerupere din secolul al patrulea pînă în secolul al treisprezecelea și ar trebui să se conchidă că limba ei a fost sensibil alterată de relațiile cu atîtea elemente străine. Printr-un fenomen extraordinar[IX] nu acesta este cazul; ea a rămas esențialmente latină în fondul[X] ei. Vechea slavă-bulgară a exersat, ce-i drept, o influență destul de mare asupra dezvoltării ei, începînd cam din secolul al șaselea; un mare număr de cuvinte latine au fost înlocuite prin cuvinte slave preluate aproape literal, fără a se da multă silință pentru a le asimila[XI], și chiar în interiorul limbii nu lipsesc anumite formațiuni slave[8]; care s-au fixat aici în mod irevocabil. Greaca modernă sau mai de grabă greaca evului mediu, turca și maghiara nu au făcut decît să-i îmbogățească lexicul. Celelalte limbi romanice posedă, toate, un fond mai mult sau mai puțin considerabil de elemente germanice; daco-româna singură e în întregime lipsită de acestea, căci puținele cuvinte germane care se găsesc în ea, sînt introduse foarte recent, fie din rusă-poloneză, fie din maghiară.

6. Miklosich, Slavische Elemente, 6-7.
7. E.R.Roesler, se pronunță (în broșura sa "Dacier und Romaenen" 69-7o, Wien, 1866) contra acestor date ale D-lui Miklosich, explicînd la rîndul său această afinitate a limbilor albaneză și daco-română prin legăturile acestor popoare între ele.
8. Miklosich, Slavische Elemente, 11-13.

Orice națiune care aspiră să participe activ la mișcarea intelectuală a națiunilor civilizate, trebuie să se preocupe, înainte de toate, să-și făurească o limbă națională; acesta este primul și cel mai important semn al vieții sale precum și al vitalității[XII] sale. Înțelegem prin limbă națională limbajul vorbit de poporul care constituie națiunea[XIII]. Procedeul prin care o limbă se fixează și se descompune din nou nu poate niciodată să fie supus nici capriciilor nici fanteziilor cîtorva persoane[XIV]; el trebuie să reunească în sine cele două elemente opuse, al necesității și al voinței libere[9], care se dezvoltă numai în popor și prin popor; căci deși mai ales individul pare a fi activ în producerea de cuvinte noi și de forme gramaticale noi, totuși el se manifestă ca atare numai după ce individualitatea lui a dispărut în activitatea comună a familiei, a tribului sau a națiunii, căreia îi aparține. Gramaticul Marcellus i-a spus împăratului Tiberius: "Tu poți, o Cezare, să acorzi dreptul de cetățean roman oamenilor, dar niciodată cuvintelor".

Pornind de la acest principiu, e de la sine înțeles că m-am abținut să îmbogățesc lexicul meu cu o mulțime de termeni noi, introduși aidoma din franceză, disprețuindu-se astfel, din ignoranță, foarte adesea cuvîntul vechi potrivit, de proveniență latină pentru a i se substitui un cuvînt francez de origine străină[XV].

---

9. Max Müller, Science of language, 35-37.

Cîteva exemple din dicţionar:

Bătrîn, adj., subst., vieil, vieux, vieillard; L.veteranus; it.esp.port. veterano; friul.vedran; fr.vétéran; istr.betăr, betăra; alb.vjetere; un bătrîn de bun (de moşie), vieil héritage de bienfonds; -bătrînatic, adj., *L.veteranaticus; vieillot;-bătrînel, bătrînior (bătrîior), bătrînut, adj.dim; bătrînesc, adj.,d'un vieux, comme un vieux; -bătrîneşte, adv.,en vieux,etc.; bătrîneaţa, s.f. surtout le pl.bătrîneţe , vieillesse; -bătrînică, sf.vieillotte; bătrînicios, adj., un peu vieux; -bătrînime, sf. vieillesse;- bătrîniş, sm., *L.veteranicus, Erigeron;-îmbătrînesc, ii,it,i,vb.,3; vieillir, devenir vieux, rendre vieux;-îmbătrînire, sf. action de vieillir; - îmbătrînitor, adj., vieillissant.

Carte, sf., cărţi pl., livre, lettre, carte à jouer; le pl.cărţi aussi ventricule des animaux ruminants; L.charta, cartâ (χάρτης); it. carta; pl.carte livres; cat.esp.port.prov.carta; fr. carte, charte; ngr. χαρτὶ livre, papier; alb. kartĕ; livre, papier, lettre; le pl. kartĕra cartes à jouer; turc, qarthăs papier; a învăţa carte apprendre a lire; a şti carte savoir lire, être lettré, savant: a juca cărţile, jouer aux cartes; a tăia cărţile couper les cartes; a da cărţile donner les cartes; a da cu cărţile tirer les cartes; -cărtice, sf., cărticele pl. petit livre; -cărticel sm.ª, idem; -cărticică, sf.,idem cărturar, sm.scrib, savant, libraire, joueur de cartes, brélandier; L.chartularius; it.cartolajo;

prov.cartolar, cartolari;-cărturărie, sf. librairie, grand jeu de cartes;-hartă, sf.= L.charta; carte géographique;-hârtie, sf. papier; ngr.χαρτί papier; vsl.hartija; nsl. hartia; serbe hartija; russe karta, hartıja, cech.pol. karta; magy.hartya (membrana); -hârtier, sm.,ngr.χαρτάρης fabricant,marchand de papier.

Plac , plăcui, plăcut, plăcé, vb.2; L.placeo, ui,itum, ere; it.piacere; esp.placer; port.prazer; cat. plaurer; prov.plazer; vfr.plaisir; nfr.plaire; alb.peljkjeig; imi (pour mie) place a zice, L.placet mihi dicere; -plac, sm.[b] placuri, pl. f., plaisir, gré, volonté, goût, aise; it. piato; esp.port.pleito; cat.plet; prov.plag, plach, placht, plac, plait, plat; fr.plaid; alb.peljkjim; du L.placitum = ce qui plait; după plac à plaisir, à volonté; plăcere, sf. it.piacere; esp.placer; port.prazer; vcat. plaer, plaher; ncat.pler; prov.placer; vfr. plaisir; nfr.plaisir, plaire, plăcut, part., adj., L.placitus, a, um; prov.plagut; plaisant, agréable, revenant, suave, prévenant, gentil, gracieux, mignard; desplac, ui, ut, e, vb.2., L.displacere=displicere;it.dispiacere; esp. desplacer; port.desprazer; vcat.desplaer, despler; prov.desplazer; fr.déplaire;-desplăcere, sf.,it. dispiacere; esp.desplacer; port.desprazer; fr.déplaisir[XV].

---

a,b de fapt sînt neutre, nu masculine

NOTE

I Trăsăturile "cel mai vechi şi cel mai specific" atribuite idiomului daco-român în comparaţie cu celelalte idiomuri neolatine îşi află explicaţie prin caracterul de arie laterală, care face ca româna să fie mai conservatoare decît idiomurile "surori" din aria centrală.

II Apreciere generală pentru limbile romanice de apus în opoziţie cu cele germanice.

III Printre cuvintele româneşti care, singure, au păstrat semantismul latin se pot cita bucă "obraz" ∠ lat.bucca, a întinde ∠ lat. intendo etc.

IV Iată o afirmaţie suficientă pentru a respinge ca nefondată acuzaţia lui Haşdeu potrivit căreia Cihac ar fi considerat daco-româna drept "un dialect neoslavic". (B.P.Haşdeu, Istoria limbei române. Partea I. Principie de lingvistică, Bucureşti, 1881, p.XI).

V Din nou o formulare clară a concepţiei lui Cihac cu privire la originea latină a limbii române, din varianta ei populară.

VI Hemus, în latină Haemus, munte în Tracia, peninsula Hemus = peninsula Balcanică.

VII Ilirii - populaţie preromană în nord-vestul Peninsulei Balcanice.
Limba iliră-idiom indo-european din grupul dialectal satem.
Geţii - populaţie preromană între Balcani-Marea Neagră şi Dunăre ca şi în teritoriile de pe malul stîng - cursul inferior al Dunării (Muntenia şi Moldova)
Dacii - grupa de nord-vest a traco-geţilor, în Carpaţi şi Podişul Transilvaniei. Geto-dacii au avut un rol important în procesul etnogenezei românilor. Teze mai recente susţin că atît albaneza (formată în Dardania şi zona de la vestul ei) cît şi româna (formată în Moesia şi Dacia) au ca obîrşie comună limba daco-moesiană.

VIII În Prefaţă la vol.II (p.XIII) Cihac reia această problemă pentru a-şi arăta mai explicit opinia cu privire la înrudirea dintre daco-români şi albanezi. Puţinătatea materialului lingvistic împiedică stabilirea unui raport direct între iliră şi albaneză.

IX Potrivit teoriei după care contactul între idiomuri nu duce de regulă la formarea de limbi mixte - teorie pe care Cihac o cunoaşte de la M.Müller - fenomenul în discuţie nu mai pare atît de extraordinar.

X Afirmaţia reluată mai explicit în Prefaţă la vol.II şi din care rezultă că Cihac nu a avut nici o rezervă cu privire la originea latină a limbii române (vezi şi notele IV şi V).

XI Proporţiile acestei influenţe sînt reafirmate teoretic în Prefaţă la vol.II al dicţionarului şi demonstrate în cuprinsul aceluiaşi volum.

XII Din cele spuse aici rezultă o justă înţelegere a importanţei pe care o are limba în viaţa naţiunii. De aceea trebuie să adăugăm la afirmaţiile lui Cihac că, după ce a fost constituită, limba naţională trebuie cultivată şi dezvoltată fără întrerupere.

XIII Definiţia concisă şi în esenţă corectă a limbii naţionale.

XIV Punct de vedere sociolingvistic cu privire la dezvoltarea limbii. Legile care guvernează evoluţia limbii nu depind de voinţa oamenilor, iar modificările sînt opera colectivităţii, nu a unor indivizi izolaţi, oricît de dotaţi.

XV Este formulată clar atitudinea antineologizantă a lui Cihac şi admiraţia lui excesivă pentru cuvintele moştenite. Această atitudine a fost explicată pe de o parte ca reacţie faţă de abuzul de împrumuturi, mai ales din franceză, pe de altă parte pentru că aceste împrumuturi, contemporane cu autorul dicţionarului, nu puneau lexicografului probleme etimologice serioase (cf.M.Seche, Schiţă de istorie a lexicografiei române, Buc., 1966, p. 105).

XVI Observăm că în Dicţionarul său Cihac nu ordonează alfabetic toţi termenii analizaţi.cî îi grupează pe legături etimologice (pe cuiburi semantice). Derivatele şi cuvintele din acelaşi cuib semantic, dar aflate pe o altă linie etimologică (vezi carte şi hîrtie) nu constituie, ca ordonare, titluri de dicţionar. Acest fapt îngreuiază consultarea dicţionarului.

Despre cîteva cuvinte din Rabelais*.

(...)

Cu toată originalitatea faimoşilor romani Gargantua şi Pantagruel, a lui Rabelais, ciudatele cuvinte şi formele de cuvinte, întrebuinţate de dînsul cu mare îmbelşugare, nu se pot lua nici drept o icoană a limbei din secolul al XVI, nici drept model în general. Pe lîngă o manie de a da cuvintelor populare o formă mai primitivă, chiar mai primitivă decît în secolii al 12 şi 13, adică într-un timp renumit pentru regularitatea formelor, Rabelais întrebuinţează şi o mulţime de cuvinte într-o formă bizară şi aceste cuvinte, deşi ne arată o mare învăţătură, nu au avut şi nici n-au putut avea o viaţă mai lungă. Limbile sînt ca plantele; acţiunea timpului asupra lor nu se poate îndrepta; tot aşa de puţin stă în puterea cuiva de a întoarce limba înapoi, cît ar putea preface cineva un stejar bătrîn într-un copăcel[I]!

În privirea ştiinţei limbistice comparative, operele lui Rabelais nu pot avea dară pentru noi vr'un alt interes decît un interes de curiozitate, căci pentru a studia limba veche franceză în special sau în genere - un studiu neapărat necesar filologului român - trebuie să studiem alţi autori decît pe Rabelais!

Limbile romane sînt ieşite toate din limba vulgară latină[II]; - fiecare în raport cu limba latină are însă fonologia sa particulară. Formele limbei vechi sunt mijlocitorii fireşti între limba latină şi limba de astăzi

---

* Fragment reprodus din Convorbiri literare, anul X 1876-1877.

- mai ales pentru limba franceză modernă ce s-a depărtat mai mult de forma originară decît celelalte limbi romane; cuvîntul latin trece din gură în gură și astăzi îl găsim foarte depărat de la punctul plecării lui[III]! Francezul modern fără limba veche este ca un copac fără rădăcinile lui, precum vechiul francez fără limba modernă este un copac fără crengile și foile lui!

Dacă limba franceză veche - mai pură în formele ei - se apropie mai mult de limba română, decît acea modernă, limba italiană modernă, cea mai pură din toate limbile romane[IV], ne este încă mult mai aproape precum ne putem încredința sper ușor prin o comparație. Formele ca: acoperi, acru, ajunge, ajuta, albie, apoi, ascult, atinge, bucă, cădè, scădè, italienește coprire, acro-agro, aggiungere, ajutare, alveo, poi, ascoltare, atingere, bocca, cadere, scadere, au negreșit o asemănare mult mai mare cu limba română decît formele analoge franceze: couvrir, aigre, adjoindre, aider, auge, puis, écouter, atteindre, bouche, choir, échoir și o mulțime altele.

Cuvîntul deja, de pildă, adică francezul déjà ce se întrebuințează de vr'o cîtva timp așa de des vine de la lat. de jam; îl găsim însă în limba italiană într-o formă necompusă - mai potrivită cu geniul limbei române - gia, espag. ya, port.prov.vech.franc.ja, lat.jam - dacă e vorba de a primi cuvinte nouă străine.

Într-un înțeles filologic, legătura noastră cu francejii este dară numai o legătură de comunitate a originii limbelor romane[V].

Galii sau celții însă, ce au lepădat într-un mod mai absolut, ca și dacii, limba lor părintească și au primit limba cuceritorilor romani, au impus mai pe urmă

limba lor nouă[VI] - noilor cuceritori din secolul 5 - francilor - silind pe aceştia de a uita limba lor proprie şi de a adopta limba cuceritorilor (cu toate că aceştia şi-au schimbat pînă şi numele antic al naţiunii - de gali în franci) şi au prefăcut idioma vulgară - destul de grosolană de atuncea - în limba astă elegantă şi graţioasă a francilor de astăzi, cînd pe de altă parte limba română, rămăind săracă şi fără vre o dezvoltare însemnată în elementele ei fundamentale[VII], a fost împestriţată de cele mai heterogene limbi într-un mod foarte simţitor şi aceasta fără putinţa de vr'o îndreptare, căci limba este a poporului, iar nu a cîtorva reformatori ridicoli! Malherbe răspundea la acei care îi cereau opinia lui asupra unor şi altor cuvinte franceze, că "les crocheteurs du Pont au foin "sunt dascălii în privirea limbei ! La noi însă s-ar putea explica visul şi versul lui Ronsard;

"Et pouvoir en français parler grec et latin"

zicînd:

"Et pouvoir en roumain parler français et latin"

COMENTARII

I Atît comparaţiile cît şi ideea că omul nu poate interveni în evoluţia limbii relevă concepţia naturalistă a lui Cihac.

II Această idee apare cu insistenţă şi în Prefaţă la vol.I al Dicţionarului.

III Intregul paragraf este revelatoriu pentru înţelegerea caracterului istoric al limbii, pentru sublinierea factorului timp în transformarea limbii.

IV Dacă prin "cea mai pură din toate limbile romane" autorul înțelege limba care a conservat cel mai bine fondul latin, atunci trebuie să precizăm că nu italiana, ci sarda merită calificativul de "cea mai pură". Prin "pură" autorul înțelege că în evoluția ei nu a intervenit un substrat de altă origine.

V Dezvoltarea spiritualității române infirmă însă această impresie.

VI E vorba de limba galo-romană.

VII Dar aceasta e o exagerare care relevă încă o dată repulsia lui Cihac față de neologisme.

DICŢIONAR DE ETIMOLOGIE DACO-ROMÂNĂ

Elemente slave, maghiare, turce, greceşti moderne şi albaneze

de A.CIHAC.

Frankfurt, 1879.

Prefaţă

(...)

Studiile care privesc distincţia dintre Elementele originare ale unei limbi de cele pe care ea le-a împrumutat[I], se fac în aceeaşi măsură în interesul filologului ca şi al istoricului; şi unul şi celălalt scot de aici informaţii pe care nici o altă sursă nu le poate oferi. Nu avem nici un document mai vechi, mai fidel şi în special mai popular decît limba, dacă vrem să studiem diferitele condiţii sociale, atît morale cît şi materiale, ale unui popor, influenţele pe care le-a suferit şi elementele din care s-a constituit[II].(.......)

Eminenta lucrare a d-lui Miklosich[1] ar fi putut totuşi lămuri aceste persoane cel puţin asupra unei părţi destul de mari a elementelor slave din limbă. Publicaţiile filologice ale defunctului profesor R.Roesler[2] asupra elementelor greceşti, turceşti şi maghiare, sînt, dimpotrivă, departe de a răspunde aşteptării noastre.

Desigur că rezultatele ştiinţifice conduc adesea la constatări care nu satisfac pe toată lumea. Ştiinţa

---

1. Fr.Miklosich, Die slavischen Elemente im Rumunischen, Wien, 1861.
2. Dr.E.R.Roesler, Die griechischen und türkischen Bestandtheille im Romänischen, Wien, 1865. Acelaşi, Das Magyarische im Romänischen, im Romänische Studien, p.347-352. Leipzig, 1871.

pozitivă nu poate nicicum să se conducă după aspirațiile unui patriotism rău înțeles sau după un amor propriu ridicol, care nu urmărește decît să se prevaleze de trecutul glorios al strămoșilor săi.

Elementul latin, care, fără îndoială, formează substanța limbii române, - gramatica sa fiind, cu excepția cîtorva particularități, traco-ilirice, esențialmente latină - a rămas nu numai aproape staționar de la primirea sa, în ceea ce privește fondul vocabularului său, dar acesta din urmă trebuie chiar să fi pierdut multe cuvinte ca urmare a atîtor tulburări, al căror teatru, aceste nefericite regiuni, au fost timp de secole[III].

Avem convingerea că elementul latin al limbii nu poate cîștiga nimic, chiar prin cercetările cele mai minuțioase ale vechilor texte românești, care de altfel sînt destul de rare, în timp ce elementele slave pot fi încă sporite cu anumite cuvinte, pe care le întîlnim în aceste documente, dar din care cea mai mare parte sînt acum ieșite din uz sau înlocuite prin alte cuvinte echivalente[IV].

Elementul latin al limbii române nu reprezintă astăzi decît o cincime din vocabularul ei, în timp ce elementul slav intră în ea de două ori sau aproape 2/5[V].
In această privință observ în mod expres, că toate cuvintele conținute în partea slavă a dicționarului meu, cu excepția cîtorva termeni vechi, pe care i-am admis pentru interesul lor istoric, fac parte din limbajul poporului în România[VI].

Aproape toate dialectele slave[VII] au contribuit, mai mult sau mai puțin, la îmbogățirea limbii, dar mai ales vechii slave (slavona) sau vechii bulgare, cum e numită de preferință, cu mai mult sau mai puțină dreptate, româna îi datorează cel mai mare număr din împrumuturile sale. Acest din urmă fapt nu poate deloc să mire, dacă se ia în considerație, că românii au fost creștinați de slo-

venii din Panonia[VIII], care locuiau atunci în Dacia şi Ungaria, pe ambele maluri ale Dunării şi care vorbeau acest dialect slavon. Românii au folosit apoi în sec.al 18-lea această slavonă ca limbă a bisericii lor, care în mod natural, a primit şi toate instituţiile sale de la aceeaşi sursă slavonă.

De altfel poporul român a păstrat pînă astăzi toate superstiţiile religioase şi altele, care aparţin aproape exclusiv slavilor, iar poporul de rînd celebrează încă şi acum anumite sărbători, a căror origine urcă, fără îndoială, pînă la păgînismul slavonilor sau al vechilor ruşi[3].

Marea influenţă şi chiar preponderenţa elementului slav, în afară de împrumutul lexical, se manifestă încă:
1. într-un număr destul de mare de sufixe, dintre care multe au căpătat o întrebuinţare foarte generală chiar pentru cuvinte neslave.
2. într-un mare număr de localităţi cu nume slave (numărul lor depăşeşte jumătate din totalitate[IX]), precum şi în nume de familie, din care cea mai mare parte sînt de origine slavă, la care trebuie să adăugăm apoi pe cele de origine greacă, maghiară, turcă şi chiar albaneză. Primul prinţ legislator al Moldovei, Vasile Lupu (1634) a fost chiar albanez prin naştere.
3. în forma internă a limbii[X], care a trebuit în mod necesar să resimtă efectele acestei influenţe slave seculare[4]. Limbajul, subiectul, forma poeziei populare, precum şi termenii botanicii populare, în mare parte slave, atestă în mod cert o mare intimitate a poporului cu spiritul, credinţele, moravurile şi obiceiurile slavilor de aproape toate neamurile[XI].

---

3. cfr.Răpotini, dict.p.306;Rusalli,p.321;v.Mikl. Chr.Term.21.37.
4. Miklosich, Die Slavischen Elemente im Rumanischen, p.11.

De altfel poporul român a opus o rezistență atît de mică invaziei de cuvinte slave (și cuvintelor străine în genere), receptarea lor a fost, afară de cîteva excepții, într-atît de literală și aproape fără cel mai mic efort de a le asimila fondului latin și limbii, cum este cazul elementelor străine în toate celelalte limbi romanice, încît există tendința de a crede că elementul latin nu intrase încă la vremea aceea în carnea și în sîngele națiunii[XII].

Opinia unora dintre scriitorii noștri, după care cuvintele slave sînt introduse recent în limba română și slavismele ei nu sînt produsul unui amestec etnografic al acestor două popoare, cum se exprimă Hașdeu atît de naiv[5], ci numai al unui contact de vecinătate, sînt afirmații în așa contradicție cu evidența faptului, încît ele nu pot avea nici cea mai mică valoare istorică sau lingvistică[XIII].

---

5. P.Hasdeu, Columna lui Traian, 1876, p.462 - Același - Istoria critică I, unde spune la p.276, "în România cultura slavică se încuibează prin modă, prin officiu, prin eclesia tot-o-dată; ș-apoi lucrarea-i fiind legală, este de o natură permaninte" și mai departe, p.277 tocmai contrariul; față cu un asemenea bilanț cată să mărturisim că teritoriul nostru, după septe secoli de cuadruplă pressiune a cirillismului prin modă, prin lege, prin cler și prin funcționaratu, s-a slavizat prea puțin în alăturare cu germanizarea Boemiei etc.

Elementul maghiar, mai considerabil decît se presupune în general, a fost desigur receptat mult după elementul slav și deci n-a putut exercita această influență predominantă. Românii din Transilvania, din Banat și ceilalți care trăiesc în mijlocul ungurilor sau înconjurați de ei, s-au resimțit desigur mai puternic de aceasta, după cum dovedește lexiconul de la Buda. Chiar de la publicarea acestei opere (1825) elementul maghiar și în parte și elementul german au sporit în provinciile române ale Austriei; cuvinte noi au înlocuit deja mulți termeni din fondul comun al limbii, care figurează încă în dicționarul de la Buda.

D.Emil Picot[6], care recunoaște el însuși că singurele variații dialectale care pot fi relevate în română, trecînd de la o provincie la alta, se referă la legile fonetice sau, dacă vreți, la pronunție și că toți locuitorii din diferitele provincii române se pot înțelege perfect, ne spune totuși în același timp, că n-a existat ideea de a se face cunoscut, prin exemple alese din diferite regiuni, chiar limbajul poporului!

D-l Picot ne mai spune că "studiile mai multor autori asupra elementelor străine existente în română au defectul capital că ele confundă, într-un singur tot, împrumuturile făcute din limbi străine în diversele ținuturi române și că cei care se servesc de cuvintele turcești și grecești relevate de D.Roesler ignoră cea mai mare parte a termenilor slavi sau maghiari citați în altă parte, și că, la fel, cei care au lăsat să se introducă în limba lor un mare număr de elemente slave sau maghiare, din contră, n-au luat nimic de la turci".

---

6. Émile Picot, Documents pour servir à l'étude des dialects roumains, Paris, Maisonneuve.

Aceste alegații sînt, în importanța pe care le-o dă D.Picot, cu totul inexacte; dicționarul nostru le dezminte aproape pe fiecare pagină.

Dacă, după D.Picot, zidarul se numește în Banatul de la Timiș morer (din germ.maurer), zugravul moler (din germ.maler) lăcătușul șloser (din germ. schlosser), croitorul șnaider (din germ. schneider), cuvintele corespunzătoare zidar, zugraf, lăcătuș (acesta din urmă e chiar maghiar), croitor, din fondul comun al limbii, sînt la fel de cunoscute și în Transilvania, cum se poate convinge cineva după lexiconul de la Buda, în care autorii n-au dat decît limbajul românilor din Austria acelui timp[XIV].

Cuvintele germane ale D.Picot ar dovedi așa dar numai că românii din Timiș, care trăiesc acolo în mijlocul sîrbilor și în parte și al germanilor din Banat, încep să vorbească un jargon, jumătate român, jumătate german, care va rămîne numai un jargon și nu va fi niciodată un dialect român particular.

Țăranul din Banat care, după D.Picot, n-a încetat a spune timp (lat.tempus), cuvînt care se cunoaște de altfel tot așa de bine în România[XV] ca și în Transilvania, nu ignoră corespondentul lui slav vreme, și dacă românii din împrejurimile Vîrșetului spun ca sîrbii zvon (din v.slav zvonŭ), pentru a denumi un clopot, care în alte regiuni ale Banatului și în părțile Körösului[XV] se numește harang (din maghiarul harang), acești români cunosc sau cunoșteau și cuvîntul "clopot" (care, în paranteză fie spus, nu e nicidecum latin, după D.Picot și lexiconul de la Buda, ci slav) și sprijină deci ceea ce am spus mai departe despre pierderea succesivă a cuvintelor din fondul comun al limbii în provinciile române care nu fac parte din România[XV] propriu zisă.

D.Picot face încă o greşeală dacă reproşează D-lui Diez că el nu dă latinei partea care-i revine[7] în mod real în formarea românei. Care sînt cuvintele încă necunoscute, de origine latină, pe care D.Picot le-a descoperit în Banatul de Timiş? El nu citează niciunul în documentele lui asupra dialectelor române.

Exceptînd cîteva sufixe (aş,éiu etc.) folosite destul de frecvent şi în cuvinte nemaghiare, elementul maghiar n-a făcut decît să sporească vocabularul român cu aproximativ o zecime[XVI].

Trebuie observat de asemenea că unele cuvinte, la origine slave, au fost primite sub forma lor maghiară astfel încît pentru unii este dificil a determina dacă ne-au venit direct din maghiară sau prin intermediul unui dialect slav care le-a preluat cu transformările lor maghiare[XVII].

Elementele turceşti din limba română nu datează decît din secolele al 15-lea, 16-lea, 17-lea, 18-lea şi al 19-lea şi sînt consecinţa naturală a războaielor, a dominaţiei directe şi indirecte a turcilor şi a ocupării repetate a ţării de către ei. Numărul lor mare, aproape o cincime din vocabularul român, surprinde şi dovedeşte că poporul se familiarizase destul de uşor cu această limbă[XVIII]. Termenii stilului oficial, mai ales din timpul domniei fanarioţilor, ar mări încă considerabil aceste împrumuturi făcute din turcă. Noi n-am admis în general decît ceea ce aparţine limbajului popular; cuvintele mai puţin cunoscute au fost notate cu un asterisc. O mare parte dintre cuvintele turceşti provin

---

7. v.Diez, Grammatik der romanischen Sprachen, 3 Aufl.I.p.138.

din turca vulgară, vorbită de soldăţime.

Turca nu ne-a dat decît cîteva sufixe: ciu,giu(ji), lîc(lîq, liq), liu,(li), cu o întrebuinţare destul de restrînsă în afara cuvintelor turceşti, şi, ceea ce e mai de mirare, numai 3 sau 4 verbe.

Elementul grec modern şi în parte şi grec din evul mediu[XIX], nu conţine numai cuvinte pe care în cea mai mare parte le datorăm preponderenţei limbii greceşti moderne din timpul perioadei fanariote a Principatelor, el conţine şi cuvinte populare care trebuie să provină din relaţiile directe dintre români şi greci în evul mediu.Termenii biserceşti sînt relativ foarte puţin numeroşi,şi, chiar pentru acest mic număr, deşi aceste cuvinte sînt de origine greacă, adesea e îndoielnic dacă au fost primite în mod direct din greaca modernă sau din vechea slavă[XX], care ne-a dat aproape întreaga nomenclatură ecleziastică, după cum am remarcat deja privitor la elementele slave. Aceasta dovedeşte din nou, în modul cel mai evident, influenţa predominantă a slavonei, care ea însăşi deţine aproape toţi termenii instituţiilor bisericii sale, ca şi toate aceste instituţii înseşi, exclusiv din biserica greco-orientală din Constantinopole.

Luînd în consideraţie aceste fapte e ciudat să întîlnim în română cuvinte ca:

biserică din lat.med.basilica, gr.med.βασιλική στοά în locul slavonului crŭky, crŭkŭvi, din v. germ.de sus chirichè.

botez (eu botez), din lat.med. baptizo, gr.med. n.gr.βαπτίζω în locul slavonului krustiti,kristiti, a "face pe cineva creştin".

duminica din lat. dominica şi dies (de dominus), corespunzînd n.gr. κυριακή ziua Domnului (din κύριος) în locul slavului nedélja zi de sărbătoare.

Aceste cuvinte ne-au venit, fără nici o îndoială, dintr-o sursă greco-latină din evul mediu, la fel ca şi cuvintele blastem (blasphemo), preot (presbyter) etc., şi aceste trei sau patru cuvinte nu pot deci să probeze nicidecum, după D.Cipariu[7], "că românii au fost creştinaţi cu secole înainte ca biserica română să fi fost slavizată" [XXI].

Albaneza nu ne-a dat în mod direct decît un număr foarte mic de cuvinte şi chiar acste cuvinte nu sînt de origine albaneză; ele aparţin diferitelor elemente din care sînt alcătuite româna şi albaneza[XXII].

Punctul capital şi cel mai important care ne permite să judecăm relaţiile dintre români şi albanezi în trecut - relaţii care trebuie să fi fost foarte strînse - sînt elementele cu privire la limbă, pe care albaneza le posedă în comun cu româna.

În ale mele elemente latine din limba română şi în lucrarea de faţă, am indicat în jur de 500 de cuvinte latine, 1000 cuvinte slave, 300 cuvinte turceşti, 280 de cuvinte greco-moderne şi 20 la 25 cuvinte maghiare (pentru albaneză)[8], care sînt identice cu cuvintele corespunzătoare româneşti[XXIII]. Această circumstanţă desigur foarte remarcabilă nu poate nicicum să fie întîmplătoare, mai ales în ceea ce priveşte elementele latine, care au suferit în cele două limbi o schimbare aproape analoagă a sensului lor. Celelalte particularităţi sintactice în fine, pe care româna le are în comun cu albaneza, ca articolul sufixat[9] etc., nu ne pot lăsa nici

7. Tim.Cipariu, Despre limba română, Blaj, 1877, p.26
8. Îmi propun să public mai tîrziu lista detaliată.
9. V.Miklosich, Die slavischen Elemente im Rumanischen, p.6 şi urm.şi Schuchardt, Der Vocalismus des Vulgärlateins, III, 49 şi urm.

o îndoială asupra afinității traco-ilirice a acestor două naționalități[XXIV].

D.Petriceicu Hașdeu, istoricul și filologul nostru prin excelență, ne asigură[10] că extrema asemănare cantitativă și calitativă a limbii albaneze cu limba daco-română, în ceea ce privește elementele nelatine, probează că naționalitatea română s-a născut și s-a dezvoltat anume în această parte a provinciei lui Traian, unde dacii au fost mai înrădăcinați decît în altă parte, adică în Oltenia (Valahia Mică) pînă în valea Hațegului.

Noi nu înțelegem de fel, cum acest ultim fapt, dacă ar fi adevărat - ceea ce nu este nicidecum cazul[XXV] - poate să rezulte din extrema asemănare a elementelor nelatine ale limbii albaneze cu româna. D. Hașdeu ar face bine să ne explice acest fenomen istoric!

Elementul slav care se găsește în albaneză, dovedește, ni se pare, pentru albaneză ca și pentru română, contactul foarte vechi al acestor popoare cu slavii, în timp ce elementul turc și cel grec-modern, introduse mult mai tîrziu, ne arată un împrumut aproape analog la cele două popoare.

Greaca modernă, sîrba și în parte și croata posedă aproape același fond de cuvinte turcești ca albaneza și româna, cum se va vedea în dicționarul meu.

[...]

Îmi rămîne să dau socoteală de metoda pe care am urmat-o în lucrarea mea și de aranjamentul ei gene-

---

10. P.Hașdeu, Istoria critică a Românilor, București, 1874, I, p.306.

ral. Imi permit să observ înainte de toate că nu am neglijat nimic pentru a o face cît mai completă posibil, mai completă decît toate dicţionarele care au apărut pînă astăzi[XXVI].

In elementele latine publicate în 187o, admisesem toate cuvintele române de origine latină, fără a ţine seamă, dacă au trecut direct din latină în română sau dacă le-am primit prin intermediul unei alte limbi. In volumul de faţă distincţia dintre aceste cuvinte şi clasificarea lor după limba care ni le-a dat mi s-a părut necesară, pentru a nu greşi faţă de buna credinţă şi faţă de exactitatea care este în drept să ni se ceară. Pentru cîteva cuvinte din elementele latine mi-am modificat opinia; se va găsi locul lor actual parcurgînd indexul român[XXVII].

De asemenea orice cuvînt român, conţinut între celelalte alte elemente, şi-a găsit locul în limba respectivă, de unde ne-a venit în mod direct. Cazurile îndoielnice sub acest aspect sînt puţin numeroase.

In general am admis în dicţionarul meu şi cuvintele, care sînt cunoscute numai în Transilvania, în Banat etc., fie după informaţiile mele personale, fie după lexiconul de la Buda (acestea din urmă sînt marcate L.B.) în măsura în care aceste cuvinte au căpătat o întrebuinţare generală (nu izolată) în aceste provincii.

Există unele cuvinte slave, dar mai ales cuvinte turceşti şi greceşti, nu prea numeroase, care nu sînt folosite decît în România şi care sînt chiar necunoscute în Transilvania etc., dar cum România constituie cea mai mare parte omogenă şi compactă a regiunilor locuite de români avem, fără îndoială, dreptul să considerăm ca nu-

cleu adevărat al limbii, vocabularul poporului din România, pe care celelalte regiuni române care deja au suferit şi care suferă zilnic influenţa străină deznaţionalizantă[11], trebuie să-l ia ca model.

(...)

---

11. v.T.Maiorescu, Critice, Limba română în jurnalele din Austria, Bucureşti, 1874.

COMENTARII

I Teoretic autorul recunoaşte necesitatea deosebirii între elementele moştenite şi cele împrumutate, dar în practică se abate de la acest principiu în măsura în care el "pune (...) semnul identităţii între elementele moştenite şi cele împrumutate din latina savantă sau din limbile romanice".(cf.M.Seche,lucr. cit. p.114).

II Relevînd importanţa limbii ca document istoric, Cihac subliniază legătura strînsă dintre lingvistică şi istorie ca ştiinţă.

III Vezi şi nota IV la textul din partea I a Dicţionarului. Rezultă că Cihac recunoaşte, înaintea lui Haşdeu, chiar dacă mai puţin explicit, că esenţa lexicului unei limbi nu este dată de cantitatea cuvintelor de o anumită origine, ci de aportul lor calitativ.

IV Autorul intuieşte foarte bine mişcarea din interiorul vocabularului. Acesta nu cunoaşte numai adăogiri, ci şi eliminări şi înlocuiri. Relevînd faptul că unele cuvinte latine au fost înlocuite, în anumite condiţii istorice, cu elemente slave cărora cu timpul li s-au substituit alte echivalente, autorul sugerează caracterul permanent al mişcării vocabularului. Împotriva părerii lui Cihac, cercetarea atentă a documentelor şi progresul etimologiei au evidenţiat originea latină şi a altor cuvinte româneşti.

V Pe baza acestei afirmații necontrolate, care de fapt e contrazisă de datele dicționarului, Hasdeu a declarat că pentru Cihac, limba română ar fi "un dialect neoslavic". (vezi nota IV la textul din partea I a Dicționarului).

VI Declarație de principiu pe care nu o respectă întrucît, după cum arată M.Seche, (lucr.cit.p.111), Cihac a preluat din dicționare nu numai numeroase cuvinte strict regionale, dar și unele de-a dreptul suspecte, nesusținute de texte.

VII Cihac folosește termenul de dialect cu sensul de limbă neoslavă, probabil pentru a-și motiva tratarea globală a elementului slav fără a face vreo diferențiere între diversele lui variante teritoriale. Prin urmare el nu și-a propus acest lucru, de aceea pare neîndreptățită critica pe care i-o face M.Seche cînd afirmă că "...se poate reproșa în schimb (s.n.) lexicografului că distincția între diversele surse slave de împrumuturi este ca și inexistentă".(lucr.cit.p.122).

VIII Cihac confundă creștinarea poporului român, care e un proces simultan cu cel al formării poporului român, cu momentul organizării bisericii ortodoxe care a avut loc mai tîrziu. Referitor la procesul de creștinare a poporului român, Const.Galeriu, Unirea Țării Românești cu Moldova. 1859-24 ianuarie 1985, în Îndrumător Bisercicesc Misionar și Patriotic - 1985, p.10. afirmă că "Sinteza daco-romană înfăptuită începînd cu secolul II (d.Hr.), avea acum ca suport și liant spiritual iubirea Sfintei Evanghelii, propovăduită la noi din veacul apostolic, prin Sf.Apostol Andrei, și apăreau în istorie într-o nouă ipostază, ca popor român și creștin, cu o limbă cultă, latină-romanică".

IX Autorul exagerează numărul toponimelor slave.

X Să nu uităm că Cihac elaborează și publică Dicționarul său în plină perioadă a psihologismului lingvistic, cînd conceptul de formă internă, formulat de către Humboldt este reactualizat de către H.Steinthal, care-i acordă un loc important în determinarea specificului unei limbi.

XI Pentru prima dată în istoria lingvisticii românești este semnalată proporția atît de însemnată a influenței slave. (vezi și nota X la textul din prima parte a Dicționarului).

XII Apreciere exagerată făcută din perspectiva aceleiași tendințe de a acorda elementului slav un loc mai important în spiritualitatea românească.

XIII Observație interesantă pentru a remarca importanța elementului slav. Ea vizează în primul rînd pe latiniști, care minimalizau rolul influenței slave și prin faptul că o considerau de dată recentă.

XIV Exemplificările sînt concludente pentru distincția pe care o face Cihac între limba comună și vorbirile regionale.

XV România în sensul de Țările Române, Țările Române sau vechiul regat. Köros = Criș.

XVI Numărul mare de cuvinte românești considerate de Cihac de origine maghiară se explică pe de o parte prin înregistrarea regionalismelor maghiare, pe de altă parte prin încadrarea greșită la acest capitol a unor cuvinte de origine nemaghiară.

XVII Pentru prima dată este semnalat faptul că unele cuvinte slave au pătruns în limba română prin intermediul limbii maghiare. (cf. M. Seche, lucr. cit., p. 109).

XVIII Observație interesantă dacă ne gîndim că în epoca respectivă era înrădăcinată părerea că influența turcă s-ar reduce doar la termeni livrești, de organizare.

XIX Cu toate că aici Cihac menționează pe lîngă elementul grec-modern și elementul grec din evul mediu, totuși în cuprinsul dicționarului tratează materialul de origine greacă în bloc, fără a ține seama de cele trei valuri ale acestei influențe; greaca veche, greaca bizantină și neogreaca (cf. M. Seche, lucr. cit., p. 128).

XX Observație justă, dar ea nu a fost pusă în valoare în tratarea concretă a termenilor din dicționar. De aceea s-a spus că în dicționarul lui Cihac o serie de cuvinte figurează printre elementele grecești ale limbii noastre, cînd în realitate ele sînt elemente grecești pentru limba slavă, dar slave pentru limba română. (cf. M. Seche, lucr. cit., p. 129). De menționat că prin vechea slavă Cihac înțelege slavona (bisericească) sau vechea bulgară după cum însuși Cihac precizează mai sus, ceea ce nu se confundă cu limba slavă veche.

XXI Vezi nota VIII.

XXII. Pentru prima oară în istoria lexicografiei române se menționează că româna și albaneza au în comun termeni care aparțin elementului autohton. Mai recent Grigore Brâncuș, Vocabularul autohton al limbii române, Buc. 1983, susține că elementele pe care româna le are în comun cu albaneza nu sînt împrumutate din albaneză, ci sînt transmisiuni directe din substratul traco-dac (după alții, daco-moesian).

XXIII E prima oară cînd într-o lucrare lexicografică se dă lista termenilor din alte limbi pe care româna îi are în comun cu albaneza.

XXIV Interesantă observația că asemănarea cu albaneza nu se limitează la vocabular.

XXV Acest mod de referință la părerile lui Hasdeu explică poate ostilitatea acestuia față de Cihac.

XXVI Această autoapreciere este pe deplin îndreptățită; ca dovadă amintim pe de o parte că dicționarul lui Cihac a fost considerat "prima lucrare riguros științifică din domeniul etimologiei românești", pe de altă parte că lista de cuvinte, înregistrate de dicționar se ridică la cifra de 17.645 de cuvinte, adică de peste trei ori mai mult (față de 5.765) decît în mod greșit i se atribuise.

BOGDAN PETRICEICU HASDEU

Născut în 1838 la Cristineşti (jud.Hotin) într-o familie de cărturari, Hasdeu a urmat şcoala primară în comuna natală, iar cursurile liceale în diferite şcoli din Podolia. În 1852* devine student la Facultatea de ştiinţe juridice din Harkov, unde se face cunoscut prin gîndirea sa originală şi un deosebit talent pentru însuşirea limbilor străine. În 1856 participă, ca sublocotenent, la războiul Crimeii, apoi funcţionează, o scurtă perioadă, ca judecător la Cahul (1858). Stabilindu-se la Iaşi, este numit custode la Biblioteca Şcoalelor (1859). Între anii 1860-1862 a predat cursuri de istorie, geografie şi statistică, mai întîi la Şcoala Reală apoi la Colegiul Naţional. Exclus din învăţămînt în urma unui conflict cu corpul profesoral şi cu directorul Titu Maiorescu, devine - la propunerea lui Al.Odobescu - membru al Comisiunii istorice.

În perioada anilor 1862-1871 Hasdeu desfăşoară o intensă activitate publicistică şi social-politică, întreprinde lungi călătorii în ţară şi peste hotare (Austria, Ungaria, Serbia, Boemia, Franţa) cercetînd biblioteci şi arhive, în care descoperă numeroase manuscrise şi texte vechi româneşti.

Remarcat prin lucrările publicate, este adus de Titu Maiorescu la Universitatea din Bucureşti unde, în octombrie 1874, inaugurează un curs liber de filologie

---

* Deci la 14 ani! De reţinut că, spre sfîrşitul vieţii Hasdeu declara (în opoziţie cu data consemnată în actul de naştere) că anul naşterii sale era 1834.

comparativă indo-europeană, care s-a bucurat de o largă audiență. În 1878 este numit profesor titular, continuînd din 19o1 ca profesor onorific al Facultății de Litere, unde a funcționat o vreme și ca decan.

Între anii 1874-1884 a făcut noi călătorii în Ungaria, Polonia, Italia, Anglia, Franța, Elveția, Austria. A întreținut legături cu toți marii lingviști ai epocii și s-a bucurat de un binemeritat renume în țară și peste hotare. În 1877 a fost ales membru al Academiei Române, iar în 1883 - al prestigioasei Societăți de lingvistică din Paris. Numeroase academii și societăți științifice din Europa și S.U.A. i-au acordat același titlu.

În contrast cu satisfacțiile și onorurile ce i-au însoțit viața, ultimii ani i-a petrecut în singurătate și amărăciune. Împiedicat de a-și continua munca la Etymologicum Magnum Romaniae (prin retragerea, de către forurile academice, a sarcinii încredințate) și profund afectat de moartea prematură a strălucitei sale fiice Iulia, Hasdeu a fost grav zdruncinat, mai ales sub aspect psihic. A murit la 24 august 19o7, aproape uitat de contemporani.

Activitatea științifică a lui B.P.Hasdeu, începută încă în anii studenției la Harkov, a cuprins o sferă foarte largă de preocupări; s-a interesat de istorie, lingvistică, filologie, aducînd însă contribuții importante și în etnografie și folclor, arheologie, istoria civilizațiilor și a religiei, psihologie, statistică și științe economice. A înțeles, de timpuriu, necesitatea legăturii dintre diversele domenii de cercetare, a "solidarității științifice universale" cum o numea el și a practicat (și a cerut de la alții) rigoare metodologică, soliditate a argumentării, informație exhaustivă.

În centrul preocupărilor sale s-a aflat alcătuirea, pe baze științifice și într-o viziune largă, a unei istorii a poporului român. În vederea acestui scop a desfășurat o intensă activitate de adunare, clasificare și editare științifică a numeroase documente autentice, comentate și interpretate într-un spirit de înaltă exigență și obiectivitate, aducînd filologia românească la nivelul științei europene. A publicat texte inedite din secolul al XVI-lea, a dat o ediție critică a Psaltirei românești din 1577 a diaconului Coresi. Principala sa lucrare filologică este culegerea de texte vechi apărută sub titlul Cuvente den bătrîni. Limba vorbită între 155o-16oo, în trei volume, primele două cuprinzînd texte comentate, iar ultimul - principii generale de lingvistică.

În domeniul folcloristicii a publicat numeroase texte și studii de folclor comparat, dintre care se remarcă cel privitor la doină (Doina. Originea poesiei poporane la români în "Columna lui Traian" 1882), precum și monumentalul articol despre basm din Etymologicum Magnum.

B.P.Hasdeu a fost unul din marii lingviști ai epocii, pe plan național și european. Cunoștea un mare număr de limbi, ceea ce i-a deschis orizonturi în studiul comparativ-genealogic și tipologic și în teoria limbii.

În domeniul lingvisticii generale, într-o primă perioadă (pînă în 1881) a fost preocupat de cercetări în spirit neogramatic, cu accent pe fapte concrete. A evidențiat rolul datelor lingvistice în reconstituirea istoriei nescrise a unui popor, a definit principiile de urmat în stabilirea corectă a etimologiei. În studierea istoriei cuvîntului a acordat egală atenție laturii fonetice și celei semantice și a publicat în revista "Columna

lui Traian" o serie de studii valoroase orientate onomasiologic.

A fost printre primii lingvişti europeni care au acordat atenţie rolului substratului, considerat de el ca avînd o puternică influenţă în limbă şi în folclor. Însuşindu-şi ideile din epocă, a considerat schimbarea lingvistică drept rezultat al tendinţei spre comoditate sau ca efect al asociaţiei de idei.

În 1881, Hasdeu a dat, prin lucrarea Principie de lingvistică, care reprezintă prima parte a celui de-al treilea volum al monumentalei opere Cuvente den bătrîni, o sinteză de lingvistică generală, independentă de cea a lui H.Paul, în care prelucrează în mod original ideile din epocă şi aduce numeroase puncte de vedere proprii.

În această lucrare a definit locul lingvisticii ca ştiinţă socială în conformitate cu natura obiectului ei. A susţinut şi a aplicat în practică principiul cercetării istoriei limbii în strînsă legătură cu istoria societăţii (cu evidenţierea diferenţei de ritm în evoluţia lor), a făcut distincţie între limba in abstracto (facultatea vorbirii) şi limba in concreto (idiomurile diferitelor colectivităţi), acestea din urmă putînd fi cercetate atît sub aspect temporal (anatetic) cît şi spaţial (peritetic).

O rezolvare originală a adus Hasdeu în mult dezbătuta problemă a amestecului limbilor*, în legătură cu care consideră că este necesar să se facă distincţie între amestecul primar, produs în situaţii de bilingvism

---

* Citat, alături de H.Schuchardt, pentru contribuţia sa în acest domeniu, de către I.A.Baudouin de Courtenay în articolul Jazykoznanije ili lingvistika XIX veka (1901).

colectiv şi soldat cu modificarea profundă a uneia dintre limbi şi dispariţia celeilalte, şi amestecul secundar, reprezentînd împrumuturi de elemente care nu ating structura fundamentală a unei limbi. Se consideră îndeobşte că cea mai de seamă contribuţie a lui Hasdeu în domeniul lingvisticii generale este teoria circulaţiei cuvintelor, care stipulează, în esenţă, că valoarea unei unităţi lingvistice este dată de circulaţia ei în vorbire şi că elementele cu circulaţie mai mare sînt cele care stabilesc fizionomia unei limbi.

Hasdeu şi-a însuşit teoria humboldtiană despre limbă ca sistem, ca întreg ale cărui elemente se află în strînsă corelaţie şi interdependenţă. A conceput în mod dialectic raportul dintre limbaj-fenomen general uman, abstract (numit de el limbă) şi limbă - fenomen social, caracteristic unei colectivităţi, manifestare concret-istorică (numită de el dialect). A acordat atenţie studierii graiurilor teritoriale şi, remarcînd continuitatea lor peritetică (sincronică, spaţială), a notat că absenţa unor limite nete între ele nu neagă existenţa lor ca unităţi diferite. A iniţiat la noi primele anchete dialectale şi a relevat importanţa datelor idiomurilor suddunărene pentru studiul istoriei limbii române. Este cel dintîi lingvist român care s-a ocupat de problema dialectelor sociale - argouri şi jargoane.

Sub aspect metodologic se cuvine subliniată larga sferă de procedee aplicate de el în studierea limbii: alături de metoda comparativă-istorică a făcut apel la comparaţia sincronic-tipologică, la statistică, a utilizat modele etc. A avut o viziune largă, integratoare, dialectică asupra fenomenului lingvistic. Spre deosebire de Saussure, care accentua opoziţiile langue ~ parole - sincronie ~ diacronie, Hasdeu punea pe primul plan unitatea lor dialectică, aspectul integrator.

S-a arătat (Frisch p.251)[1] că, împotriva aparențelor, concepțiile de lingvistică generală ale lui Hasdeu se leagă formînd o teorie închegată, care reprezintă mai mult decît sinteza ideilor din epocă, pe care le-a preluat în mod critic, depășind viziunea neogramaticilor prin unele puncte de vedere sociolingvistice.

În domeniul indo-europenisticii a fost preocupat atît de aspecte teoretice, metodologice (definirea metodei, planurile comparației, rolul corespondențelor fonetice, clasificarea genealogică, valoarea reconstrucției și, mai ales, precizarea principiilor în stabilirea etimologiei), cît și concrete (reconstituirea elementelor trace de substrat).

A pus la noi bazele slavisticii ca disciplină științifică, a precizat rolul elementelor slave în raport cu cele latine și autohtone. A publicat documente slave din arhive din țară și străinătate și a dat studii valoroase privitoare la relațiile slavo-române, la locul elementului slav în limba și cultura noastră și a clarificat etimologii slave ale unor cuvinte românești (apelative, antroponime, toponime).

S-a manifestat ca pionier în cercetarea substratului limbii române, a stabilit elementele autohtone din lexic prin comparație cu albaneza și alte limbi indo-europene (deschizînd o cale urmată și astăzi).

---

1. Helmut Frisch, Beiträge zu den Beziehungen zwischen der europäischen und der rumänischen Linguistik. Eine Geschichte der rumänischen Linguistik des 19 Jahrhunderts, Bochum-Bukarest, 1983.

Fără a fi dat o sinteză de istorie a limbii române a pus bazele ei prin lucrări de dialectologie, prin studierea fondului autohton, a celui latin, a elementelor de împrumut (slave, maghiare, turcești, grecești), a cercetat româna atît în cadrul limbilor romanice cît și al celor balcanice, a abordar problema teritoriului și a epocii de formare a limbii și a poporului român; a publicat numeroase studii de fonetică și gramatică istorică a precizat etimologia unui mare număr de cuvinte, urmărind și istoria lor, mai ales în monumentalul Etymologicum Magnum Romaniae.

Personalitate multilaterală, stăpînind cu autoritate numeroase domenii științifice, B.P.Hasdeu a creat o operă prestigioasă prin varietatea temelor și originalitatea soluțiilor. Timp de multe decenii a fost prezent în toate sferele științelor umaniste și a format elevi străluciți în domeniul filologiei, istoriei și al lingvisticii.

PRINCIPIE DE FILOLOGIA COMPARATIVĂ ARIO-EUROPEE

cuprinzînd grupurile indo-perso-tracic, greco-italo-celtic și leto-slavo-germanic, cu aplicațiuni la istoria limbei române, București, 1875.

I, IV Față cu atîtea dificultăți subiective și obiective, dacă nu m-am sfiit a lua asupră-mi sarcina de a inaugura cel întîi studiul filologiei comparative în România, cauza este, d-lor, încrederea în indulgența ascultătorilor, care vor binevoi a trece cu vederea cîte ceva din imperfecțiunile profesorului, nu din parțialitate pentru mine, ci în favoarea necesității generalmente simțite de a se funda cît mai curînd o asemenea catedră și la noi, după cum s-a introdus de mult în învățămîntul superior la toate popoarele civilizate. Ar fi a obosi atențiunea și a pune la grea ispită memoria dv., dacă m-aș apuca să vă enumer mulțimea de catedre de filologie comparativă cîte se află astăzi în diferitele state ale Europei. Ne va ajunge un singur exemplu, mai elocinte decît toate. Vecinii noștri unguri, a cărora rol pe scena culturii e departe de a fi strălucit, au înființat chiar dînșii la Universitatea din Pesta o catedră de filologie comparativă, pe care, negăsind vreun maghiar la înălțimea misiunii, au încredințat-o germanului dr. Iosif Budenz, cunoscut printr-o admirabilă disertațiune despre sufixul grec κός. Dacă o fac strănepoții lui Arpad, cu atît mai mult nu trebuie să rămînă îndărăt odraslele lui Traian, mai ales cînd în România s-a lățit de cîtva timp un fel de epidemie de a se amesteca toți în lingvistică, torturînd care mai de care sărmanul grai românesc, fără știrea lui Dumnezeu și a lui Bopp.

V-am spus, d-lor, că filologia comparativă este cea mai nouă din toate ştiinţele istorice. Tocmai prin aceasta ea caracteriză eminamente secolul XIX.

[...]

Acesta este înţelesul în care secolul XIX se caracteriză prin tendinţă filologică. "Spiritul modern - zice ilustrul Littré - după ce întemeiase toate doctrinele cari pregăteau marea ştiinţă a istoriei, a simţit că datele cele mai preţioase sînt cuprinse anume în limbi, şi atunci filologia, devenind o necesitate şi ieşind din tainiţile eruditiunii pentru a se amesteca în cestiunile cele mai importante, ne-a procurat în puţini ani o doză de noţiuni pozitive, ce se completează mereu, care de pe acum a ajuns a arunca o vie lumină asupra tuturor originilor"[1].

I, V Littré zice: "asupra tuturor originilor" şi are dreptate. A pătrunde la sorgintea cea mai intimă, pînă unde nu pot străbate celelalte ştiinţe sociologice, este marea misiune a filologiei comparative[I]. Această proprietate de a împrăştia ceaţa originilor a fost farmecul care - îmi veţi permite aici o mică confesiune - m-a atras pe mine însumi la studiul special al filologiei comparative. Limpezind perioadele cele mai obscure din istoria română, mi s-a întîmplat adesea a da peste unele intervaluri atît de sterpe, încît nici o diplomă, nici un text, nici o rămăşiţă plastică nu putea să satisfacă frămîntările minţii mele. Atunci am recurs cu desperare la limbă, consultînd-o după metoda comparativă, şi pe dată se spărgea întunerecul.

---

1. Littré, La Science au point de vue philosophique, Paris, 1873, p.439.

I,X [...]

Aş vrea să vă mai vorbesc, d-lor, despre importanţa etnografică, s-ar putea zice chiar monopolul filologiei comparative pentru constatarea adevăratei origini a unei naţiuni. Adesea o singură literă, un h schimbat în z sau un k trecut în h răstoarnă teoriile cele mai voluminoase asupra pretinsei descendinţe a unui popor II. Ar mai trebui să ating măcar în treacăt rolul antropologic al filologiei comparative, mai ales faţă cu noul drapel de eroare la modă, rădicat de ilustrul Darwin. Abisul între om şi maimuţă este - limba. "Numai prin limbă omul e om"[2]. Partizanii lui homo-simia ar fi datori, prin urmare, să probeze mai întîi şi mai pe sus de toate, într-un mod conform ştiinţei linguistice, nu printr-o frazeologie evazivă, după cum o face mai de curînd Häckel, posibilitatea naşterii limbei umane dintr-un goril sau un cimpanze.... III

....

Patriotismul e dreptul cel mai scump şi cea mai sacră datorie a fiecărui cetăţean; nu însă pentru a deveni în ştiinţă o pedică la cercetarea adevărului, fie acesta plăcut sau urît sub punctul de vedere momentan al susceptibilităţii naţionale IV. Debutînd la Universitatea din Lipsca, Georg Curtius a început prin a spune, în discursul său de deschidere, că filologia comparativă consi-

---

2. W.Humboldt, Sämmtliche Werke, III, p.252: "Der Mensch ist nur Mensch durch Sprache; um aber die Sprache zu erfinden, müsste er schon Mensch sein" (Omul este om numai prin limbă: dar ca să fi inventat limba, trebuia să fie deja om).

deră orice limbă ca ceva transnaţional[3]. Dacă se iartă dară unui filolog de a-şi arăta patriotismul, apoi nu în falsificarea realităţii după un calapod premeditat, ci numai în preferinţa, pe care, cu tot dinadinsul, o va da studiului propriei sale limbi în comparaţiune cu celelalte. Şi eu, d-lor, după cum v-aţi încredinţat chiar în lecţiunea de astăzi, voi cerceta totdeauna mai cu drag limba română, dar niciodată nu voi uita că ştiinţa e ştiinţă. A = A este deopotrivă adevărat pentru umanitatea întreagă. Afară din acest sanctuariu mă vor putea zgudui şi pe mine emoţiuni personale de orice natură; aici însă, pe această catedră, dezbrăcînd pe eu pentru a îmbrăca pe sacerdote, nu voi cunoaşte şi nu voi recunoaşte decît numai veritatea!

II, XIV Faţă cu înălţimea la care se rădicase Veriu[V] la începutul periodului empiric al filologiei comparative, iar pînă la un anumit punct chiar Varrone[VI], este ciudat de a vedea mai puţin tact, o metodă mai fără frîu, la unii linguişti din zilele noastre. Am aci dinaintea mea cîteva cărţi, apărute abia de cinci-şase ani tocmai în acea profundă şi laborioasă Germanie, care se poate numi cu tot dreptul cuib al ştiinţei comparative a limbilor. Într-una din ele autorul, plecînd de la un hvar, aduce de acolo numele Dunării prin următoarea călătorie sprîncenată: hvarjava = hvanjava = dhvaniva = dhanva, unde se opreşte un moment ca la o răscruce pernind apoi în două direcţiuni, una mai lungă prin dhanva= dhanuva = danuba la Danubius, alta mai scurtă prin dhanva = dhvanau = dhuonau la Donau[4]. Autorul celeilalte

---

3.Curtius, Philologie und Sprachwissenschaft, Leipzig, 1862, p.9: "Eine jede Sprache ist ihrer Grundlage nach etwas transnationales."

4.De Marle, Ursprung und Entwicklung der indo-europäischen Sprachen, Hamm, 1866, p.497.

cărți identifică vorba fineză *aura* (plug) cu latinul *aurum* (aur) și cu egipteanul *auru* (bob), trăgînd de acolo sublima concluziune că pe malurile Nilului turmele mîncau niște bob auriu[5]. Pe toți însă i-au întrecut filologii noștri români, începînd de la dicționarul etimologic publicat în Buda la 1825, compus de mai mulți autori în curs de peste treizeci de ani: "a pluribus auctoribus decursu triginta et amplius annorum", unde *slava* vine din εὐλάβεια și *slab* din "*debilis*", iar cuvîntul de tot nou *băcan* sau *băcal*, pe care ni l-au dat turcii în epoca fanariotică împreună cu *mezelicurile* și *zarzavaturile*, بقال (baqqal), se deduce din spaniolul *buhonero*[6]! Mi se va zice însă că la 1825 știința comparativă a limbilor era pretutindeni în fașă. Așa este. Aveți dreptate. Noi sîntem acum în 1874. Voi lua dară o carte română ieșită la lumină numai cu vreo doi ani înainte. Este primul volum din "Opere complecte de George Baronzi". *Complecte* nu *complete*; cunoștințele autorului în limba latină se arată astfel de la al doilea cuvînt al titlului; și totuși d-sa este un latinofil în culme! Știți oare de unde vine numele orașului nostru *Slatina*? Slavonește *slatina* însemnează "baltă" și "apă sărată"[7]. Nu! dl. Baronzi protestă. Observînd pe hartă că Slatina se află la trecătoarea Oltului, d-sa ne asigură că acest oraș nu poate fi altceva decît "*saltus*", loc de săltare dintr-o Românie în alta"[8]. La noi mai există o grămadă de alte "Slatine",

---

5. Helfferich, *Turan und Iran*, Frankfurt, 1868, p.28.
6. *Lexicon valachico-latino-hungarico-germanicum*, Budae, 1825, passim.
7. Miklosich, *Lexicon palaeo-slovenicum*, Vindobonae, 1865, p.857.
8. Baronzi, *Limba română și tradițiunile ei*, Brăila, 1872, p.79.

toate în niște localități mai mult sau mai puțin salifere, precum este dealul Slatina în Putna, satul Slatina în Muscel, pîrîul Slatina în Bacău, mănăstirea Slatina în districtul Sucevei, izvorul mineral Slatina etc. Ar fi interesant de a ști dacă și acestea toate au servit pentru săltare ! Iată din nefericire, un punct pe care nu-l lămurește autorul minunatei "săltări dintr-o Românie în alta", executate negreșit pe podul de fier de la Slatina, căci altmintrea ar fi fost prea periculoasă.

IV, III Filologia comparativă îmbrățișează trei mari sfere[VII], fiecare în deosebi sau pe cîte-trele împreună: sfera genealogică, cînd se studiază în filiațiune limbile unei singure ginți, ramure sau familie linguistice, adică limba în privința unui neam: γένος ; sfera mesologică - termen nou introdus de cîtva timp în medicină pentru a indica complexul condițiunilor exterioare ce lucrează asupra unui popor așezat într-un oarecare mijloc: μέσος - cînd se urmăresc împrumuturile dintr-o limbă în alta; în fine, sfera antropologică, cînd limbile se pun față-n față, pentru a afla din alăturarea lor ceea ce-i comun umanității întregi, ceea ce constituie graiul uman în genere, ceea ce caracteriză nu pe o națiune sau pe o viță, ci pe om: ἄνθρωπος [9].

---

9. Pott, Die Kennzeichen der Sprachverwandtschaft în Z.d.d.m.G. IX, 429 admite o subdiviziune care în fond nu diferă de a noastră:"I generelle Aehnlichkeiten: a, allgemein-menschlicher Art, b im physiologischen Typus ohne eig. verwandtschaftliche Beziehung; II spezielle und zwar: a, ererbte, b erborgte". Clasa generală a lui Pott corespunde pe deplin cu cea antropologică, iar clasa specială cuprinde pe cele genealogică și mesologică, pe care noi însă preferăm a le separa, diferind cu totul una de alta.

Teoriele false, cîte s-au emis în trecut și - să nu ne măgulim nici noi ăștia din secolul XIX de a fi nefalibili - se mai emit încă din cînd în cînd în filologia comparativă, mai toate izvoresc din confuziunea între aceste trei sfere, pe cari cată să nu le perdem niciodată din vedere, cu atît mai mult că ele se împleticesc una cu alta, se încrucișează, se sustrag unei observațiuni încete și ne împing la precipitațiune, asemenea celor terenuri lunecoase, unde te oprești nu acolo unde vrei, ci acolo unde te împiedici. Ca să fiu bine înțeles, recurg la exemple.

Cuvîntul nostru tată... iată încă o probă de latinitatea românilor! exclamă unii, fiindcă și latinește părintele se putea zice tata sau - ceea ce este tot una - atta. Să mai adaug că spaniolii de asemenea numesc tată taita, pe frate tato și pe soră - tata; în dialectele italice moderne se regăsește cu același sens tata și atta; în limba reto-romană din Elveția tat înseamnează pe bunic și tata pe bunică etc.[10] Dar toate acestea dovedesc ele oare latinismul lui tată? Nu. La vecinii noștri slavi tatăl se cheamă tata, al căruia sinonim mai întrebuințat otet, rusește atet, serbește otat nu este iarăși decît un deminutiv din prototipul ata sau at, la elini τέττα și ἄττα; la vechii germani toto și atto; în dialectele celtice tat și aite; la albanezi tata și atë; în sanscrită तात (tāta) etc. De aci să urmeze oare că vorba ar fi genealogică, însă nu pentru latini în specie, ci pentru toți ario-europeii? nicidecum. Nu vă vorbesc, d-lor, despre semiți și turani, la care silabele tat și at ne apar cu același sens de paternitate, dar în privința cărora somitățile linguistice de astăzi bănuesc din

---

10. Diez, Etym. Wörterb.[2] I, 405.

ce în ce mai mult o înrudire primordială cu familia ario-europee. Voi alerga la neamurile cele mai eterogene. Chinezeşte tatăl se zice a-to, în limba japoneză -toto. La triburile negritene din Africa vom da la Congo peste tata şi la bongo peste tati[VIII]. In America găsiţi pretutindeni pe "tata"; la eschimoşi - atata, la mexicani - tatli, în limbile moxă şi sapibocană - tata[IX]. Oraţiunea dominicală la selbatecii poconchi[X] se începe cu cuvintele: ca-tat dintre care ca însemnează "nostru" şi tat - "tată". Şi româneşte alături cu tată exista în vechime forma tat, conservată în deminutivul tăt-u-cu, în numile proprie Tat-ul, Tat-in etc. de care ne isbim mereu în crisoave şi-n nomenclatura topografică. Mai credeţi oare în latinismul lui tata? El nu e latin, dar nici ario-europeu,ci aparţine omenirii întregi, Românii l-au adus din Roma; fie! nu există nici o probă contrară; este însă tot aşa de posibil, iarăşi fără probă contrară, ca ei să-l fi căpătat de la daci; tot aşa de posibil, ca ei să-l fi împrumutat de la slavi sau de la altcineva. Chiar în centrul Africei sau pe la capătul lumii noi, străbunii noştri ar fi putut avea pe tată, fără totuşi a purta în vine o singură picătură de sînge latin! Este o vorbă antropologică[XI].

Exprimînd aceeaşi idee, e genealogic pentru români cuvîntul părinte, italieneşte şi portughezeşte parente, franţuzeşte şi catalaneşte parent,spanioleşte pariente, în dialectul vallon parein etc., toate din latinul parente "parens uulgo pater aut mater" după Verriu, de la verbul parere sau parire - a naşte, adică literalmente "născător". Prin radicala par, sancritul पृ (pr), a căruia semnificaţiune fundamentală este "a împle", de unde apoi "a nutri" şi "a susţine", latinul parent- e încuscrit cu toate limbile ario-europee. De asemenea ario-europeu este sufixul participial -nt-, carele şi la greci formează din radicala τεκ (τίκτω) pe τίκοντες - părinţi. Prin aplica-

ţiunea ideii de "născător" către tată şi mamă, _părinte_ e şi mai comun, căci nu la latini sau la greci, ci la orice popor din lume părinţi sînt aceia ce nasc pe copii[XII]. Aşa dară în _părinte_ toate părţile constitutive, son, formă, sens, dacă le luăm pe fiecare în deosebi, nu sînt latine [XIII]; este însă latin şi numai latin complexul tuturora, căci numai latinul din radicala _par_ a tras un verb cu înţelesul de "a naşte", din care verb, prin intermediul unui participiu activ[10], a ieşit un substantiv cu accepţiunea de "părinte". Nu e latin _par_, nu e latin _-nt-_, nu e latin sensul cutare sau cutare, dar este eminamente latin _părinte_ ca rezultat al unei serii determinate de combinaţiuni între toate aceste elemente. _Părinte_ e atît de latin, încît chiar dacă nu s-ar afla în monumentele literare ale Romei, totuşi ne-ar fi uşor, prin singură limba română, de a-l reconstrui cu o perfectă siguranţă. În adevăr, noi am zice: precum _dinte_ vine din "dens", _minte_ din "mens", _linte_ din "lens", _ferbinte_ din "fervens", în acelaşi mod _părinte_ trebuie să derive dintr-un prototip latin pierdut: "parens"[XIV]. Prin urmare, oriunde în lume ne-ar întîmpina vorba _părinte_ ea nu poate fi decît latină, fie prin moştenire, fie prin împrumut direct sau indirect.

....

Aşa dară _tată_ e _antropologic_, _părinte_ - _genealogic_. Ca exemplu _mesologic_ avem provincialismul moldovenesc _băbacă_ [...

.......] Pentru români _băbacă_ nu este nici genealogic, nici antropologic, ci eminamente mesologic, împrumutat de la vecini într-un timp foarte modern. În cărţile noastre cele vechi _băbacă_ nu se găseşte nicăiri; în literatura poporană - de asemenea; dialectele muntenesc şi

---

10. Cf. Schleicher, _Compendium_, 3, § 229, 292.

ardelean nu-l cunosc, şi nici chiar în Moldova nu-l întrebuinţează ţăranii, ci numai burghezia, care l-a luat în epoca fanariotică, sub influenţa modei de atunci, de la suzeranii turci, întroducînd-o în limbă dimpreună cu babalîc. Turceşte بابا (bâbâ) este tată, بابالق (bâbâlîq) - paternitate. Sufixul diminutival ca s-a adus la noi către turcul babà prin analogie cu nene-că, tai-că, mai-că, nei-că, bădi-că etc.

IV, V [...]

Cele două comparaţiuni genealogice, cea orizontală între limbi surori şi cea verticală între limbă-mamă şi limbă-fiică, diferă una de alta prin importanţă relativă. Comparaţiunea orizontală este de prima ordine, căci ea cuprinde în sine, pînă la un grad, şi pe cea verticală; dar nu viceversa. Comparînd una cu alta limbile surori C, C' şi C" noi restabilim esenţa limbei mume B, fiindcă nu poate a nu se afla într-însa tot ce se află în toate sau mai toate fiicele sale[XV]; pe cînd, din contra, comparaţiunea limbei mume B cu o singură limbă fiică C este încă departe de a ne da pe C' şi C", deoarece fiecare fiică, ca orice individualitate, se deosebeşte în multe lucruri atît de mamă, precum şi de surori. Din cauza acestui individualism, comparaţiunea orizontală ne poate rătăci şi ea, dacă o vom întemeia numai pe o mică parte din totalitatea limbilor surori[XVI] [...]

Din cele spuse ar rezulta că filologia comparativă genealogică are un teren foarte neted: a alătura orizontal limbile surori, rădicîndu-se vertical la limba mumă, pe care alăturînd-o iarăşi orizontal cu surorile ei, a se urca din nou vertical la o altă limbă mumă şi mai veche, care, avînd şi ea surori, se face o nouă comparaţiune orizontală, şi aşa mai departe, pînă ce ajungem la un punct

unde se sleesc[a] toţi termenii în linie orizontală şi-n cea verticală[XVII]. Aşa este în principiu, dar cu mult mai greu în aplicaţiune. Realitatea ne opune diferite pedeci, de care sîntem siliţi a ţine seamă. Cele mai ponderoase sînt două: 1. multiplicitatea de origine a fiecărei limbi; 2. lipsa unor legături intermediare.

IV, X [...]

Aceasta este cu atît mai adevărat în privinţa sintaxei, căci orice sentenţă[b] fiind compusă din neşte părţi cu mult mai neatîrnate una de alta de cum sînt sonurile ce compun o vorbă, latitudinea de a combina acele părţi face ca adesea două limbi destul de înrudite să plece pe două căi diametralmente opuse, pe cînd limbile cele mai eterogene, din contra, să se întîlnească în alegerea aceleiaşi combinaţiuni[XVIII] [..............................]

Sintaxa, ca şi fonologia, posedă o dezvoltare organică proprie fiecărui popor în deosebi, o "corespundinţă sintactică" (Satzentsprechung), care însă e mai anevoie de urmărit decît acea fonologică, fiindcă - afară de alte consideraţiuni - ea cere o cunoştinţă mai intimă a tuturor limbilor puse în comparaţiune. Precum primitivul dh devine pe cale normală θ la greci, f la latini, t la germani, d la slavi[XIX], etc., tot aşa, o sentinţă trece pe cale normală în diverse limbi înrudite sub o altă formă. Tranziţiunea unei limbi sintetice către o construcţiune analitică este formula generală a acestei dezvoltări organice a sintaxei, precum tranziţiunea sonului mai greu de pronunţat către o articulaţiune mai comodă este formula generală a dezvoltării organice în fonologie[XX]; însă aceste formule generale se realiză

---

a. se epuizează

b. enunţ, propoziţie

printr-o extremă varietate de mijloace; precum un son comod pentru un popor este greu de pronunţat pentru un altul, tot aşa o construcţiune analitică ce convine unuia nu se împacă cu predispoziţiunile altora. Dar ceea ce îngreuează sintaxa comparativă, ca şi fonologia comparativă, nu este atît corespundinţa regulată din limbă în limbă, pre cît sînt accidentele.

Toate accidentele pe cîte le-am constatat pînă acum şi altele ce le voi mai constata în lecţiunile viitoare, asimilaţiunea, acomodaţiunea, disimilaţiunea etc., se găsesc în sintaxă ca şi-n fonologie, deşi nu în aceeaşi ordine de importanţă relativă[XXI]. Cînd elinul zicea: μέμνησθε τοῦ ὅρκου οὗ ὀμωμόκατε, adică "fii ţiitor aminte al jurămîntului al cărui ai jurat" în loc de ὅν ὀμωμόκατε : "pe care ai jurat",este este un caz de asimilaţiune progresivă sintactică, genitivul τοῦ ὅρκου (al jurămîntului) prefăcînd în genitiv οὗ (al cărui) pe acuzativul ὅν (pe care). Următoarea frază din Pravila lui Vasile Lupul: "cela ce va fi vrut să fure bou din cireadă şi va fi gonit pre văcar şi, fiind cireada fără păstor, vor fi date niscare gadine de vor fi stricat şi alte vite, acestuia ca să i se scoaţă ochii[11], oferă două exemple foarte interesante de asimilaţiune regresivă sintactică în limba română. În loc de "vor fi dat nescare gadine", sub influinţa pluralului feminin "gadine" scriitorul pune "vor fi date". Tot aşa dativul"celuia ce va fi vrut să fure... acestuia să-i scoaţă ochii" se schimbă în nominativ "cela", prin asimilaţiune cu nominativul "ce" care-i urmează. Nemuritorul

---

11. Carte românească de învăţătură de la pravilele împărăteşti, Iaşi, 1646, art.33, p. 6.

Grimm a constatat cel întîi că aşa numita "atracţiune" în sintaxă nu se deosebeşte prin natură de ceea ce este asimilaţiunea şi acomodaţiunea în fonologie[12]. "Cuvintele într-o sentenţă - zice el - lucrează unul asupra altuia progresiv şi regresiv, întocmai precum lucrează unul asupra altuia sonurile într-un cuvînt". Cu disimilaţiunea fonetică, pe de altă parte, corespunde în sintaxă ceea ce se cheamă "anacolut", ἀνακόλουθος adică "neconsecinţă", de la particula negativă ἀν şi ἀκόλουθος - următor. În pasagiul pe care vi l-am citat din Pravila lui Vasile Lupul: "cela ce va fi vrut să fure... acestuia ca să-i scoaţă ochii", între cela şi ce este asimilaţiune, iar între cela şi acestuia - disimilaţiune. Mai mult decît atîta. În acelaşi pasagiu repetiţiunea dativului: "acestuia ca să-i scoaţă" este accidentul fonetic şi sintactic de "propaginaţiune", despre care nu v-am vorbit încă şi nu voi vorbi astăzi. Tot aşa spaniolul zice prin propaginaţiune: "el le ha dado à el" (el i-a dat lui).

Asemeni accidente ar fi în stare singure a diferenţia foarte mult sintaxa a două popoare înrudite şi totuşi ele sînt departe de a fi singure. Metateza, care joacă un rol secundar în fonologie, exercită în sintaxă, din contra, o acţiune predomnitoare. Fraza "Ion iubeşte pe Maria" cere latineşte numai trei cuvinte, care însă se pot strămuta în şase moduri: Ioannes amat Mariam; Ioannes Mariam amat; Mariam amat Ioannes; Mariam Ioannes amat; Amat Ioannes Mariam; Amat Mariam Ioannes".

---

12. Grimm, Über einige Fälle der Attraction in Abhandlungen der Akademie der Wissenschaften zu Berlin 1858. - Cf.Förstemanns, Assimilation in Deutschen în KZ, XX, 4ol.

La naşterea mai multor limbi dintr-o limbă, fiecare descendinte îşi apropriază dintre formele cele metatetice ale sintaxei părinteşti mai ales pe una, complicînd-o apoi cu rezultatele dezvoltării organice şi ale celorlalte accidente, astfel că peste un timp, sub acţiunea tuturor acestor cauze, două limbi surori pot ajunge la două sintaxe absolutamente diverse, deşi vor diferi prea puţin prin sonuri, prin cuvinte, prin forme gramaticale.[........]
Iată de ce d-lor, chiar astăzi, după ce linguistica s-a ridicat la înălţimea unei adevărate ştiinţe, noi avem fonologie comparativă, lexicologie comparativă, morfologie comparativă, dar sintaxă comparativă - nu[XXII].[.........]
Vedeţi dară, d-lor, că în sintaxă, mai mult decît în fonologie, mai mult decît în lexicologie, mai mult decît în morfologie, orice pas afară din legătura imediată orizontală sau verticală a limbilor ne scoate din sfera genealogică şi ne aruncă în acea antropologică. Articlul definitiv prepus al francezilor este genealogic dacă-l compară cineva în linia orizontală cu articlul definitiv prepus din italiană, spaniolă, portugheză şi retoromană sau în linie verticală cu articlul prepus din celtică. Articlul definitiv postpus al românilor este genealogic dacă-l compară cineva în linie orizontală cu articlul definitiv postpus al albanezilor şi bulgarilor, de unde ne putem urca în linie verticală la vechea limbă tracică[XXIII], pe care o vom compara apoi iarăşi în linie orizontală cu articlul definitiv postpus din zendică şi armeană. Din dată însă ce nu vom păzi filiaţiunea directă a limbilor, articlul prepus al francezilor şi acel postpus al românilor încetează de a mai fi o particularitate genealogică, devenind un fenomen antropologic. Negreşit că nimic nu e mai preţios, mai necesar pentru studiul spiritului uman, ca sintaxa comparativă sub punctul de vedere antropologic, ast-

fel precum în timpii din urmă s-a apucat a o studia mai cu seamă Georg von der Gabelentz; dar atunci pe de o parte să ne ferim de a înfăţişa asemănările sintactice ca o probă de înrudire genealogică, iar pe de alta - să preferim în orice caz de a compara limbile pe cît se poate mai eterogene. O comparaţiune de sintaxă între greacă şi franceză fără intermediul latinei este antropologică, şi totuşi e mai puţin convingătoare sub acest raport decît o comparaţiune de sintaxă între franceză şi tagalică[XXIV] sau franceză şi annamită[XXV], între care o identitate în modul de a distribui părţile cuvîntului trebui să rezulte, chiar în ochii observatorului celui mai sceptic, numai şi numai din identitatea naturei umane.

COMENTARII

I În afirmarea sprijinului pe care filologia comparată îl aduce cercetărilor de istorie şi de etnolingvistică, B.P.Hasdeu reia, cu noi argumente, tezele lui W.D.Whitney (cf.H.Frisch, lucr.cit., p.18o).

II Nu ştim la ce exemplu concret se va fi referit Hasdeu cînd consideră că h poate deveni z; o corelaţie de ţipul lat. hiems "iarnă", skr. heman ~ v.sl. zima lit. zema sau cea dintre lat. veho "a pune în mişcare" skr. vahati, av. vazaiti, v.sl. vezǫ se explică prin evoluţia consoanei iniţiale din indo-europeană *gh-; Cf. şi Istoria critică a românilor, ed. 1984, p.555 şi 597; în ce priveşte trecerea de la k la h, fenomenul a avut loc, între altele, în cadrul mutaţiei consoanelor oclusive din germană (cf. lat. cord - "inimă", gr. καρδία, germ. Herz, engl. heart) şi a putut fi folosit ca argument al indo-europeniştilor care afirmă că populaţiile germane ar fi vorbit iniţial un idiom neindoeuropean, baza lor de articulaţie nefiind total adecvată consonantismului indo-european.

III O poziţie similară găsim în articolul lui W.D.Whitney, Bleek and the simious theory of language (în vol. Oriental and linguistic studies, New York, 1873, pp. 292-297); progresele, în epoca noastră, ale zoosemioticii au pus însă clar în evidenţă aspecte atît ale continui-

tății cît și ale saltului calitativ produs în evoluția de la limbajul animal la cel uman. De altfel însuși Hasdeu a subliniat ulterior necesitatea luării în considerare a continuității pe scară zoologică, de la lumea animală la om, ca produsul ei cel mai înalt (vezi p. 78).

IV Un punct de vedere similar va susține mai tîrziu și Ovid Densusianu:"Ce n'est pas en cachant la vérité qu'on sert honnêtement son pays; en procédant ainsi, ni le patriotisme ni la science n'y trouvent leur profit. Le vrai patriote n'est pas celui qui cherche à dénaturer les faits et a se tromper soi-même, et le savant oublierait son devoir s'il evitait de dire la vérité, quelque pénible qu'elle doit être", Histoire de la langue roumaine II, Préface, p.14.

V Marcus Verrius Flaccus, gramatic latin din sec. I e.n. Principala sa operă De uerborum significatu, operă lexicografică de mare valoare științifică, ne-a parvenit incomplet, prin extrasele făcute de Pompeius Festus (sec.II e.n.), la rîndul lor rezumate de Paulus Diaconus (sec.VIII). A mai compus lucrări de lingvistică (De ortographia, De priscis uerbis Catonis) și de istorie (Fasti Praenestini, Rerum memoria dignarum libri) precum și Epistolae cu o tematică variată.

VI Marcus Terentius Varro (116-27 î.e.n.), scriitor enciclopedic. Dintre lucrările sale de lingvistică amintim De lingua latina în 25 cărți (păstrată parțial), De antiquitate litterarum, De grammatica, De sermone latino, în care a adus numeroase interpretări corecte (unele chiar diacronice) în domeniul foneticii, lexicologiei și gramaticii latine.

VII Comparația genealogică are în vedere limbile înrudite, cea mesologică - afinitățile rezultate în urma contactului dintre limbi, iar cea antropologică - dezvăluirea universaliilor linguistice.

VIII Bongo - limbă negro-africană din Sudan, din familia nilo-sahariană; congo (kongo) - limbă negro-africană din familia nigero-congoleză, vorbită în Angola, Congo și Zair; are texte din secolul XVII.

IX Moxa - limbă amerindiană din familia arawak, vorbită în Brazilia, Bolivia şi Paraguay.
Sapibocana limbă ameridiană ce nu poate fi definită mai precis.

X Poconchi (pocomchi) - trib amerindian din Guatemala.

XI Este vorba de un termen din limbajul infantil cu forme similare în (aproape) toate limbile de pe glob.

XII Cf. şi în greacă γονεῖς "părinţi" din rădăcină γεν- "a naşte", rus. родители "părinţi" de la родить "a naşte".

XIII "Nu sînt latine" adică "nu sînt numai latine", ci indo-europene.

XIV Raţionament prin recurs la analogie şi exemplu de felul cum s-ar putea reconstrui un prototip dispărut din limba-bază pe temeiul atestării lui numai în una din limbile care derivă din ea.

XV Afirmaţie prea categorică; limbile "fiice" conţin şi numeroase creaţii proprii sau împrumuturi; de altfel, în continuare, Hasdeu însuşi se referă la individualitatea fiecărei limbi în raport cu sursa din care provine.

XVI O reconstrucţie aproximează prototipul real într-un grad cu atît mai înalt cu cît ea este rezultatul comparaţiei mai multor limbi înrudite.

XVII Lingvistul român are în vedere comparaţii genealogice pe trepte cronologice; pînă în prezent încercările de a stabili relaţii de înrudire între indo-europeană şi alte limbi-bază (semitică, uralo-altaică) nu s-au dovedit convingătoare.

XVIII Întrucît îmbinările sintactice au tipuri structurale limitate şi sînt motivabile sub aspect logic, ele pot să apară identice sau similare în limbi cu origini diferite.

XIX Este vorba, de fapt, numai de *dh* iniţial; în interior de cuvînt el devine în latină *d* sau *b*: skr. *mádhyas*, "de mijloc" ~ lat. *medius*, skr. *rudhirás*, "roşu", ~ gr. ἐρυθρός, lat. *ruber*). In germana *t* este rezultatul celei de a doua mutaţii consonantice: skr. *dhumás* "fum" ~ got. *dauns* "miros", dar skr. *udhar* "uger" ~ v.g.s. *utar*.

XX Ca şi alţi lingvişti contemporani, Hasdeu explică modificările fonetice prin tendinţa spre comoditate, ceea ce s-a numit ulterior "legea minimului efort";

uneori însă evoluția se poate produce de la sunete sau grupuri de sunete mai simple spre altele mai complexe (cf. Al. Graur, Une loi du "plus grand effort", în "Bulletin linguistique", I, 1933, pp. 111-112).

XXI Dezvoltînd ideile lui J. Grimm, lingvistul român propune paralele interesante, ilustrînd izomorfismul dintre fonetică și sintaxă.

XXII Afirmație valabilă parțial și în vremea noastră.

XXIII Tracica - substrat al acestor trei limbi.

XXIV Tagalica = tagalog - limba oficială în Filipine (alături de spaniolă și engleză); face parte din familia austroneziană, ramura indoneziană.

XXV Annamita - vechiul nume al limbii vietnameze, vorbită în Vietnam, Laos, Campuchia; considerată de către unii a aparține familiei austro-asiatice (ramura mon-khmer), de către alții - familiei sino-tibetane sau austro-tai.

—

FRAGMENTE PENTRU ISTORIA LIMBEI ROMÂNE în "Columna lui Traian", VII, tom I, 1876, p.17-19.

§ Post-scriptum despre d.Cihac

Departe de a mă făli, regret de a fi cel de întîi care am întreprins limpezirea elementului dacic al limbei române.

Am fost împins la aceasta nu de ambiţiunea de a deschide o cale nouă, ci de necesitatea de a împle o veche lacună, de care se izbeau pe rînd toţi aceia ce voiau să înţeleagă începuturile naţionalităţii române. Aruncîndu-mă pe o cale atît de nestrăbătută, a trebuit să mă armez cu acea deciziune de a nu mă teme chiar să rătăcesc, pe care marele Grimm o numeşte „curajul erorii"[1].

Ca precauţiune însă contra acestui pericol, m-am silit a nu mă abate de la preceptele celor mai severi maeştri ai filologiei comparative de astăzi: Pott, Benfey, Ascoli, Kuhn, Curtius, Corssen, Schleicher, Ebel, Max Müller, Garnett, Johannes Schmidt, Diez, Miklosich etc.

Dascălii nu mi-au lipsit!

Mi-am impus din capul locului următoarele şase condiţiuni de metodă, pe cari le voi exemplifica prin studiul de faţă:

---

1. Grimm, Gesch.d.deutschen Sprache, Leipzig, 1848, p.VIII: "Wer nicht wagt gewinnt nichts und man darf mitten unter dem greifen nach der neuen frucht auch den mut des fehlens haben"/cine nu îndrăzneşte nu obţine nimic şi pentru a obţine un rezultat nou trebuie să ai şi curajul erorii/.

I. B i b l i o g r a f i a   c u v î n t u l u i. A aduna despre fiecare termen pus în dezbatere tot ce s-a scris asupră-i, analizînd opiniunile altora mai înainte de a propune pe a mea proprie. Astfel mai sus am petrecut în revistă părerile lui Xylander, Camarda și Ascoli despre albanezul ghius, ale lui Fick, Benfey, Fritzsche, Schmidt și Blau despre anticul γύγης etc.

II. L i t e r a t u r a   c u v î n t u l u i. A oferi despre accepțiunea sau forma fiecării vorbe române texturi de prin monumentele noastre literare din diverse timpuri. Așa sînt poezia poporană, Alecsandri, Millo și Stamate despre ghiuj, Negruzzi despre hojma, Cantemir despre avidoma, Dosoftei despre avaloma etc.

III. C r o n o l o g i a   c u v î n t u l u i. A nu recurge la sanscrită mai înainte de a fi restabilit, prin comparațiunea variantelor dialectice sau din limbile congenere, aspectul cel mai vechi fonetic și logic al termenului român[I]. Bunăoară, al nostru ghiuj "bătrîn" și albanezul ghius "bunic" numai prin intermediul prototipului comun ghiuga "bunic" pot fi alăturate cu sanscritul svaja "rudă".

IV. F o n e t i c a   c u v î n t u l u i. A păzi legile de corespondența sonurilor din limbă în limbă, silindu-mă a nu scăpa din vedere în vorba supusă cercetării nici unul din elementele sale constitutive, fie el cît de mic în aparență. Albanezul ghiu de exemplu, corespunde sanscritului sva, căruia însă nu-i corespunde grecul κ și γ astfel că κοκύας, γέγειος, Ὠγύγης etc[II] nu pot fi identice cu albanezul ghius și cu sanscritul svaja[III].

V. P a r a l e l i s m u l   c u v î n t u l u i. A sprijini orice schimbare sporadică sau puțin evidentă, fie în forma unui termen, fie în semnificațiunea lui, prin

alte cazuri perfectamente analoge, luate din aceeaşi limbă în privinţa fonetismului, iar în privinţa tranziţiunii logice din orice alt grai[IV]. Aşa reducerea lui ghi la h în hojma îşi află analogia tot la moldoveni în dehoc din desghioc, pe cînd înţelesul de hojma "totdeauna" din ghiuj "bătrîn" se justifică prin sanscritul sanā "totdeauna" faţă cu sanscritul sana "bătrîn"[VI].

VI. Migraţiunile cuvîntului. În fine, atunci cînd vorba română există totodată în una sau în mai multe limbi eterogene, a nu decide apriori cine de la cine o va fi împrumutat, ci a cumpăni mai întîi, prin lingvistica ajutată de istorie, drepturile fiecui asupra cuvîntului în cestiune. Să presupunem, de pildă, că al nostru ghiuj s-ar afla şi în limba maghiară. În acest caz ar trebui să începem prin a constata că: 1. îl au de asemenea albanezii, care n-au fost niciodată în contact cu ungurii; 2. îl găsim deja în Hesychius[VII] cu patru sau cinci secole înainte de apariţiunea ungurilor în Europa; de unde ar rezulta a posteriori că nu românii l-au împrumutat de la unguri, ci vice-versa.

Aceste şase condiţiuni esenţiale, dacă nu înlătură cu desăvîrşire, încai[a] îngreuează foarte mult posibilitatea erorii.

Si medicul cel mai bun, procedînd după toate indicaţiunile ştiinţei, poate să omoare pe un client, dar vindecă zece.

---

a. cel puţin, măcar

NOTE

I Dialectice = dialectale; congenere = cu aceeași origine, înrudite; logic = semantic. De remarcat raportarea frecventă la sanscrită.

II În dialectul ionic al limbii vechi grecești κοκύδας = bunic; gr. γέγειος = vechi; Ὠγύγης = Ogyges, personaj mitic arhaic, întemeietorul Thebei.

III Svaja (M) svajâ (F) în textele vedice = rudă, neam.

IV. Modificările fonetice ale termenilor proveniți din același etimon în limbi înrudite se produc în mod regulat, în conformitate cu anumite legi, ceea ce permite stabilirea de corespondențe sonore.

V Modificările semantice, produse frecvent din cauze logice sau psihologice, pot prezenta asemănări în cele mai diferite limbi.

VI După Hasdeu (loc. cit.p.5) hojma ar proveni din hojoma, cu sufixul o-ma atașat la o rădăcină hoj- raportată de el la ghiuj.

VII Hesychius din Alexandria (sec.IV-V e.n.), lexicograf din perioada elenistică, autorul unui foarte bogat lexicon al limbii grecești.

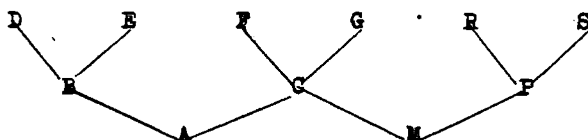
PRINCIPIE DE LINGUISTICĂ (1881)*

[...]

§ 17
LIMBA AMESTECATĂ

Vorbind despre limba _in concreto_, noi am lăsat cu totul la o parte o cestiune foarte importantă, care nu se împacă, pînă la un punct, cu principiul c o n t i n u i t ă ț i i n e - n t r e r u p t e a d i a l e c t e l o r .

Popoarele se amestecă unele cu altele; se amestecă, prin urmare, și graiurile lor. Pînă unde poate să meargă un asemenea amestec? Dacă am admite _a priori_ că două dialecte, posedînd fiecare o individualitate a sa proprie, s-au amestecat în proporțiune de jumătate către jumătate, atunci doi arbori genealogici dialectali ar trebui îmbinați cam în următorul mod:

Aci continuitatea cea ne-ntreruptă anatetică nu mai este perfectă, căci _C_, împreună cu urmașele sale _F_ și _G_, continuă nu numai pe _A_, dar și pe _M_ totodată.

---

* _Cuvente din bătrîni_, tomul III Istoria limbii române, Partea I _Principie de linguistică_, ediție îngrijită de G.Mihăilă, București, 1984.

Continuitatea cea ne-ntreruptă peritetică ar suferi şi ea nu mai puţin într-un asemenea caz, de vreme ce dialectul cel amestecat, dacă celălalt element al amalgamei este eterogen, ar pierde relaţiunea sa anterioară către dialectele cele omogene învecinate. În loc de o succesiune geografică dialectală gradată, care s-ar putea figura A^1, A^2, A^3, A^4, noi am avea deodată o succesiune dialectală neregulată: A^1, A^2, B, A^4, membrul precediate A^3 fiind înlocuit, în spaţiul ce-l ocupă, printr-un B, adecă prin ceva nou.

Mai întîi de toate, să ne înţelegem bine asupra punctului de dezbatere.

Un englez, Cresswell Clough, a publicat nu demult o carte întreagă, intitulată:"Despre existenţa l i m b i l o r a m e s t e c a t e", în care el declară cu tărie că pretinsa axiomă, susţinută de cei mai mulţi lingvişti, cum că "o limbă amestecată este o imposibilitate", trebui întoarsă pe dos: "imposibilitate este o limbă neamestecată"[26].

Pentru a demonstra această teză, autorul pleacă de la principiul că într-o asemenea problemă cată a fi considerată nu numai gramatica unei limbi, dar încă vocabularul şi pronunciaţiunea; apoi, în aplicarea principiului, el pe gramatică o înlătură mai cu desăvîrşire, ba chiar recunoaşte că:"acolo amestecul nu e tocmai prea mare[27] şi - alunecînd pe ici pe colea asupra pronunciaţiunii - se ţine aproape exclusivamente în sfera vocabularului.

[...]

---

26. James Cresswell Clough, *On the existence of mixed languages*, London, 1876, pref.
27. Ibidem, p.4:"*Grammar, then, can be mixed, and is often found so, though not to any very great extent*".

Negreşit, au printr-o asemenea procedură se poate zgudui categorica aserţiune a unui Max Müller, că "limbile nu sînt niciodată amestecate"[28]. Toată lumea ştie foarte bine şi nemini nu s-a îndoit în vecii vecilor că orice popor împrumută c u v i n t e de la alte popoare; nu aceasta însă avea în vedere ilustrul linguist de la Oxford, cînd a contestat existenţa "limbei amestecate", ci anume g r a m a t i c a şi iarăşi g r a m a t i c a, pe care o numeşte "sîngele şi sufletul limbei[29].

De asemenea Papillon: Studiul linguistic nu arată nici o urmă de aparat gramatical amestecat într-una şi aceeaşi limbă[30].

Hovelacque se rosteşte şi mai lămurit: "Jamais on ne parviendrait à créer une l a n g u e mixte. On ne saurait imaginer une langue indo-européenne dont la grammaire soit en partie slave, en partie latine. Il n'y a pas, i l n e peut y a v o i r d e l a n g u e s m i x t e s. L'anglais, par exemple, chez lequel se sont introduits un si grand nombre d'éléments étrangers, notamment d'éléments français, n'en demeure et n'en demeurera pas moins jusqu'à son extinction une vraie langue germanique[31]..."

Singurul linguist care a supus cestiunea "limbei amestecate" unui studiu mai pe larg a fost Sayce, consacrîndu-i un capitol întreg în "Principiele de filologia comparativă".

---

28. M.Müller, Lectures, 1-t series, ed.1866, p.77; "languages are never mixed".
29. Ibidem, p.78: "the grammar, the blood and soul of the language".
3o. Papillon. A manual of comparative philology, ed. 1877, p.18.
31. Hovelacque, La linguistique, p.lo.

Împărtășind și el credința, ca să nu zicem prevențiunea, că "o gramatică amestecată e peste putință"[32], Sayce stabilește însă unele rezerve, cari în fond distrug această teorie.[..]

Tot atît de păzit, profesorul Delbrück, a cărui carte este cea mai nouă introducere generală la linguistică, apărută la lumină abia de vreo cîteva zile, declară că "limba amestecată" este încă o p r o b l e m ă, mai adăugînd că despre această problemă nu s-a scris deocamdată nici o lucrare temeinică[33].

Alți linguiști, fără a dezbate măcar cestiunea, admit posibilitatea amestecului gramatical al limbilor ca ceva care nici că s-ar fi contestat vreodată. Așa face Miklosich în studiele sale asupra țiganilor[34], așa face Ascoli în ceea ce el numește "la riazione etnologica" sau rezistința limbei cucerite contra celei cuceritoare[35], așa fac mulți dintre cei mai de frunte.

---

32. Sayce, Principles, ed.1874, p.173: "we cannot have a mixed grammar".
33. Delbrück, Einleitung in das Sprachstudium, p. 121, nota: "An dieser Stelle wären auch die Mischsprachen zu erwähnen gewesen, wenn bis jetzt eine gründliche Behandlung dieses Problems vorläge".*
* "Ar trebui menționate aici și limbile mixte, dacă ar exista pînă în prezent o tratare temeinică a acestei probleme (n.ed.).
34. Cfr.de exemplu: Miklosich, Über die Mundarten und die Wanderungen der Zigeuner, part.12 Wien, 1880, p.49 despre expresiunea timpului viitor la țiganii de pe Peninsula Balcanică și la cei din Rusia.
35. Ascoli, Studi critici, t.2. Torino, 1877, p.17, 19, 20, 64 etc.

Dar ce zic! Însuși Sayce, precum vom vedea îndată mai la vale, pare a fi renunțat mai tîrziu la dogma "neamestecabilității".

Așadară, știința e departe de a fi zis ultimul său cuvînt. Max Müller, Hovelacque și alții s-au prea grăbit a erige în axiomă un punct pînă aci foarte controversabil. În loc de a se silì să astupe cu orice preț printr-o negațiune dictatorială calea cercetării ulterioare, ei ar fi făcut mai corect de a provoca discuțiunea, cel puțin prin cîteva rezerve de natura celor indicate de Sayce. Este curios că un adevărat amestec de gramatică figurează tocmai în fraza prin care Max Müller neagă radicalmente un asemenea amestec. El zice: "Languages are never mixed". Ei bine, "languages" este un franțuzism nu numai lexic, dar și g r a m a t i c a l totodată. Nici un dialect germanic nu formează pluralul prin -s, pe cînd în limba engleză această formațiune eminamente franceză, cu totul necunoscută anglo-saxonilor, este cea normală, altoită acolo prin influința franco-normandă[36].

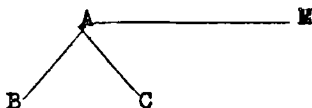
[...]

Amestecul între limbi, fie cel gramatical, fie de altă natură, poate fi de două feluri: p r i m a r sau s e c u n d a r. Numim "amestec primar" pe acela căruì i se datorește nașterea unei noue limbi din două graiuri diverse; numim "amestec secundar" împrumuturile cele posterioare, pe care le face o limbă deja formată de la o altă limbă, fără ca fenomenul să fi fost preces sau să fie însoțit de contopirea popoarelor.

---

36. Earle. Philology of the english language, 2-d ed.p.35o - 2 citat de Le Marchant Douse, op. laud.,p.2o nota.

Graiul A s-a născut din amestecul graiurilor B şi C, amestecîndu-se apoi prin împrumut cu graiul M :

Numai amestecul cel primar, adecă în linie verticală, nu şi cel secundar sau în linie orizontală, este de o însemnătate g e n e a l o g i c ă, clătinînd oarecum continuitatea dialectală cea ne-ntreruptă. Lui mai cu seamă, dacă nu exclusivamente, linguistica va ajunge, credem noi, a-i atribui o particularitate foarte bine observată de Humboldt în privinţa dialectelor romanice[I]:
[...]

Amestecul secundar poate şi el să se înrădăcineze într-o limbă; generalmente însă este ca o modă pe care un popor o îmbrăţişează şi o părăseşte cu o deopotrivă uşurinţă; cel mult, el ne apare ca o boală externă, ca un fel de abces, pe care, dacă ne supără, îl putem stîrpi, fără ca desfiinţarea lui să tragă după sine vreo consecinţă gravă sau durabilă. Amestecul primar, din contra, face parte din însăşi natura limbei, în care se ramifică astfel în toate direcţiunile, încît în cele mai multe casuri nu e chip de a-l înlătura fără a distruge prin această violenţă întreaga economie a organismului[37].

Amestecul cel primar se operează în diferite proporţiuni de n u m ă r şi de c u l t u r ă. Un A poate să rezulte din 1/2 B + 1/2 C, din 1/4 B + 3/4 C,

---

37. Cfr. Cuvente den bătrîni, t.2, p.648-656.

din 1/3 B + 2/3 C. Numărul prea covîrşitor sau cultura prea superioară a unuia din cele două ingrediente îi vor înlesni, fireşte, o hotărîtă predomnire în amalgamă.

În naţiunea engleză, de exemplu, elementul anglo-saxon şi elementul franco-normand se contrabalanţau sub raportul culturei; însă cel dentîi întrecea de sute şi mii de ori pe celalt în privinţa numărului. În naţiunea bulgară, elementul turanic cel venit de la Volga, oricît era de viteaz, stetea foarte jos faţă cu elementul indigen slavic de peste Dunăre, atît prin număr, cît şi prin cultură. Elementul vechi roman, oriunde se aşeza, în Galia, în Spania, în Dacia, era mult mai mic prin număr decît poporaţiunile autoctone, dar în acelaşi timp se rădica deasupra lor ca un gigant prin mărimea culturei. Este oare de mirare că elementul anglo-saxon la Tamisa, cel slavic în Balcani, cel latin în ţările romanice au copleşit elementele antagoniste? Am fi în drept a ne mira mai curînd că copleşirea totuşi n-a fost nicăiri completă.

Ar fi interesant, mai cu deosebire, de a observa amalgamarea linguistică a două triburi sălbatece de aceeaşi forţă numerică şi culturală. Cît priveşte două popoare deopotrivă înaintate în civilisaţiune, acolo şi numai acolo un asemenea fenomen este apreape imposibil. Roma cucerise Elada şi a stăpînit-o în curs de secoli; nici grecii însă n-au devenit latini, dar nici latinii greci.

[...]

Orice limbă este un tot armonios[II], în care t o a t e se află în cea mai strînsă corelaţiune[38].

---

38. Cfr.Humboldt, Über das vergleichende Sprachstudium în Werke, t.3, p.252. "Es giebt nichts Einzelnes in der Sprache, jeder ihrer Elemente kündigt sich nur als Theil eines Ganzes an". "Nu există nimic individual în limbă, fiecare element al ei este doar o parte a unui întreg (n.ed.).

Asupra acestui punct de o însemnătate supremă noi vom avea a reveni pe larg, mărginindu-ne deocamdată a indica urmările sale pentru cestiunea ce ne preocupă. Amestecul primar al limbilor, după cum am mai văzut, se începe prin întrebuințarea în acelaşi timp a două limbi diferite de către o poporațiune compusă din ingrediente etnice diverse. Bilinguitatea în mersul său către unilinguitate înzestrează pe limba cea nouă, ce se desfăşură din ea, cu mai multe forme disparate, cari se obicinuiesc una lîngă alta în concurență, pînă ce totalitatea limbei, prin necontenite frămîntări aşa-zicînd echilibristice ale elementelor sale constitutive, capătă o expresiune caracteristică u n a. De aci, încolo, orice nu se împacă cu acest tip normal se înlătură sau se modifică în sensul cel predomnitor. Cu fiecare pas înainte, devine din ce în ce mai greu a supune unei analize riguroase pe acest complex atît de solidar, atît de nedisolubil, atît de c o r e l a t i v.

În fine, încă o observațiune.

Sub raportul "limbei amestecate" s-a vorbit mult despre fonetică, despre lexică, despre gramatică; nemic însă sau mai nemic despre s e m n i f i c a - ț i u n e.

Dacă e adevărat, precum rezultă din toate dezvoltările de mai sus, cum că două graiuri nu se contopesc într-unul singur decît în urma unei prelungite bilinguităţi a două neamuri întrunite, atunci numai prin amestec primar, niciodată prin cel secundar, o semnificațiune, o simplă idee sau asociațiune de idei, dezbrăcată de cuvîntul în care fusese întrupată, poate să treacă dintr-o limbă într-o altă limbă[III].

[..]

Ne rezumăn.

S-a pretins, dar nu s-a dat pînă acum nici o probă solidă despre imposibilitatea amestecului gramatical al mai multor limbi. Din contra, negațiunea cea dogmatică dintr-o parte a fost urmată în cealaltă de contestațiune, și contestațiunea trece deja într-o constatare pozitivă, diametralmente opusă, cum că două gramatice se pot amesteca și adesea s-au și amestecat în realitate. Un asemenea amestec e mai cu deosebire interesant cînd e primar, începîndu-se prin bilinguitatea unei poporațiuni mixte și sfîrșindu-se prin a da naștere unei noue limbi, în care însă, generalmente, precumpănește într-un mod decisiv, niciodată exclusiv, unul din ingrediente, astfel că ne-ntreruptă continuitate dialectală, fie cea anatetică, fie cea peritetică, suferă mai puțin decum s-ar părea la prima vedere.

§ 18

LIMBA NAȚIONALĂ

Afară de "limba amestecată", un alt factor de întrerumpere a continuității dialectale este l i m b a n a ț i o n a l ă .

<u>Națiune</u> se chiamă o mare familie ai cării membri, pe de o parte, au credința înrudirii și solidarității lor, iar pe de alta, posedă, pentru relațiunile lor reciproce peste tot, o limbă comună uniformă, pe lîngă care figurează divergințe dialectale, mari sau mici, puține sau multe.

Această definițiune, o știm, nu e perfectă; ea ni se pare totuși a fi mai bună decît oricare din cele acum propuse[39].

---

39. Vezi o lungă analiză a diferitelor definițiuni din trecut în Vegezzi-Ruscalla, <u>Che cosa è nazione</u>, Torino, 1854.

Întrucît mai multe triburi omogene, avînd conştiinţa originii comune, nu se pot înţelege unul cu altul prin instrumentul unui singur dialect, brodit şi consimţit pentru acest scop, nu există o n a ţ i u n e; întrucît mai multe dialecte ale unei grupe nu convergesc în giurul unuia singur, străbătut de ele şi ale cărui raze le străbat la rîndul lor, fără a se distruge şi chiar fără a se zdruncina vreunul prin această străbatere împrumutată, nu există o l i m b ă n a ţ i o n a l ă.

Limba naţională este ea oare acel singur dialect oarecum privilegiat? nu. Este ea complexul celorlalte dialecte afară de acel singur? iarăşi nu. Limba naţională ne înfăţişează aşa-zicînd congresul tuturor acelor dialecte sub preşedinţa acelui singur[IV].

[...]

O "limbă naţională" este dară totalitatea unui grup dialectal, pus într-o deosebită condiţiune, care lipseşte grupurilor dialectale în genere. Pe cît timp un grup dialectal nu constituie o limbă naţională, acţiunea dialectelor unul asupra altuia se mărgineşte la puncturi de contact. Dialectul a influenţează pe b, b pe c, c pe d, iar dialectul d nu influenţează pe a, nici viceversa. Tocmai prin acest jus finitimorum se întăreşte, dacă nu chiar se formează, aceea ce noi am numit continuitatea dialectală cea ne-ntreruptă. Din dată însă ce s-a realizat o predomnire decisivă a unuia din dialecte asupra celorlalte, se începe printr-însul, în care îşi dau întîlnire toate, influinţa tuturora asupra tuturora, fie ele învecinate sau nu, şi mai cu seamă influinţa dialectului celui de frunte asupra grupului întreg. Fiecare membru al naţiunii, din orice regiune provincială, fiind silit, mai mult sau mai puţin, a întrebuinţa din cînd în cînd dialectul cel predomnitor, fără ca totdeauna să-l cunoască bine,

îi altoiește acestuia vrînd-nevrînd o seamă de provincialisme, cari pot pieri fără urmă, dar e cu putință totuși să rămînă, prinzînd rădăcină. Dialectul cel predomnitor, pe de altă parte, fiind limba tipică a națiunii întregi, "il volgare illustre", după expresiunea lui Dante, toate celelalte dialecte, într-un grad mai mic sau mai mare, îl iău drept model de eleganță, drept țintă de imitațiune. În acest mod, dacă nu se operează o adevărată unificare a graiului într-o țară prin treptata desființare a dezbinărilor dialectale, încai lucrează mereu o tendință către o asemenea nivelare, amenințîndu-se continuitatea dialectală cea ne-ntreruptă.

În apucăturele sale de centralizare, dialectul cel predomnitor își află un puternic ajutor în literatura ce se desfășoară într-însul și care - putînd s-o înțeleagă toți membrii națiunii, mai în specie cei trecuți prin școală - devine literatură națională. Limba așa-numită literară sau mai bine școlastică, produsă de această literatură și propagată <u>ex cathedra</u> chiar acolo unde graiul provincial posedă o brumă de literatură a sa deosebită, este cu mult și mai centralizatoare decît dialectul ce i-a dat naștere, avînd pretențiuni pedantice la o supremă perfecțiune, la o corectitudine dogmatică, la un fel de nefalibilitate. Ea susține dialectul din care a ieșit dar îl susține ca stăpînă. Uneori, ca să nu zicem totdeauna, voind cu orice preț să se depărteze de expresiunea cea firească a vulgului, această aristocrată încetează de a fi o oglindă a realității în sînul propriului său dialect[40], dezvoltîndu-se o limbă scrisă alături cu o limbă vorbită[41].

---

40. Cfr. Kohl, <u>Das Sprachbewustsein unserer Tage</u>, Quedlinburg, 1879.
41. Cfr. <u>Cuvente den bătrîni</u>, t.1, p.1-2.

Dialectul cel predomnitor, dacă este mărginit în propriele sale mijloace, turbură continuitatea dialectală cea ne-ntreruptă numai în sensul peritetic, făcînd a se amesteca pe sărite neşte dialecte contimpurane, adecă deopotrivă viue, nu cele viue cu cele moarte; limba literară însă mai aduce o perturbaţiune analoagă şi-n sensul anatetic, zgîndărind fazele trecute ale dialectelor, dezgropînd morminte, pescuind din trecut şi rechemînd la viaţă arcaisme, cuvinte, forme sau construcţiuni de demult uitate[VI]. Ceea ce-i mai grav este că înrîurirea limbei literare se petrece mai cu deosebire în sfera sintactică, unde ea împinge la acea artificialitate non plus ultra, de care un simplu muritor nu poate să nu se mire, de exemplu, în fraza latină sau în periodul german[42].

Cînd o ţară este cultă în teză generală, cu anevoie se poate găsi în ea vreun dialect, oricît de terţiar prin importanţă, care să nu fi primit în sine un ingredient scolastic, adesea în repeţite rînduri[43]. Cu atît şi mai puţin nu este nici unul care să nu fi suferit şi să nu sufere ingerinţa cea neliterară a dialectului predomnitor, modificat el însuşi prin reacţiunea tuturor celorlalte dialecte ale grupului. Limba naţională ne apare astfel ca o multiplicitate dialectală, mişcată totdeauna printr-un curent spre unitate. O asemenea unitate este tocmai visul ei de aur, realizabil însă numai pînă la o margine[VII].

---

42. Cfr.Grimm, Über das Pedantische in der deutschen Sprache în Kleinere Schriften, t.1, Berlin,1864, p.341 sq.
43. Cfr. Canello, Gli allotropi italiani în Archivio glottologico, t.3, p.291-2.

Disparițiunea dialectelor în sînul fiecărei națiuni ar fi, poate, o fericire socială, mărind printr-o mai strînsă unire forța intelectuală a națiunii. Filozofii, din același îndemn filantropic, își bat capul de a născoci o limbă u n a pentru omenirea întreagă[VIII]. Așa fiind, este oare permis unui linguist de a se gîndi cu o părere de rău la posibila sfîșiare a continuității dialectale prin influința dialectului celui predomnitor, întărit de concursul literaturei? De! O fericire socială, mai pe sus de orice îndoială, este înalta superioritate a omului asupra celorlalte animale. Si totuși întrebați pe Darwin dacă el n-ar dori în adîncul sufletului ca să mai existe pînă astăzi acel homo alallus, acea ființă tranzitorie între om și maimuță, fără care nu se poate constata a posteriori o continuitate ne-ntreruptă simio-humană? Stiința are și ea interesele ei egoistice.

Oricum ar fi, pentru nenorocirea socială, de care se cam bucură linguistica, "limba națională" a făcut pînă acum tot atît de puțin ca și "limba amestecată" pe calea rumperii continuității dialectale. Este o piedecă, negreșit, o piedecă însă prea parțială și prea înceată. Pentru ca linguistul să înceapă a se teme, ar trebui să se înmulțească mai întîi limbile naționale, cari deocamdată formează numai niște excepțiuni; ș-apoi în sînul fiecării națiuni ar trebui să se mărească numărul cetățenilor trecuți prin școală, ceva pînă acum și mai excepțional chiar în țările cele mai civilizate[IX]...

[...]

§ 20

LIMBA ÎN CIRCULAȚIUNE

În economia politică, c i r c u l a ț i u n e a are două sensuri: de-ntîi, sensul vulgar de trecere a unui lucru din posesiune în posesiune, sau mai bine din loc în loc, al doilea, sensul adevărat științific de mișcarea productivă a valorilor[x].

Circulațiunea în lingvistică se apropie pînă la un punct de ambele aceste sensuri.

Prin multă circulațiune materială, o monetă sau o marfă iute se învechește, se șterge, pierde lustrul. Și nu e necesar ca acest fel de circulațiune să se petreacă prin mai multe mîini; copilul, el singur, sucind și răsucind mereu jucăria, o strică mai de grabă și mai lesne decum s-ar strica ea călătorind de la New York pînă la București. În acest înțeles, circulațiunea în economia politică nu e altceva decît o neastîmpărată locomoțiune, fie prin concurs colectiv, fie prin mijloace individuale.

În linguistică un cuvînt, o formă gramaticală, o semnificațiune, orice alt element al limbei, se deterioară tot așa printr-o deasă întrebuințare. Aceasta s-a observat de demult și s-a spus de mai multe ori. Ceea ce a scăpat însă din vedere linguiștilor este că întrebuințarea cea deasă nu trebui să fie neapărat colectivă, adecă nu trebui neapărat să se exercite în totalitatea graiului unui popor. Pentru ca francezul Pierre să se metamorfozeze în cele două sute de forme, despre cari noi am vorbit în §-ul precedinte; pentru ca Ioan să devină la români Ion, Iancu, Ioniță, Ionașcu, Niță, Ionel etc. etc.; pentru toate acestea ajunge acțiunea cea dezmierdătoare a cîtorva familie, în cari se află cîte

un Pierre sau Ioan, chiar dacă în sînul națiunii ar fi puține asemeni familie.

Mult mai important, fie în economia politică, fie în linguistică, este cellalt fel de circulațiune: m i ș c a r e a p r o d u c t i v ă a v a l o r i l o r , în puterea cării două lucruri, identice sub orice raport, reprezintă totuși neşte valori foarte dispreporționate, astfel că din doi m unul face 12, pe cînd altul numai 1 sau chiar zero.

Precum în economia politică moneta este mijlocul universal al circulațiunii tuturor bunurilor, tot așa în linguistică graiul este mijlocul universal al circulațiunii ideilor și impresiunilor. Și fără monetă, bunurile ar circula, dar cu mult mai greoi; cu mult mai greoi ar circula de asemenea, deși tot ar circula, ideile și impresiunile fără grai.

[...]

Întocmai în același mod, din două l u c r u r i l i n g u i s t i c e de o valoare intrinsecă identică, unul poate să aibă o valoare utilă înzecită și chiar insutită decît cellalt, dacă în graiul comun al poporului circulează de zece sau de o sută de ori mai mult în același interval de timp.

Autorul unei scrieri despre fuziunea limbei franco-normande cu limba anglo-saxonă și-a dat osteneala de a distribui după proveninţa respectivă cele peste 4o ooo de cuvinte din dicționarul englez al lui Robertson, de unde a rezultat că limba engleză posedă 13 33o cuvinte germanice și 29 854 cuvinte romanice, și anume după litera inițială a cuvîntului:

[...]

Muncă colosală, fără rezultat serios! Important este de a cunoaşte mişcarea cea productivă a valorilor, iar nu de a socoti cu de-amănuntul întregul numerar dintr-o ţară, clasificîndu-l după diferitele efigie ale suveranilor, dar uitînd de a distinge mai pe sus de toate moneta care circulă în realitate, care concurge la avuţia naţiunii, care este o adevărată utilitate, de către moneta cea îngropată fără folos în pămînt sau ascunsă în lăzile cîtorva zgîrciţi.

Dacă Thommerel[44], în loc de a despuia un dicţionar, în care cuvintele întrebuinţate o dată pe an figurează alături cu cele întrebuinţate în toate zilele, ar fi luat mai bine un text englez poporan, un basm sau un cîntec, el s-ar fi încredinţat că aproape toate vorbele de origine germanică se bucură acolo de o circulaţiune duplă, triplă, decuplă, decît vorbele de origine romanică. Prin urmare, cele 13 ooo de germanisme din Robertson reprezintă o valoare, o utilitate naţională de mai multe ori mai mare decît cele 3o ooo de romanisme. Prin necontenită întrebuinţare, germanismele din limba engleză nu numai s-au ros, s-au tocit, s-au redus generalmente la monosilabe, pe cînd romanismele sînt mai toate lungi, dar încă, pe de o parte, s-au ramificat în numeroase familie etimologice, iar pe de alta, s-au diferenţiat fiecare într-o mulţime de semnificaţiuni, astfel că verbul to get, de exemplu, are peste patruzeci de sensuri diverse, adecă corespunde cu peste 4o de cuvinte deosebite! Nu este oare curios de a pune pe germanicul to get, repetat la tot momentul, în aceeaşi cumpănă cu vreo ra-

---

44. Thommerel, Recherches sur la fusion du franco-normand et de l'anglo-saxon, Paris, 1841, p.1o2-3

ritate ca dissembarrassement sau imprescriptibility ori jactitation, ca şi cînd ar fi 1 = 1, deoarece în dicţionar ele apar fiecare ca o unitate egală?

Un dicţionar - zice Steinthal - este o statistică a limbei[45]. Ar fi trebuit să adauge că este anume o statistică foarte viţioasă, un fel de recensiment, unde poporaţiunea se împarte după origine sau după religiune, dar nu se arată de loc rolul fiecărui individ în societate, aşa că cetăţeanul cel mai folositor, cel mai căutat de către toţi pentru necontenitele sale servicie, e pus pe aceeaşi linie cu un vagabond despreţuit sau cu un călugăr ce-şi scoate nasul din chilie abia la zile mari, ba şi atunci numai doară pentru biserică. Dicţionarul nu ne dă şi nu ne poate da c i r c u l a ţ i u n e a limbei: şi tocmai acesta este punctul cel esenţial.

[...]

Negreşit, slavismele la români, şi chiar turcismele, nu sînt puţine; în c i r c u l a ţ i u n e însă, adecă în activitatea cea vitală a graiului românesc, în mişcarea cea organică, ele se pierd aproape cu desăvîrşire faţă cu latinisme. Chiar dacă toate derivaţiunile turce şi slavice ale lui Cihac ar fi corecte, pe cînd în realitate cele mai multe păcătuiesc contra ştiinţei de la ceafă pînă la călcîie[46], şi tot încă nu s-ar putea zice că ingredientul slavic şi cel turc luate la un loc sînt egale la români cu ingredientul latin, necum a reduce pe acesta din urmă la o biată pătrime în alăturare cu celelalte două[XII]. Un calcul serios în linguistică,

---

45. Steinthal, Abriss der Sprachwissenschaft, p.35
46. Cfr. Cuvente den bătrîni, Suplem. la tom.I, passim.

ca şi-n economia politică, are în vedere nu unitatea brută, ci v a l o a r e a d e c i r c u l a - ţ i u n e.

[...]

Principiul circulaţiunii în limbă, în sensul m i ş c ă r i i p r o d u c t i v e a v a l o r i - l o r, n-a fost pînă acum niciodată formulat în linguistică[XIII]. Aceasta ar putea scuza pînă la un punct pe Thommerel sau pe Cihac. Să nu uităm însă că unii dintre corifeii ştiinţei l-au presimţit de demult. Aşa Curtius vorbind despre posibilitatea ca o formă gramaticală să modeleze după sine alte forme gramaticale diferite, zice că aceasta se întîmplă în două cazuri: "sau cînd o formaţiune este foarte numeroasă, pe cînd celelalte sînt izolate, sau cînd ea este foarte întrebuinţată"[47]. Ce însemnează această dilemă? Ea stabileşte din punct în punct ecuaţiunea, pe care o avem noi înşine în vedere, şi anume: 1 franc cu o activă circulaţiune face cît 1o franci circulînd fiecare de zece ori mai puţin. Acţiunea unei

---

47. Curtius, Studien zur griechischen und lateinischen Grammatik, t.9 (1876), p.232, nota: "sei es,dass numerisch eine grosse Zahl von Bildungen mehrere vereinzelte nach sich zieht, sei es, dass eine sehr viel gebrauchte und deshalb dem sprechenden besonders lebhaft vorschwebende Form ihn von der Tradition abirren lässt*. Cfr. Misteli, Lautgesetz und Analogie in Zeitschr. f. Völkerpsych, t.XI (188o), p.414-5 şi Brugmann, Morphologische Untersuchungen auf dem Gebiete der indogermanichen Sprachen, Leipzig, 1878, t.I, p.83.

* Fie că numeric o serie de formaţii atrag după sine mai multe formaţii izolate, fie că o formă foarte des întrebuinţată, şi de aceea foarte vie în memoria vorbitorului, îl face să se depărteze de tradiţie" (n.ed.).

forme gramaticale în 5o exemplare este pentru Curtius deopotrivă cu acţiunea unui singur exemplar circulînd de 5o de ori în intervalul cînd cele cincizeci exemplare au circulat numai cîte ~~una~~ o dată, adecă 5o (1a + 1b + + 1c...) = 1s x 5o.

Curtius ne strămută din sfera <u>dicţionarului</u> în a <u>gramaticei</u>. Precum dicţionarul este statistica cuvintelor, de asemenea gramatica e statistica formelor de relaţiune; şi o statistică tot atît de vicioasă, indicîndu-se existenţa elementului cutare sau cutare, dar nu şi c i r c u l a ţ i u n e a lui, care se poate urmări iarăşi numai în texturi poporane. Zicem şi aci "texturi poporane", căci în cele literare, cu cît ele sînt mai literare, cu atît mai mult ne întîmpină forme străine uneori cu desăvîrşire graiului comun, sau cel puţin neajunse încă a deveni vulgare[XIV]. Româneşte, bunăoară, adverbii în -<u>mente</u> sau adjectivii în -<u>abil</u> sînt deocamdată literare şi numai literare.

Alfabetul, ca şi gramatica, ca şi dicţionarul, este şi el o statistică de aceeaşi natură, a proviziunii fonetice a unei limbi. În alfabetul cirilic un ѕ, un ǯ, un ѱ, un ѡ figurează ca 1 = 1 alături cu а, б, в etc., deşi în circulaţiunea dialectelor slavice ele sînt o curată excepţiune, sau chiar o ficţiune. În alfabetul latin <u>z</u> sau <u>y</u>, cu totul excepţionale pentru vechii romani, sau mai bine proprie numai limbei latine literare, ocupă în alfabet un loc identic cu sonurile cele mai răspîndite. Aci, ca şi-n privinţa cuvintelor sau a formelor gramaticale, texturile sînt unicul mijloc de a constata circulaţiunea, adecă adevărata valoare sau utilitate a unui son.

O încercare de acest fel a făcut-o de demult Förstemann. Să luăm, de exemplu, proporţiunea celor două

nazale în limbile elenă şi latină. La 100 consoane, în elenă sînt 18 n şi numai 4 m; în latină 14 n şi 12 m. În elenă dară un n v a l o r e a z ă de 4 1/2 ori cît un m. La 100 vocale, în elenă sînt numai 7 i, în latină 27.[48] În latină, prin urmare, un i are o u t i l i t a t e aproape de 4 ori mai mare ca în elenă. Un asemenea tabel al circulaţiunii relative a sonurilor ne dă o noţiune viuă despre caracterul fonetic al unei limbi; un alfabet - nu ne spune nemic. Niciodată printr-o simplă enumeraţiune a sonurilor cunoscute într-un grai noi nu vom înţelege, de pildă, pe cei 5 i din latinul _difficillimi_, pentru care în deşert am căuta o paralelă în elenă şi-n mai multe alte limbi.

La români sonul r, pe care nu-l au de loc mexicanii şi chinezii, se repetă cel puţin de 15 ori la fiecare 100 de consoane. Putem oare să-i dăm aceeaşi valoare ca lui h, întrebuinţat de vreo 2 ori la 150 de consoane? Ba chiar toate guturalele şi palatalele la un loc: h, k, g, č, ǧ şi j, deşi sînt 6 la număr, totuşi circulează în limba română mai puţin decît singurul r.

Să presupunem un moment că circulaţiunea lui j ar fi la noi tot aşa de deasă ca a lui r, încît să se zică cu drept cuvînt: lj = lr; atunci însă tipul fonologic al graiului românesc ar fi cu desăvîrşire altceva, fără nici o asemănare cu ceea ce este astăzi. În circulaţiune dară şi iarăşi în circulaţiune se oglindeşte faţa cea fonică, ca şi cea gramaticală, ca şi cea lexicală a unei limbi.

Cele de mai sus se aplică deopotrivă bine la construcţiuni sintactice, la răspîndirea mai mare sau mai mică a diferitelor categorii ideologice, la orice altă secţiune a studiului linguistic în genere.

---

48. Förstemann, _Numerische Lautverhaeltnisse_, in Kuhn, Zeitschr., t.1, p.163-79; cfr. _ibid._, t.2, p.36-44.

Cînd Bergaigne constată că-n a doua carte întreagă din De bello gallico Cesar pune totdeauna verbul la sfîrşitul propoziţiunii, afară de vreo cincisprezece excepţiuni[49], el urmăreşte în latină un caz de c i r c u l a t i u n e s i n t a c t i c ă.

Cînd Heyse ne spune că francezii au 4 cuvinte: pointe, saillie, trait d'esprit şi bon mot pentru un singur german Witz, sau alte patru: ruse, fourberie, friponerie, şi espièglerie pentru 2 germane: List şi Betrug[50], el surprinde un fenomen de c i r c u l a ţ i u n e i d e o l o g i c ă.

Pretutindeni în linguistică un ingredient întrebuinţat de 4 sau de 6 ori în intervalul d are o valoare utilă duplă sau triplă decît un ingredient identic întrebuinţat numai de 2 ori în acelaşi interval d. In acest mod, loo de ingrediente, utilizate fiecare numai cîte 1 dată pe zi, valorează mai puţin decît 25 de ingrediente, utilizate fiecare de cîte 5 ori. Şi o probă irezistibilă în această privinţă este, mai cu seamă, raportul numilor proprie, locale şi personale, către graiul comun al unui popor.

....

Să conchidem.

În linguistică marele principiu al c i r c u l a t i u n i i , uitat pînă aci aproape cu desăvîrşire, s-ar putea privi ca piatra cea angulară a edificiului. Ceea ce se cheamă fizionomia unei limbi nu este altceva decît rezultatul circulaţiunii. Fizionomia totală a limbei se compune din fizionomiele sale parţiale: fone-

---

49. Bergaigne, Essai sur la construction grammaticale în Mém. de la Soc. de Ling., t.3. p.8.
5o. Heyse, System, p.242.

tică, tonică[XV], morfologică, sintactică, lexică, ideologică, rezultînd fiecare dintr-o circulațiune deosebită, astfel că se poate întîmpla, bunăoară, ca fizionomia fonetică sau lexică să nu fie de aceeași natură cu cea sintactică sau cu cea tonică, dar toate circulațiunile speciale la un loc concurg într-o singură fizionomie generală. Limba franceză, de exemplu, are în întregime o fizionomie u n a, deși fizionomia sa lexică e hotărît latină, pe cînd fizionomia fonetică este, din contra, de un caracter celtic foarte pronunțat, ca și cea tonică, nu știm însă pînă la ce punct cea sintactică sau cea ideologică, rămînînd a se decide problema prin criteriul circulațiunii, fără care orice caracteristică totală sau parțială a unui grai e radicalmente falsă...

§ 21

LIMBILE ANTICE ȘI LIMBILE MODERNE

Linguistica - s-a spus în nenumărate rînduri și tot încă se mai spune - datorește avîntul său mai cu seamă filologiei clasice sanscrite, scoase din întuneric în a doua jumătate a secolului trecut.

Noi am indicat deja în §-ul 10, și vom avea a mai atinge mai la vale, adevărata geneză a științei limbei; de astă dată ne oprim atențiunea numai asupra unei consecințe imediate, nu tocmai fericite, pe care o avusese în studiul linguistic de pînă astăzi predilecțiunea cea exagerată pentru sanscrită și iarăși sanscrită.

Ca dialect antic, sanscrita nu putea fi alăturată de-a dreptul în sens peritetic decît cu alte dialecte antice, cu așa-numitele surori ale sale mai mici, cu zendica, elena, latina, paleoslavica, gotica etc.,

toate de veacuri răposate, toate ajunse mai mult sau mai puţin la o treaptă de clasicitate, toate cunoscute nouă numai din monumente.

Se făcuse astfel în linguistică un fel de monopol prin prescripţiune în favoarea limbilor antice. Călăuzele generale pe calea ştiinţei se mărgineau şi se mărginesc într-un mod ca şi exclusiv în sfera cea moartă a antichităţii. Aşa începuse Bopp, aşa a urmat Schleicher, aşa fac mai încoace Baudry în Francia, Ferrar în Anglia, Ayuso în Spania. Pînă şi Ascoli se crede oarecum dator de a pune măcar pe titlu: "Corsi di glottologia del Sanscrito, del Greco e del Latino", deşi în text aleargă mereu la dialecte contimpurane.

[...]

Este timp de a reduce în linguistică rolul limbilor antice în genere la adevărata lor valoare.

În sfera cea etnologică a limbei in concreto, misiunea linguistului este de a studia în dialecte circulaţiunea elementelor constitutive şi de a urmări dialectele în continuitatea lor cea ne-ntreruptă, pe care totuşi, în fapt, pe de o parte, o clatină oarecum fenomenul "limbei amestecate" şi tendinţa cea fuzionistă a "limbei naţionale", mai ales a "limbei literare", iar pe de alta, o împestriţează "limba onomastică". Mai pe scurt, c o n t i n u i t a t e a d i a l e c t a l ă c e a n e - n t r e r u p t ă, în legătură cu piedecele sau accidentele ce o întîmpină, şi criteriul cel fecund al c i r c u l a ţ i u n i i , iată cele două griji de căpetenie ale linguistului din punctul de vedere etnologic. Ei bine, tocmai limbile antice îi oferă pe ambele aceste tărîmuri materialul cel mai sărăcăcios.

Continuitatea dialectală cea ne-ntreruptă a limbilor antice e sfîşiată în sens peritetic prin disparaţiunea dialectelor celor intermediare sincronice şi este ascunsă totodată în sens anatetic prin lipsa oricării urme pozitive de dialecte anterioare primordiale[XVI].

Cînd Johannes Schmidt a cutezat a afirma continuitatea cea ne-ntreruptă peritetică între grupurile dialectale indic, iranic, elenic, italic şi celelalte ale familiei linguistice ario-europee[51], el a scornit asupră-şi o înfricoşată furtună, care nu încetează de a mai bubui pînă astăzi, deşi teoria analoagă sau chiar identică a lui Schuchardt despre grupurile dialectale romanice - vezi mai sus, §-ul 15 - a fost primită fără nici o larmă. De ce? Pentru că la mijloc între dialectele antice cele păstrate au pierit alte numeroase dialecte şi chiar grupuri dialectale întregi, dintre cari ne vom mărgini a menţiona pe sciţi între slavi şi erani, iar între erani şi eleni pe traci, tocmai două mari grupuri cari serveau aşa-zicînd drept punte între Asia şi Europa[52]. Dacă tot aşa s-ar fi pierdut şi grupul provenţal între Francia şi Spania sau grupul sard între Spania şi Italia, ar trebui de asemenea o genială cutezare a unui Johannes Schmidt pentru a susţine, înfruntînd o legiune de adversari, ne-ntrerupta continuitate dialectală peritetică a familiei linguistice romanice. Numai prin pieirea grupurilor dialectale scitic şi tracic, făcîndu-se o largă gaură linguistică între Europa şi Asia, s-a deschis o îndemînatecă uşă pentru teoria unei

---

51. J.Schmidt, Die Verwandtschaftsverhaeltnisse der indogermanischen Sprachen Weimar, 1872; cfr. M. Muller, Ueber die Resultate d.Sprachwiss, p.21.
52. Cuvente den bătrîni, t.2. p.686.

"unităţi arice asiatice" fără strînsă continuitate cu o unitate arică europee";[XVII] teorie, pe care o mai apără în ruptul capului, contra lui Johannes Schmidt, majoritatea linguiştilor[53].

Pe de altă parte, ne-ntrerupta continuitate dialectală anatetică pentru limbile cele antice este un desideratum întocmai de aceeaşi natură ca străbunii cei necunoscuţi ai primului străbun cunoscut în arborele genealogic al unei case boiereşti. Este învederat că acel prim străbun cunoscut, fie M, avusese şi el tată, moş, bunic etc.; dar cum se chemau aceia? cine să fi fost? unde au trăit? este o enigmă şi iarăşi enigmă, pe care unii fabricanţi de genealogie, pentru hatîrul nobilei clientele, o înlocuiesc adesea prin neşte numi născocite. Cam tot aşa fac o seamă de linguişti. Limba latină e sora sau cel puţin vară primară cu elena, cu gotica, cu paleoslavica, cu zendica, cu sanscrita etc.; părintele lor însă sau părinţii lor şi părinţii părinţilor sînt ixuri şi nemic mai mult decît ixuri. Cu toate astea, Schleicher, pe care-l cităm ca pe cel mai celebru dintr-o pleiadă, a reuşit a croi pentru latină o linie ascendinte destul de lungă, compusă din cinci generaţiuni[XVIII].

[...]

Noi am spus mai sus[...] că continuitatea dialectală cea ne-ntreruptă, după cum nu înlătură clasificarea peritetică a grupurilor de dialecte, tot aşa nu împiedecă genealogia lor anatetică. Astfel, de pildă, grupurile dialectale romanice fiind odată clasificate în francez, provenţal, spaniol, portughez, italian etc., noi avem

---

53. Vezi literatura controversei în Rezzi, Glottologia aria recentissima, Torino, 1877, p.179, nota 1.

dreptul de a trage pentru ele o genealogie comună din latină, negreşit din cea vorbită, nu din cea literară. Ceea ce face însă Schleicher e cu totul altceva, ca şi cînd între latina şi între dialecte romanice ar veni să se intercaleze la mijloc o "limbă fundamentală francezo-provenţală" sau "o limbă fundamentală italiano-spaniolă", şi anume o "limbă", o unitate, iar nu cel puţin un grup dialectal francezo-provenţal sau italiano-spaniol, adecă o multiplicitate oarecare.

[..]

Cu ce ne-am ales dară?

Linguistica se aseamănă cu un călător de-naintea căruia se aştern două căi, menite a-l duce la una şi aceeaşi ţintă; o cale mai scurtă, pe loc şes, cunoscută şi sigură, unde poate să păşească fără grabă, fără sfială, examinînd cu linişte tot ce i se înfăţişează la dreapta şi la stînga; o altă cale mai lungă, pe creştetul unui munte obscur, stropşită de stînci şi curmată de prăpăstii, unde trebui necontenit să sară cu frică, fără a putea să-şi păstreze sîngele rece, pînă ce - ajungînd la un punct - vede deodată un abis peste care nu e chip să treacă, şi atunci se opreşte, silindu-se în deşert a inventa o punte. Această din urmă cale este acea a l i m b i l o r   a n t i c e , unde continuitatea dialectală, cea peritetică ca cea anatetică, e ruptă prin pieirea mai multor graiuri intermediare şi a mai multor faze anterioare; unde amestecul limbilor, cel primar ca şi cel secundar, e întunecat prin neajunsul datelor istorice; unde nu se poate urmări rolul limbei naţionale în sînul unui grup dialectal, ba pînă şi grupurile dialectale ne sînt cunoscute mai adesea prin vreun singur dialect, răsfrînt şi acela numai în oglinda cea înşelătoare a limbei literare; unde limba onomastică e redusă la cea mai mică expre-

siune; unde studiul circulaţiunii elementelor linguistice, în loc de a ne lumina, adesea ne rătăceşte. Calea cealaltă - sînt l i m b i l e m o d e r n e .

Nemini pînă acum n-a înţeles şi n-a descris mai bine ca Max Müller însemnătatea cea mare a limbilor moderne în linguistică, acordînd între ele postul de onoare anume celor romanice.

Să vorbească el însuşi:

"Importanţa graiurilor moderne pentru a pătrunde mai adînc în natura limbei în genere şi pentru a înţelege mai bine principiele dezvoltării chiar a graiurilor antice n-a fost niciodată apreţiată cum se cuvine..."[54]

[..]

În fine, ca să scurtăm, noua şcoală linguistică germană, reprezintată prin Leskien, Brugmann, Osthoff şi alţii, despre cari vom vorbi mai pe larg cu o altă ocaziune, a început deja a se rosti pe faţă că: "noi trebui să scoatem principiele cele fundamentale ale ştiinţei limbei nu din limbile literare cele moarte ale anticităţii, ci mai cu seamă din dialectele cele viue de astăzi..."[55].

§ 23

ETIMOLOGIA

[..]

Să ne întrebăm acum care este valoarea reconstrucţiunei în linguistică? În ce anume se cuprinde utilitatea ei şi chiar necesitatea? Cari sînt marginile sferei sale de acţiune?

---

54. M.Müller, Lectures, 2-d ser. p.244.
55. Delbrück, Einleitung, p.6o.

O reconstrucţiune etimologică corectă, întemeiată pe un material suficiinte, nu este ipotetică, dar iarăşi nici exactă, ci totdeauna aproximativă. Ipoteză se cheamă o presupunere la mijloc între două observaţiuni: prima observaţiune, accidentală, dă naştere presupunerii; a doua observaţiune, intenţională, verifică presupunerea. O presupunere odată verificată încetează de a fi ipoteză, devenind fapt. Verificarea poate fi completă ori numai aproximativă. Aproximaţiunea nu răpeşte faptului caracterul său ştiinţific pozitiv. În mecanică, de exemplu, aşa-numita lege a lui Mariotte, cum că "temperatura fiind egală, forţa elastică a unui gaz variază în raţiunea inversă a volumului pe care-l ocupă", conservă o deplină valoare, deşi Regnault a demonstrat că ea nu este decît aproximativă[56]. În linguistică, sute de experimente confirmă reconstrucţiunea ario-europeului bh din greoul φ - sanscritul bh - latinul f, goticul b etc. Totuşi nu este nici ea exactă, ci aproximativă. În loc de bh poate să fi fost ph, sau ceva intermediar între bh şi ph[XIX]. Argumentul că φ = ph se află numai la greci nu e decisiv, după cum nu e decisiv contra primitivităţii lui a într-un grup de cuvinte ario-europee cazul cînd îl păstrează numai sanscrita. Aproximaţiunea bh, explicînd o mulţime de fenomene, fără a fi în disarmonie cu vreunul din ele, servă în linguistică tot aşa de bine ca legea lui Mariotte în mecanică.

Aproximaţiunea are graduri[XX]. Etimologia, în opera sa de a reconstrui prototipurile, ajunge la un grad de aproximaţiune cu atît mai înalt, cu cît comparaţiunea cea metodică se exercită asupra unui număr mai mare de fenomene peritetice şi anatetice înrudite.

---

56. Naville, La logique de l'hypothèse, Paris, 1880, p.7.

COMENTARII

I Explicațiile și exemplele aduse de Hasdeu arată că lingvistul român, deși vorbește despre amalgamare sau despre nașterea unei noi limbi, în fapt admite că, în urma procesului de bilingvism, una dintre limbi persistă preluînd elemente ale limbii învinse, care îi conferă o nouă calitate: româna este continuatoarea limbii latine și totodată o altă limbă decît latina. Distincția pe care o face Hasdeu între amestecul lingvistic primar și cel secundar este de cea mai mare importanță; este lucru evident că numai în cazul interferenței dintre două idiomuri, ca efect al bilingvismului colectiv, poate fi afectat nu numai lexicul, dar și inventarul fonologic, semantica, morfosintaxa.
Trebuie remarcat că, în discutarea problemei limbilor mixte, cercetătorii noștri s-au ferit de poziții extremiste și au introdus distincții și nuanțări necesare: astfel Al. Rosetti face diferență între langue mixte, care presupune interferență între două sisteme lingvistice, și langue melangée în cazul unor numeroase împrumuturi în lexic (cf. Langue mixte et mélange de langues în "Acta Linguistica", V, 1945,/49, p.73-79); după părerea lui Al.Graur, amestecate pot fi numai vorbirile individuale, nu și o limbă în totalitate (Langues mêlées în "Bulletin linguistique", XV, 1947, p. 8-19); în concluzia raportului său, Interpénetration des systèmes linguistiques prezentat la cel de al X-lea Congres Internațional al Lingviștilor (București 1967), Em.Petrovici a demonstrat că amestecul lingvistic nu afectează structura gramaticală a unei limbi, chiar în situațiile de bilingvism, și ca atare nici o limbă naturală nu poate fi considerată mixtă.

II Teza caracterului sistematic al limbii, formulată clar de Humboldt, a fost reluată, în diferite variante, de numeroși lingviști; ca și Saussure mai tîrziu, Hasdeu a urmărit efectele acestui fapt pentru evoluția unei limbi, în pasajul respectiv, presiunea sistemului (în formularea lui tipul normal, complexul solidar) asupra elementelor străine.

III Afirmație prea categorică: fenomene de calc semantic se pot produce și pe cale livrescă, în afara amestecului etnic.

IV Definiție a limbii naționale acceptată și astăzi.

V Scolastică în sensul de "cultă", aparținînd oamenilor educați (cf.lat. scholasticus < gr.σχολαστικός "de școală").

VI Paralelă între opoziția limbă națională ∼ aspectul peritetic al dialectelor și limbă literară ∼ aspectul anatetic al varietăților limbii (Frisch, p.233).

VII Imagine dialectică a necontenitei tendințe - niciodată încheiată - spre unitate a limbii naționale.

VIII Referire la proiectele de limbi universale, construite pe baze logice și urmînd a servi ca instrumente ale rațiunii, preconizate, între alții, de Descartes și Leibniz.

IX Deși procesul dispariției dialectelor, prin difuzarea limbii literare, s-a accentuat în epoca modernă, particularitățile dialectale au persistat pînă astăzi, chiar în țările cele mai avansate.

X Acest paragraf a fost reluat, cu unele modificări și prescurtări, în Etymologicum Magnum Romaniae, t.I În loc de introducere, t.III În ce constă fizionomia unei limbi, p.XLVI-LVIII (nota ediției).

XI Precizarea relației dintre circulația (frecvența) unei unități lingvistice și valoarea ei reprezintă principala contribuție a lui Hasdeu la lingvistica generală (Frisch, p.236). Spre deosebire de lingviștii anteriori, care s-au referit la statistică (G.Curtius) sau la frecvența relativă (W.D. Whitney) a elementelor unei limbi, savantul român a arătat, pentru prima oară, că elemente identice sau sinonime ale unei limbi au valori diferite în funcție de frecvența folosirii lor în vorbire. Distincția dintre valoarea internă (intrinsecă) a unui cuvînt, ca element al lexicului, și valoarea lui de folosire îi apare lui Frisch (lucr.cit., p.237) ca fiind paralelă cu distincția saussuriană dintre valeur intrinseque (signifié) și opposition. In timp ce Saussure s-a referit la valori în sistem, în paradigmatica limbii, Hasdeu a avut în vedere valori în planul sintagmatic al vorbirii; de aceea noțiunea de valoare are la el un aspect dinamic, opus aceluia saussurian, static.

După cum observă Frisch (p.241) din păcate ideea atît de fecundă a lingvistului român a rămas fără consecinţe, întrucît lucrarea sa nu a fost cunoscută în străinătate.

XII In realitate, aşa cum s-a remarcat, pe baza analizei inventarului lexical din dicţionarul lui Cihac şi chiar cu acceptarea etimologiilor propuse de el, peste 45% din termenii înregistraţi sînt de origine latină sau derivaţi din aceştia, sub 35% sînt slavi, circa 7% turceşti etc. De altfel Cihac însuşi a susţinut întotdeauna latinitatea limbii noastre (cf.<u>Istoria lingvisticii româneşti</u>, Bucureşti, 1978, p.86,96).

XIII Într-adevăr, în forma postulată de Hasdeu, de corelare a frecvenţei cuvintelor cu valoarea lor, principiul circulaţiei nu a fost formulat de nimeni pînă la el.

XIV <u>Vulgare</u>, în sensul etimologic al termenului, adică larg răspîndite, populare.

XV <u>Tonică</u> = tonală, referitor la accentul şi intonaţia unei limbi.

XVI Continuitatea paritetică a dialectelor a fost evidenţiată, anterior lui Hasdeu, de către Joh. Schmidt, iar cea anatetică - de către Aug. Schleicher; dar sinteza celor două aspecte într-o viziune dialectică o întîlnim pentru prima oară la Hasdeu (cf.Frisch, p.229).

XVII Îmbrăţişarea "teoriei valurilor", curînd după formularea ei de către Joh.Schmidt (1872), susţinută de Hasdeu cu noi argumente concrete,este un alt exemplu al modernităţii savantului, la curent cu progresele lingvisticii din vremea sa (din nota ediţiei).

XVIII Între indo-europeana comună şi latină, Aug. Schleicher postulează, ca faze intermediare, ramurile: ario-greco-italo-celtică, greco-italo-celtică, italo-celtica şi italica.

XIX Faţă de ipoteza mai veche, potrivit căreia limba comună indo-europeană avea unica serie de oclusive sonore aspirate, în epoca noastră părerile sînt împărţite: apelînd la argumente tipologice unii cercetători (de ex. R.Jakobson) consideră că aspiratele indo-europene erau surde, alţii (de ex. J.Kuryłowicz) susţin că la seria unică de aspirate sonoritatea nu era o

trăsătură distinctivă; în sfîrşit există şi punctul de vedere (de ex. la I.M.Tronski) potrivit căruia ar trebui să se revină la ipoteza mai veche a lui K.Brugmann, care admitea, în faza limbii comune, dubla serie de aspirate - surde şi sonore.

XX Într-un sens mai larg, afirmaţiile lui B.P.Hasdeu privesc cunoaşterea umană în general; la adevărul absolut, niciodată atins pe deplin, ne apropiem treptat, prin cuprinderea unui număr mereu mai mare de adevăruri relative.

UN NOU PUNCT DE VEDERE ASUPRA RAMIFICATIUNILOR GRAMATICEI COMPARATIVE

în "Columna lui Traian", III, 1, 1882, p.27-31 § 4
Fisio-glotica și psico-glotica

Schleicher împarte Glotica în patru doctrine[1]: 1. F o n o l o g i a[I] sau doctrina sonurilor; 2. M o r f o l o g i a sau doctrina formelor gramaticale; 3. O doctrină a semnificațiunilor sau - după el - "a funcțiunii cuvintelor", numită generalmente ideologie, mai bine însă s e m a s i o l o g i e; 4. În fine, doctrina propozițiunii sau s i n t a x a .

Însuși Schleicher s-a ocupat totdeauna, ca și Bopp, numai cu primele două, scuzîndu-se că cele două din urmă nu pot fi prelucrate deocamdată într-un mod științific[2].

Pentru Hovelacque, semasiologia și chiar sintaxa nici nu există măcar. El zice: "La linguistique peut être définie: l'étude des éléments constitutifs du langage articulé et des formes diverses qui affectent ou peuvent affecter ces éléments. En d'autres termes, si l'on veut, l a l i n g u i s t i q u e e s t l a d o u b l e é t u d e d e l a p h o n é t i q u e e t d e l a s t r u c t u r e d e s l a n g u e s[3]. Și cu o pagină mai jos, el se grăbește a lămuri că "structura limbilor" este morfologia.[...............]

1. Die deutsche Sprache, p.122 sq. Cf. mai dinainte Hofer, Zur Lautlehre, Berlin, 1839, p.30-4
2. Schleicher, Compend[3],3, p.2.
3. Hovelacque, La linguistique[2], p.4

Diviziunea în patru ne dă prea mult ori ne dă prea puţin, una din două.

Însuşi Schleicher ne spune că, în producţiunea limbei, sînt trei factori esenţiali: <u>son</u>, <u>formă</u> şi <u>sens</u>[4]. Ar trebui dară să fie nu mai multe decît trei doctrine: fonologia, morfologia şi semasiologia. Schleicher adaugă că sintaxa este a patra parte a Gloticei "întrucît cercetarea noastră se întinde peste <u>cuvînt</u>, considerînd pe acesta ca un membru al <u>propoziţiunii</u>". Dacă din studiul propoziţiunii iese sintaxa, apoi cum de nu iese nimic din studiul prealabil al cuvîntului, element constitutiv al propoziţiunii? Pentru a fi consecinţe[a] cu sineşi, Schleicher era dator a împărţi Glotica în trei ori a o împărţi în cinci, niciodată însă în patru. Admiţînd s i n t a x a adică doctrina propoziţiunii, el a uitat l e x i c o l o g i a[II], adică doctrina cuvîntului privit ca ceva întreg, după cum ca ceva întreg se priveşte în sintaxă propoziţiunea.

Dar nici chiar împărţirea în cinci nu e completă. Graiul este un mijloc de înţelegere mutuală. O înţelegere mutuală se operă însă nu numai prin sensul cel expres care constituie obiectul s e m a s i o l o g i e i, ci mai mult încă printr-un sens ascuns, lăsat fără expresiune, subînţeles, care se manifestă mai cu deosebire în sintaxă[III]. Din dată ce după morfologie sau după lexiologie noi punem doctrina separată a semnificaţiunii, care rezultă de-a dreptul din studiul formelor gramaticale şi al cuvintelor, urmează dară că după sintaxă să punem cu acelaşi drept o doctrină separată pentru ceea ce Bréal a numit atît de bine "idei latente"[6]; o doctrină căreia,

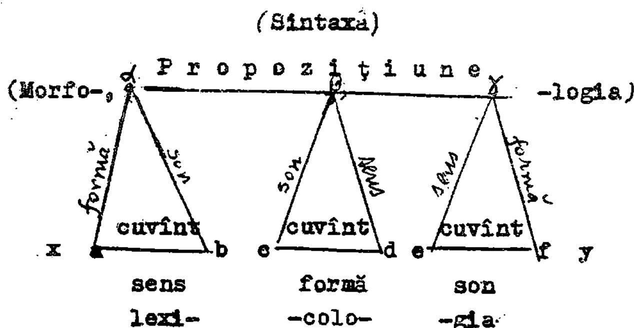
---

4. <u>Die deutsche Sprache</u>, p.9.
5. <u>Ibid.</u> p.10
6. Bréal, <u>Mélanges de Linguistique</u>, Paris,1877,p.295-322.

a, consecvent

în lipsă de alt termen, noi îi vom zice n o e m a t o l o g i e, de la νόημα "cugetare intențională". Numai această importantisimă doctrină a s u b î n ț e l e g e r i i ne explică, de exemplu, pentru ce chinezul <u>šen hao wang</u>, literalmente "virtute - a iubi - rege" poate să traducă cu perfecțiune pe latinul <u>uirtutem amat rex</u>, deși-i lipsește orice formă de acuzativ, de nominativ, de a treia persoană etc.

Totalitatea Glotticei, astfel înțeleasă, s-ar putea reprezenta prin următoarea figură[IV]:

S u b î n ț e l e g e r e

(Noematologia)

După cum o formă gramaticală nu este decît o construcțiune sintactică condensată, tot așa sensul cel expres nu este decît o condensare a ideii latente. Noematologia se raportă la semasiologie întocmai ca sintaxa la morfologie. Ideea latentă și construcțiunea sintactică sînt cele două principii primitive psihice oarecum

f l u i d e, al cărora contact cu sonul, ca materie sau element s o l i d, a închiegat o porţiune din ele în sens expres şi în formă gramaticală, dînd astfel naştere cuvîntului[V]. Închiegarea poate diferi prin volum şi prin densitate. Uneori este chiar anevoie a deosebi o formă gramaticală sau un sens expres de o construcţiune sintactică sau de o idee latentă, de pildă în graiurile cele zise polisintetice sau incorporative[VI] din America, în cari o propoziţiune, fie cît de lungă, ne apare ca o singură vorbă; dar tocmai aceasta dovedeşte şi mai bine identitatea cea originară între morfologie şi sintaxă pe de o parte, între semasiologie şi noematologie pe de alta. Închiegarea cea parţială fiind o dată realizată pe o scară mai mult sau mai puţin vastă, grămădindu-se adică vocabularul unui grai, mai rămîne o porţiune neînchiegată: sintaxa şi noematologia, cari conservă o continuă acţiune din afară asupra elementelor celor cristalizate[VII], rolul sintaxei consistînd în a lega în propoziţiune puncturile $\alpha - \beta - \gamma$ din figura de mai sus, rolul noematologiei - în a completa prin subînţelegere lacunele de sens între punctele x-a, b-c, d-e, f-y. Şi fiindcă ambele, noematologia şi sintaxa, lucrează din afară, din sfera cea rămasă fluidă, lucrarea ambelor se confundă, de unde rezultă că elementul mai vag al subînţelegerii se învederează mai cu seamă prin elementul mai plastic al propoziţiunii.

Plecînd, împreună cu Schleicher, de la triada: son-formă-sens, noi am văzut că ultimii doi termeni se deduplică fiecare în cîte un aspect condensat şi un aspect fluid, de unde patru doctrine în loc de două: morfologia şi sintaxa pentru f o r m ă, semasiologia şi noematologia pentru s e n s. Primul membru al triadei, s o n u l se deduplică şi el în realitate, anume în son nearticulat sau fluid, adică confuz, şi în son arti-

culat sau condensat, adică clar, dintre cari cel dintîi, condensîndu-se în parte ca son articulat, nu încetează niciodată cu desăvîrşire de a figura în graiul uman[VIII]. Nu ştim însă în ce mod şi pînă la ce punct teoria sonului nearticulat ar putea constitui o doctrină separată în sfera Gloticei; cel puţin deocamdată pînă ce se va întemeia studiul evoluţiunii fonetice a graiului omenesc din ţipetele animalelor[7]. Fonologia dară, temelia cea materială a Lingvisticei întregi, rămîne pentru noi una. Dar, pornind de la aceeaşi triadă, mai există încă o altă deduplicare.

Din cimentare între son, formă şi sens se plăsmuieşte c u v î n t u l, care ni se prezintă de asemenea sub două aspecturi: sub cel fluid, ca "cuvînt comun", obiect al l e x i o l o g i e i , şi cel condensat, ca "nume propriu", obiect al o n o m a t o l o g i e i. Raportul între cuvîntul comun şi numele propriu nu este şi nu poate fi absolutamente de aceeaşi natură ca raportul între forma gramaticală şi construcţiunea sintactică sau între sensul expres şi ideea latentă, căci forma şi sensul sînt factori primari ai limbei, pe cînd cuvîntul nu este decît o rezultantă. E nu mai puţin adevărat însă, că lexiologia şi onomatologia, provenite din deduplicarea c u v î n t u l u i , închipuiesc două cîmpuri de studiu deosebite cu acelaşi drept ca morfologia şi sintaxa, dedu-

---

7. Cf.Hasdeu, Principie, §23, p.143. - Despre "limba animalelor", Thiersprache, vom indica dintre cei vechi pe Poggel, Das Verhältniss zwischen Form und Bedeutung, Münster, 1833, p.1-17 şi pe Hennings, Ueber die Ahndungen der Thiere, Leipzig, 1783 §5: Über die Sprache der Thiere; din contemporani, pe F.Müller, Sprache der Thiere în Ausland 1879 şi pe Jäger, Sprache der Thiere în Zoologischer Garten 1862, ambii citaţi de Techmer, Phonetik, Leipzig, 1880, t.2, p.100 sq.

plicate din f o r m ă, sau ca semasiologia și noematologia, deduplicate din s e n s .

Glotica dară se împarte nu în patru ca la Schleicher, ci în șapte doctrine, cari se asociază între ele în două grupuri: un quadrivium fizico-psihic, compus din fonologie, morfologie, lexiologie și onomatologie, unde elementul fizic s-ar putea pretinde că predomnește asupra celui psihic; și un trivium[IX] psihico-fizic, anume semasiologia, sintaxa și noematologia, unde elementul psihic se emancipează și se ridică din ce în ce mai pe sus de cel fizic[X].

COMENTARII

I Așadar termenul fonologie apare încă din 186o, dar cu sensul de fonetică.

II În alte lucrări Hasdeu folosește termenul lexicologie (vezi p. 57).

III S-ar părea că lingvistul român are în vedere ceva apropiat de ceea ce N.Chomsky și adepții lui au numit "structura de adîncime" a limbii, care conține indicatorii sintagmatici subiacenți și interpretarea lor semantică; acest nivel, construit din ideile ce urmează a fi formulate, a fost considerat ca prezentînd o structură identică în cele mai diferite limbi. Diferența dintre propoziția chineză și cea latină s-ar limita deci la "structura de suprafață" - organizare fonetică și morfologică diferită.

IV Reprezentarea grafică a cuvîntului corespunde definiției sintetice date peste cîteva decenii de A. Meillet:"Asocierea unui sens dat cu un ansamblu de sunete, susceptibil de o întrebuințare gramaticală dată" în"Revue de métaphysique et de morale", 21, 1918, p.11.

V Paralelă interesantă: așa cum prin sunet, ca suport material, ideea (element logic) devine sens (element lingvistic), organizarea sintactică a ideilor se materializează în semne morfologice.

VI Limbi incorporante (polisintetice).

VII Distincția pe care o face Hasdeu ne trimite cu gîndul și la alte opoziții: se știe că, în timp ce unitățile semasiologiei și ale morfologiei sînt în totalitate domenii ale limbii, unitățile sintaxei aparțin parțial limbii (ca tipuri și reguli de structură), parțial vorbirii (ca propoziții și fraze concrete), iar "ideile latente" sînt în majoritate individuale. În sensul acesta, credem, putem interpreta formulările lui Hasdeu, care afirmă despre acestea din urmă că sînt "fluide" sau "lucrează din afară".

VIII Dedublarea sonului ar corespunde mai curînd cu opoziția _fonem_ - unitate a limbii vs. _sunet_ - unitate a vorbirii, Hasdeu e însă consecvent în raționamentul său - elementele fluide de la nivelul conținutului avîndu-și corespondent în elemente fluide de la nivelul expresiei, ceea ce ne amintește de formularea ulterioară a lui Saussure: "La pensés est comme une nébuleuse où rien n'est nécessairement delimité"... ....La substance phonique n'est pas plus fixe ni plus rigide...la langue élabore ses unités en se constituant entre deux masses amorphes", _Cours de linguistique générale_ cap.IV, §1.

IX Lat. _quadrivium_ - termen care desemna, în evul mediu, o diviziune a artelor liberale, conținînd cele patru discipline matematice: aritmetica, muzica, geometria și astronomia; _trivium_ - grupul celorlalte trei arte liberale: gramatica, logica și retorica.

X Se conturează, în acest text, o sugestivă ierarhizare a nivelelor, de la cel al gîndirii la cel al conținutului limbii spre nivelul organizării sonore "a structurii de suprafață" a limbii din unitățile ei fundamentale prezentate în ordinea complexității: sunet - morfem - cuvînt.

TITU MAIORESCU

S-a născut la Craiova - 15.II.1840 - fiul lui Ioan Maiorescu (personalitate remarcabilă a epocii, originar din regiunea Blaj). Titu Maiorescu a urmat școala primară la Craiova (1846-48); paralel, lua lecții de limba latină cu tatăl său. După peregrinări la Sibiu și Blaj (în timpul revoluției de la 1848) ajunge, cu familia, la Brașov, unde este înscris la gimnaziul român condus de fratele mamei sale - Ion Popazu. Din 1851, urmîndu-și tatăl (în misiune la Viena) devine elev al gimnaziului academic de pe lîngă Academia Theresiană. Aici, Maiorescu duce o activitate școlară riguroasă (se remarcă la latină, greacă, istorie și chiar la matematici), dar și o intensă viață culturală, urmărind cu asiduitate și activitatea teatrală.

Din octombrie 1856 este intern la Theresianum, unde își continuă cu destoinicie și strălucire studiile. De pe acum se profilează stilul, metoda de lucru prin care T.M. se va afirma mai tîrziu: seriozitate, conștiință a valorilor, înclinații spre o critică lucidă și intransigentă, un spirit organizatoric exersat asupra propriei persoane.

Din noiembrie 1858 devine student al Facultății de Filozofie din Berlin; în 1859 este bursier la Paris unde, peste doi ani, își ia licența în Drept.

După cum s-a mai remarcat, pe bună dreptate, formația intelectuală a lui T.M. în medii germane și franceze a contribuit, alături de mediul familial și de școlile românești de orientare clasicistă, la fundamentarea gîndirii sale deosebite, la crearea unor valoroase

disponibilităţi pentru cercetarea teoretică şi practică, relaţională, interdisciplinară a unor probleme de bază ale filologiei, filozofiei, literaturii[1].

În 1861, revenind în ţară, încearcă să intre în învăţămînt, dar este numit în magistratură.

Pleacă apoi la Iaşi ca director al Colegiului Naţional şi profesor la Universitate, unde promovează încă de la început o netă orientare spre studiile de inspiraţie clasicistă; el doreşte să realizeze un sistem de învăţămînt riguros şi eficient, adaptat specificului naţional românesc.

Aceeaşi orientare o aplică şi ca director al "Şcolii normale de învăţători", unde lecţiile sale de pedagogie sînt frecventate cu mult interes nu numai de elevii şcolii, ci şi de institutori[2]. Între timp devine decan la Litere şi Filozofie (1863), apoi rector al Universităţii din Iaşi (1863-1867).

Tot în 1863 inaugurează celebrul său ciclu de conferinţe publice, devenit - prin deschiderea tematică şi prin audienţă - una dintre manifestările intelectuale de referinţă ale epocii.

---

1. De altfel, lucrarea sa din 1866, DESPRE SCRIEREA LIMBEI ROMÂNE, a fost considerată mai tîrziu un adevărat model de interpretare filozofică a limbajului. În acest studiu se găsesc observaţii de teorie lingvistică care îl situează printre primele lucrări de la noi de teorie a limbii: originea scrierii, raportul dintre sistemele de scriere şi sistemele lingvistice, caracteristicile scrierii alfabetice şi adecvarea ei la limbaj.
2. Aşa cum va remarca şi Ion Creangă cf. OPERE, vol. II, Minerva, Bucureşti, 1970, p.109-148.

La aceasta se adaugă activitatea societății JUNIMEA și a revistei CONVORBIRI LITERARE (fondată în 1867), prin care Iașul promovează o binefăcătoare și recunoscută atmosferă de efervescență culturală.

Perioada anilor 1866 - 68 înseamnă și afirmarea unor preocupări ce vor deveni constante ale activității intelectuale a lui Titu Maiorescu: cultivarea și dezvoltarea limbii, literaturii și folcloristicii.

În ceea ce privește complexul ideilor sale asupra limbii, T.M. se dovedește un spirit realist și competent care, posesor al unui orizont cultural de o vastă întindere și adîncime, știe să selecteze atît propunerile înaintașilor, cît și realizările științei europene contemporane, elaborînd proiecte cît mai adecvate profilului și necesităților limbii române.

Se remarcă astfel principalele lui preocupări:

- Simplificarea alfabetului (reluînd unele idei ale lui Heliade expuse în Gramatica din 1828).
- Rolul determinant al limbii vorbite în scriere (fonetismul), continuîndu-l pe Russo - cf. art. Contra latinizanților ardeleni, 1856.
- Relația dintre logică și gramatică.
- Crearea unui sistem unic ortografic de tip latin; după un proiect întocmit de Negruzzi și discutat la Junimea, Maiorescu elaborează studiul DESPRE SCRIEREA LIMBII ROMÂNE[3] - 1866, în patru părți:Despre literele

3. Sistemul expus de T.M. nu mai prezintă confuzia dintre sunet și literă; demonstrează caracterul obiectiv și legic al evoluției lingvistice; stabilește raportul normal al lexicului de bază cu neologismele; rezolvă folosirea haotică a semnelor grafice. Se admit: ș, ț, ce, ci, ge, gi, che, chi, ghe, ghi (unele dintre acestea fuseseră propuse și de P.Maior, inspirat din scrierea limbii

latine; Despre scrierea semnelor chirilice; Despre scrierea fonetică; Critica sistemului etimologic.

Propunerea lui este însă respinsă de către Societatea Academică Română - în 1867, drept care Maiorescu demisionează[4]. Continuă să se intereseze de problemele limbii: în articolul LIMBA ROMÂNĂ ÎN JURNALELE DIN AUSTRIA (1868) condamnă uşurinţa cu care unii publicişti ardeleni "germanizează" limba română (în special prin folosirea unor elemente sintactice străine structurii lingvistice româneşti).

De aceea el nu şi-a preocupeţit eforturile în susţinerea sau "lansarea" unor mari personalităţi: Alecsandri, Caragiale, Creangă, Eminescu, Negruzzi, Slavici ş.a.[5] despre care avea convingerea că vor contribui la progresul culturii româneşti.

---

italiene). Se introduce j;q, k, x, y, ph, th sînt permise în nume proprii sau neologisme f.recente. Persistă şi unele concesii făcute etimologismului: notarea diftongilor prin ó, é; u final mut; i final şoptit; consoane geminate la împrumuturi recente în situaţii de omonimie (cassă, massă); sce, sci (Bucuresci). Vezi şi aprecierea din ISTORIA L.R. p.47: "...vor fi înlocuite de Maiorescu printr-o normă alfabetică, numită principiul intelectual, şi care, teoretic, cel puţin, reprezintă de fapt principiul fonematic sau fonologic. În esenţă, la baza notării sunetelor stă funcţia pe care acestea o îndeplinesc în procesul de înţelegere a ideilor exprimate prin limbaj. Nu vor fi notate decît acele sunete care îndeplinesc un rol intelectual în limbă".
Vezi şi articolele lui H.Wald din România literară, august-septembrie 1988.

4. Revine în 1879, cînd Societatea Academică Română se transformă în ACADEMIA ROMÂNA, ocazie în care reia teoria sa asupra ortografiei.
5. În aceeaşi ordine de idei vezi şi teza lui, frecvent exprimată în CRITICE, asupra "descurajării mediocrităţilor", tocmai pentru a da posibilitatea de realizare, de afirmare, valorilor autentice.

În martie 187o este destituit din învățămînt, ceea ce nu-l împiedică să publice diferite articole referitoare la organizarea învățămîntului, combătînd mai ales formalismul și amestecul bisericii în școală (cf. ÎNVĂȚĂMÎNTUL PRIMAR AMENINȚAT - în CONVORBIRI LITERARE din 1.IV.187o; DESPRE REFORMA ÎNVĂȚĂMÎNTULUI PUBLIC - în CONVORBIRI LITERARE din oct.187o).

Titu Maiorescu nu încetează să se ocupe de evoluția limbii române; publică articolul BEȚIA DE CUVINTE (1873), unde atacă din nou "forma fără fond", ca și, mai tîrziu, în alt articol, NEOLOGISMELE - 1881.

Între 1874-76 este ministru al Cultelor și Instrucțiunii Publice, calitate care îi permite să organizeze publicarea colecției de documente Hurmuzachi, să propună ameliorări ale învățămîntului, să se ocupe de restaurarea Curții de Argeș.

În 1877 conduce pentru scurt timp ziarul Timpul. În 188o face parte din comisia pentru elaborarea proiectului de ortografie, condusă de Bariț (ceilalți membri fiind Hasdeu, Alecsandri, Quintescu).

Din 1884, reintegrat la Universitate, ține cele două foarte cunoscute cursuri: ISTORIA FILOSOFIEI GERMANE ÎN SECOLUL AL XIX-lea și LOGICA ELEMENTARĂ. Între 1892-1897 a fost rector al Universității din București.

Între 19oo-19o1 este ministru de Justiție.

După ce între 1912-1913 funcționează ca ministru de Externe și prim-ministru, în 1914 se retrage din viața politică.

Moare, la București, la 18.VI/1.VII.1917.

DESPRE SCRIEREA LIMBEI ROMÂNE, (1866)*

Secolul XIX se va numi în istorie cu drept cuvînt secolul naționalităților. În el s-a lămurit și se realizează ideea că popoarele sunt chemate a se întări în cercuri etnografice, deosebindu-și fiecare misiunea istorică după propria sa natură. Pe lîngă tezaurul comun al popoarelor civilizate, mai are fiecare tărîmul său aparte, în care își dezvoltă în mod special individualitatea și, separîndu-se aci de toate celelalte, își constituie naționalitatea sa.

Astfel, se cere ca poporul modern să aibă o formă de stat națională, și mai ales o literatură și o limbă națională[1],

A fost dar urmarea cea mai dreaptă a ideilor timpului în care trăim dacă și între români s-a deșteptat în secolul acesta conștiința naționalității lor și a cîștigat astăzi valoarea unui adevăr lățit și înrădăcinat în popor.

Fiecare român știe că e roman, și în orice va face el de acum înainte va căuta cu necesitate să se puie în legătură, pe cît va putea mai nemijlocită, cu tradiția latină, de la care însuș a primit viața sa intelectuală.

Noi suntem viță latină - iacă punctul de plecare al civilizației noastre, iacă adevărul ce este menit să devie cel mai important în ziua în care pe toate sferele dezvoltării noastre vom ști să-i tragem urmările practice.

---

* Din vol. CRITICE, II, Editura pentru literatură, București, 1967, p.7-112 (selectiv).

Pînă acum acest adevăr avu numai în limba şi scrierea noastră o urmare mai practică, şi aceasta cu tot dreptul.

Căci pentru români limba este cea mai scumpă rămăşiţă de la strămoşii latini[II], care astăzi le aminteşte încă o nobilă antichitate şi care totdeauna le-a fost busola unică, dar sigură spre a le păstra direcţia dreaptă şi a-i feri de rătăcirea şi pierderea în mijlocul valurilor de popoare imigrante ce bîntuiră Dacia lui Traian.

După limbă însă se îndreptează şi scrierea. În momentul în care românii s-au pătruns de adevărul că limba lor este o limbă romană, în acel moment şi forma exterioară sub care avea să se prezinte aceasta, adecă scrierea sau, exprimată prin elementele ei, literile trebuiau să fie luate tot de la romani. Şi, astfel, alfabetul slavon, care învălea mai mult decît revela limba română, şi pe care îl primisem numai dintr-o oarbă întîmplare[III] externă, fu alungat din scrierea noastră cea nouă şi fu înlocuit prin alfabetul latin. Această înnoire este o urmare aşa de naturală a latinităţii poporului nostru, încît nu noi trebuie să dovedim pentru ce acum scriem cu litere latine, ci adversarii ar trebui să dovedească pentru ce să împrumutăm de la străini literile lor după ce ştim că avem pe ale noastre?

[. . . . .]

Romanii nu au pierit cu totul, ci au lăsat descendenţi în popoarele romane de astăzi, în italieni, francezi etc. Fiecare din aceste popoare, pe lîngă deosebirea lor născută din amestecările cu deosebite neamuri, are o parte comună în limba, adecă, pentru cazul nostru,

în pronunțarea sa. Această parte comună nu poate să provină decît de la originea comună, de la romani. De aci cîștigăm regula, dacă nu absolut sigură, cel puțin foarte probabilă; Consonantele și vocalele a căror pronunțare este identică la toate popoarele romane de astăzi s-au pronunțat în acelaș mod și la romani[IV].

Multe cuvinte romane, mai ales nume proprii, se află scrise cu literele unei limbi contimporane, adecă a grecilor, și din comparația acestor semne între ele și cu limba greacă de astăzi ne rezultă un nou mijloc de a fixa pronunțarea latină[V].

Ne-au rămas de la înșiși autorii romani notițe care ne explică destul de lămurit cum se pronunțau cîteva din literele latine. Asemenea notițe se află mai ales în gramatiștii din timpul decadenței.[...]

În fine, avem probe despre scrierea latină în deosebite timpuri. Din compararea schimbărilor ce se ivesc în scrierea unuia și aceluiaș cuvînt se poate asemenea înțelege pronunțarea literelor lui[VI].

[. . . . .]

După cum se cetește astăzi limba latină, sonul e are trei litere: e, ae și oe. Să-l scriem și noi cu toate trei sau numai cu semnul e?

Dacă cercetăm pentru ce latinii scriau diftongii ae și oe, vedem, din cîteva indicii sigure, că aceasta se făcea fiindcă pronunțau amîndouă vocalele, a și e ŏ și e.[VII] Cînd genetivul de la familia se scria familiae, atunci se și cetea familia-e, ba chiar a se auzea mai mult decît e; cuvîntul scris foederati se și cetea foederati etc.

Probele pentru aceasta sunt cunoscute filologilor.

[. . . . .]

Din cele arătate rezultă că, dacă găsim în manuscripte vechi confuzie între ae şi e, şi între oe, e şi ae, aceasta provine de la confuzia ce exista în însăşi pronunţarea cuvintelor respective, iar nu numai în scris[VIII].[...]

De-abia în timpul din urmă, adecă în secolul de mijloc, cînd nu mai trăiau romanii, s-a lăţit asupra tutulor cuvintelor negligenţa pronunţării lui ae şi oe, ca e şi ŏ, şi astfel se explică cetirea de astăzi. Noi însă nu avem să ne ocupăm de pronunţarea călugărilor secolului de mijloc, ci de alfabetul latin din timpul romanilor.

Prin urmare, sonului roman e îi corespunde o singură literă latină care să fi fost pronunţată în acelaşi mod, adecă e, şi astfel se va scrie numai cu semnul e.[...]

Dar ce dar au introdus romanii în cîteva cuvinte străine împrumutate de la greci, şi mai ales în numele proprii, litera y? Fiindcă această literă avea să însemneze o vocală nouă, care nu era nici u, nici i, ci un alt son mijlociu, pentru a cărui scriere a trebuit să primească litera y[IX].

[. . . . .]

În alfabetul latin după pronunţarea modernă sonul f are două litere: f şi ph. Vom vedea însă că această pronunţare nu este potrivită cu cea latină, care făcea deosebire între f şi ph[XI].

Literele ph, ca şi y, s-au introdus de romani numai în cîteva cuvinte greceşti, pentru a exprima sonul φ, pe care nu-l aveau romanii şi căruia nu-i corespundea litera lor f, aşa încît au fost siliţi să circumscrie.

Litera f se pronunţa la început altfel de cum o pronunţăm noi astăzi.[...] recunoaştem tocmai modul în care o mare parte a poporului român din Transilvania şi Banat pronunţă încă astăzi pe f, ei zic χiu în loc de fiu (cu un χ şuierător).....

Vom înţelege acum fără greutate cum f era la început un fel de aspiraţiune neprecizată ca digamma aeolicum[XII] şi cum se confunda cu h, aşa încît se zicea hircus şi fircus, hoedus şi foedus etc[XIII]. În timpul din urmă al limbei latine, însă, f se apropie din ce în ce mai mult de pronunţarea noastră şi se face ca şi la noi deosebire între pronunţarea ţărănească ca şi între cea cultă din urbe ca f[...]

Din cele arătate rezultă lepădarea lui ph din alfabetul român şi menţinerea singurei litere latine f pentru sonul nostru φ.

În partea întîi a disertaţiei noastre am constatat, după starea ştiinţei de astăzi, cum ceteau romanii literele lor şi care din ele trebuiesc să fie primite în limba noastră.

Pe cînd însă, din acest studiu a rezultat că unele din literele latine nu se pot primi în scrierea română, nemaiaflînd în limba noastră vechiul son latin pe care-l însemnau, în paginile următoare vom vedea, din contră, că unele din sonurile române nu-şi află litera corespunzătoare latină, fiindcă în timpurile romane aceste sonuri sau nu au existat de loc, sau nu au existat în acea întindere ca la noi. Prin urmare, alfabetul latin aplicat la scrierea română are, pe de o parte, litere prea multe, cărora trebuia să le refuzăm primirea, pe de alta, nu are litere destule şi suntem siliţi să le înlocuim prin altele[XIV] - o disproporţie ce nu ne poate mira dacă ne aducem aminte că noi, după o dezvoltare

limbistică de 17 secole, primim un alfabet pietrificat din secolul al doilea.[.....]

În privința lui î avem următoarea lege a aflării lui:

1. În cuvintele românești î vine de regulă din influența nazalului n (și m combinat cu altă consonantă), ceea ce nu vrea să zică că orunde este n (și m combinat) vocala precedentă se schimbă în î, ci numai că acolo unde vocala s-a schimbat în î cauza a putut fi n (și m combinat)[XV].

Exemple: în, împărat, român, înger, mînă, cînt, vînd, făcînd, zicînd, lăudînd, sîn, sînt, grîu(= granu), rămîi (= reman), frîu (= fren), cînt (= cant), brîu[XVI](= brin) etc. De aceea alfabetul nostru cel vechi avea un singur semn pentru silaba în și îm.

2. Eufonia română sufere greu un i ascuțit după r și-l umbrește cu predilecție în î: rîs, rîpă, rîu, omorî, urî etc.

3. î mai provine dintr-un a dinaintea lui r combinat d.e. hîrtie, tîrziu, cîrnat.

4. î se află, în fine, în multe cuvinte slavone și apoi în cuvinte onomato-poetice (care imitează sunetele naturei), d.e. fîlfîie, mîrîie etc.

[. . . . .]

În înțelesul lui Aristofan[XVII], adecă pentru însemnarea silabei intonate, nu s-au întrebuințat accentele niciodată în scrierea latină. Numai pentru însemnarea vocalelor lungi, fără privire la tonul lor, se găsește, începînd de pe timpul lui Cesar, semnul numit apex, care în inscripțiile din timpul împăraților are forma ´, rareori ', iar mai tîrziu în scrierea cărților -, cum se întrebuințează și astăzi. Acest apex se află pus

- deşi nu regulat, nici pretutindeni - deasupra vocalelor a, oe, e, ei, o şi u, cînd sunt lungi, iar i lung se însemnează prin mărirea literei I, de unde apoi J în limbele romane moderne.

Neexistînd dar nici o cauză paleografică pentru scrierea accentelor, rămîne numai trebuinţa logică drept singura cauză pentru primirea lor. Trebuinţa logică însă în limba română cît pentru accentuare se mărgineşte la conjugaţii[XVIII].[...]

Sistemul fonetic are de principiu: fiecare cuvînt se scrie cum se pronunţă şi, prin urmare, pentru fiecare son deosebit trebuie o literă deosebită[XIX].[...] Răposatul A.Pumnul, cel mai conştiincios între reprezentanţii acestui sistem, îl numeşte "foarte simplu", natural şi uşor", însă cu toate aceste predicate măgulitoare sistemul fonetic este mult mai greu decît ar părea, cel puţin este pretutindeni de înţeles cum grano salis, şi mai întîi de toate: el nu este un principiu general şi absolut al scrierii române, ci trebuie restrîns în mod esenţial[XIX].[....]

Care ar fi acum prima urmare a sistemului fonetic dacă l-am aplica în mod absolut, fără restricţiune (precum însă nu-l aplică nici fonetiştii)? Urmarea ar fi că ne-am sparge limba în atîtea bucăţi cîte pronunţări provinciale se află în România şi pe această cale am ajunge peste sute de ani la o dezbinare completă a poporului, aşa încît moldoveanul n-ar mai înţelege pe muntean, munteanul n-ar mai înţelege pe bănăţean etc., nici în vorbă, nici în scris [XXI]. Aceasta însă este o urmare ad absurdum, fiindcă scrierea, din contră, are între altele şi menirea de a întări unitatea naţională sau etnografică a unui popor, dar nu de a o frînge şi a o nimici.[..]

Nici un alfabet din lume nu exprimă şi nu este în stare să exprime toate sonurile unei limbi.[...]

Prin urmare, la întrebarea noastră despre scopul scrierii îndeobşte şi al literelor îndeosebi, constatăm următorul răspuns dobîndit din cercetarea de pînă acum: scrierea trebuie să înfăţişeze pe cît se poate de bine ideile. Dar ideile nu coprind numai obiecte, ci şi relaţiuni între ele. Cîteva relaţiuni fundamentale le stabileşte inteligenţa popoarelor mai înaintate la toate obiectele însemnate ale cugetării ei şi le întrupează într-un singur act al gîndirii[XXII].[..........] Însă limba se compune din sonuri organice (articulate). Acestea trebuiau dar însemnate în scris. Sonurile fiind mobile pentru a arăta mobilitatea raporturilor împreunate într-o singură gîndire (flecţiuni de declinare, conjugare, gen, număr, persoană, timp, mod, adică: gramatica limbei), şi semnele lor au trebuit să devie mobile, şi astfel s-au produs literele sau alfabetul.[..]

Prin urmare, bunătatea unui alfabet nu se poate judeca din cîtăţimea* sonurilor, pentru care există în el litere deosebite. Căci scopul final al scrierii nu este, ca la notele muzicale, sunetul, ci înţelesul, şi acestui înţeles trebuie să i se supună absolut numărul şi forma literelor.[...]

Criteriul alfabetului este dar acesta: litere numai pentru atîtea sonuri cîte sînt neapărat trebuincioase spre deosebirea înţelesului cuvintelor, adică a radicalelor şi a formelor flecţionare![.......]

Totodată însă, punem aci principiul pentru viitor: în ziua în care î sau unul din sonurile respinse acum din marcarea grafică va cîştiga importanţă logică

---

* cantitatea

în limba noastră, adecă va arăta deosebirea înțelesului mai multor radicale sau deosebirea flecționară a timpurilor, persoanelor, a genului, a numerilor sau a cazurilor, în acea zi sonul cel nou a cîștigat rangul unui son logic și trebuie să aibă o literă aparte[XXIII].[...]

Punctul nostru de plecare în stabilirea alfabetului român, precum am încercat-o în cele trei părți precedente, a fost regula de a scrie sonurile române cu litera latină corespunzătoare, fără considerări etimologice; iar la sonurile nouă de flecțiune, pentru care nu ne-au ajuns literele latine, am aplicat litera radicală însemnată cu semnul sedilei sau al scurtării pentru a marca modificarea flecționară.[...]

Opus acestei ortografii este, în principiu și în practică, sistemul etimologic. Tema noastră este acum de a cerceta rațiunile acestui sistem și, dacă nu-l vom primi, precum nu l-am primit, de a demonstra cauza respingerii.[...]Mulți dintre compatrioții noștri sunt de opinie că deosebirea între sistemul fonetic și cel etimologic pentru ortografia română consistă în aceea că foneticștii primesc semnele de sedilă sau de scurtare sau de pauză etc. pentru ţ, ş, ă, î etc. , pe cînd etimologiștii scriu aceste sonuri derivate fără nici un semn, dînd numai o regulă pentru cetirea lor. Această opinie este greșită[XXIV]. Esența etimologismului în ortografie este alta. El cere ca după ce literele alfabetului s-au stabilit fie cu semne, fie fără semne, scrierea ortografică însăși să nu se îndrepteze după vorbirea actuală, foarte influențată prin legi eufonice, ci după legile derivației cuvintelor de la originea lor, întrucît aceasta se poate urmări în întreaga tradiție a limbei. De aceea d.Cipariu scrie cuvîntul bine nu cu i,cum îl pronunțăm noi, ci cu e, adecă bene, e fiind vocala originară.

[...]

Atrași de miraculoasa lege conservativă ce domnește în limba omenească prin toate transformările ei, filologii europeni, de cînd cu introducerea studiilor sanscrite, cercetară cu predilecție proprietățile comune între deosebitele limbi, și din aceste cercetări rezultă faptul că liniile istorice ale limbilor moderne sunt convergente înapoi, tinzînd toate spre cîteva origini comune. Astfel, s-au stabilit trei mari familii limbistice:[XXV] familia indo-germană*, cea semitică și cea turanică, și pentru fiecare din ele s-au alcătuit acei arbori genealogici de descendențe etnografice, care sunt cu drept cuvînt una din gloriile științei moderne. O dată intrată în direcția comparativă, filologia a început să desfacă toate cuvintele compuse în elementele lor simple, și între aceste s-au ivit apoi rădăcinile comune tutulor limbelor de aceeaș familie.[...]Cam de 500 este dar numărul total al radicalelor din care s-a format între altele cea mai mare parte a limbelor europene: română, franceză, spaniolă, italiană, portugheză, germană, engleză, greacă, slavonă, cu toată prodigioasa cîtățime a cuvintelor lor. Limba evreiască** asemenea s-a redus la vreo 500 de rădăcini, și limba chineză, deși nu formează derivări, se mulțumește cu 450 de radicale[XXVI].[..]Cu cît este mai statornic acest tezaur antediluvian al limbelor omenești, cu atît este mai nemărginită felurimea modulărilor formale introduse în acele sute de rădăcini primitive. Explicarea acestui punct

---

* Adică indo-europeană

** E vorba, probabil, de ebraică.

ne va răspunde totodată la întrebarea: Cum din 500 de radicale s-au format sutele de mii de cuvinte ce le vorbesc popoarele indo-europene?

Dacă studiem astăzi o limbă modernă în scop de a-i înțelege compunerea ei, deosebim mai întîi între suma de cuvinte ce conține cuvintele compuse și cuvintele simple; și prin aceasta vedem primul mijloc ce-l întrebuințează limba pentru a se înavuți; ea alătură un cuvînt radical lîngă altul și formează astfel încorporarea unei nouă idei.

Un alt izvor mai bogat de înmulțire a cuvintelor sunt flecțiunile lor gramaticale, adică terminările cazurilor, numerilor, timpurilor, persoanelor, modurilor etc., care fac de un singur cuvînt, intrat odat' în formalismul gramatical, produce sute de forme nouă și sute de relațiuni deosebite ale aceleiaș idei.[...]

Cu cît urmărim asemenea terminări ale limbelor moderne în timpuri treptat mai vechi, cu atît le vedem cîștigînd din ce în ce o formă mai întinsă, pănă cînd, în fine, toate se arată a fi fost odată cuvintele independente, cu uzul și înțelesul lor propriu, așa încît toate sonurile terminative, care astăzi nu mai au valoare proprie de cuvinte, sunt corupții fonetice din expresii primitive neatîrnătoare[XXVI].[...]

[...]

Acum însă vom arăta în teorie psihologică de ce etimologismul, chiar dacă ar fi cu putință în fapt, nu ar fi rațional și ar trebui să fie combătut ca o piedică pentru dezvoltarea intelectuală. Orce cuvînt este încorporarea sensibilă a unei noțiuni (a unui concept). Noțiunea este o idee (reprezentare) formată din alte idei, iar nu de-a dreptul prin impresia sensibilă. Adică: conștiin-

ţa noastră primeşte din experienţă mai multe reprezentări asupra aceluiaş fel de obiecte.[...]Noţiunea coprinde dar esenţa lucrurilor ce s-au înfăţişat minţii noastre, alegînd din ideile lor numai părţile importante şi respingînd pe celelalte. În acest proces de abstracţie, noţiunile pierd oarecum materialismul reprezentărilor primitive şi devin eterice, pierd sensibilitatea şi devin obiecte pure ale gîndirii.[....]

Însă fiind astfel abstracte, noţiunile s-ar pierde una în alta dacă n-ar fi fixate prin semne subiective în locul sensibilităţii reprezentărilor din care s-au scos[XXVIII]. Aceste mărci subiective pentru deosebirea noţiunilor sunt cuvintele.

De aceea cuvintele însemnează numai generalităţi şi nu sunt niciodată în stare să exprime individualitatea.[....]

Limba este focul, în care reprezentările obiectelor îşi mistuiesc toată materialitatea şi nu lasă decît ideea lor abstractă şi generală.

Ce importanţă nemăsurată au noţiunile pentru sufletul omenesc, pentru formarea caracterului etc. ştiu toţi cei ce s-au ocupat de această materie. Aci va fi destul să atingem numai unul din efectele lor. Mărginirea cea mare şi neajunsul inteligenţei omeneşti provin din prea puţinele reprezentări ce le poate coprinde conştiinţa deodată. De-abia vreo patru-cinci idei ocupă în acelaş timp atenţia noastră; tot ce trece peste acest număr dispare de regulă din sfera percepţiunii intelectuale şi se întunecă. De aci provin lacunele, unilateralitatea, în genere defectele caracteristice ale inteligenţei celor mai mulţi oameni. Singurul mijloc pentru a scăpa întrucîtva de acest neajuns este de a introduce în conştiinţă noţiunile generale în locul reprezentărilor sensibile şi

de a avea astfel în acelaş cerc mărginit al conştiinţei esenţa unui cîmp foarte întins de reprezentări primitive.[...]

Fiindcă dar noţiunile coprind mai puţin decît reprezentările originale, însă conţin toată esenţa lor, de aceea operaţia cu ele este cea mai potrivită iuţelei de progres în inteligenţa omenească, pe cînd cei ce operează numai cu reprezentări poartă cu sine masa greoaie şi superfluă a sensibilităţii şi-şi întîrzie şi-şi încurcă prospectul.[...]
[....]Tocmai prin această libertate a generalizării este omul în stare să-şi concentreze mintea şi să cîştige acea circumspecţie peste un cîmp întins de experienţe, ce-l deosebeşte de toate celelalte fiinţe ale naturei. El nu este uimit şi cotropit prin felurimea nesfîrşită a indivizilor din natură şi nu este, ca animalul, fatal legat de impresia momentului, ci liber aruncă căutătura abstracţiei în univers şi reduce masa, multiplă şi extensivă, la o cîtăţime mărginită dar intensivă, scoate în idei sucul şi măduva senzaţiilor, şi astfel domnind peste ele, cîştigă locul şi timpul spre a le compara între sine şi cu trecutul şi viitorul, şi formează din ceea ce năvălea în capul său ca un haos orb al întîmplării sfera luminată şi regulată a inteligenţei.[...]

Care ar fi acum rezultatul etimologismului în scrierea şi vorbirea română? Etimologismul ar sili poporul român să revie la sonurile primitive, ce corespundeau unui grad de dezvoltare a noţiunilor lui peste care astăzi a trecut de mult[XXIX]. Etimologismul ar voi să restrîngă înţelegerea noţiunilor noastre şi să le readucă la forma materială primitivă, pe care ele au spart-o de atîta timp, fiindcă devenise prea strînsă pentru spiritul lor de generalizare. De ce am scrie noi astăzi mesa în loc de masă? Ştim bine că în scriptele române

vechi se află <u>measă</u>, mai nainte, poate <u>messa</u>, în fine, la latini, <u>mensa</u>. Dar aflarea formelor acestora nu ne poate face să schimbăm <u>masa</u> noastră din ceea ce este. Latinii aveau un bun motiv să scrie şi să vorbească <u>mensa</u>. <u>Mensa</u> lor sta în legătură cu vechiul <u>men</u>, de unde <u>eminere</u> = a fi înălţat şi însemna la început orce lucru preeminent sau înălţat: masă, bancă, scenă pe care se prezentau sclavii pentru a fi vînduţi etc. Dar <u>masa</u> noastră nu ştie nimic din toate aceste, şi, fiindcă a pierdut înţelesul primitiv al legăturii cu <u>men</u>, nu mai are nici o cauză de a-i păstra literele.[....]

NOTE

I Titu Maiorescu subliniază raportul dintre general şi particular, accentuînd rolul factorului lingvistic în caracterizarea unui popor. Aceasta este o idee frecvent întîlnită în cultura timpului, iar savantul român şi-a însuşit-o, fără îndoială, nu numai din şcolile străine, ci şi direct, de la cărturarii români ai secolului precedent, pe care toate lucrările sale demonstrează că îi cunoştea foarte bine.

II După cărturarul român limba este cel mai important vestigiu de la strămoşii latini. Si de date aceasta el ne aminteşte fără greş de cronicari, Şcoala Ardeleană, Iordache Golescu ş.a.

III Cu o remarcabilă rigoare logică T.M. demonstrează că orice alfabet trebuie să fie subordonat specificului limbii pe care o exprimă grafic; deci, pentru limba română nu se poate potrivi o scriere total străină, ca cea slavonă, ci numai alfabetul latin. Călăuzit de spiritul său obiectiv-ştiinţific, T.M. subliniază însă necesitatea de a selecta şi adapta literele latine la sunetele limbii române (datorită unor împrejurări specifice teritoriului românesc, nu există o totală şi perfectă identitate între sistemul fonetic românesc şi cel latin); deci nu este vorba de "oarba întîmplare", ci de urmările unui cadru istoric obiectiv, ale unor cauze de ordin cultural.

IV Autorul reface diacronia latin-romanică în fonetică nu de la comun la divers, ci invers, de la diversitate la unitate, pentru sublinierea mai clară a continuității. Metodologic, se apropie în acest mod de principiile de cercetare elaborate de metoda comparativ-istorică.

V Ca și în cazul anterior, precum și în argumentarea care urmează, se dovedește că lui T.M. (deși nu s-a declarat niciodată filolog sau lingvist) nu îi erau necunoscute fundamentele teoretice și aplicative ale metodei comparativ-istorice; astfel, mai departe îl va cita de mai multe ori pe Diez (iar într-o scrisoare din timpul studenției își mărturisise intenția de a studia gramatica lui Grimm). Ideea reconstituirii pronunției unei limbi moarte pe baza scrierii a rămas valabilă pînă astăzi.

VI T.M. studiase diacronia limbii latine. Noțiunile sale referitoare la modificările limbii latine sînt foarte corecte și prezentate cu o acuratețe impecabilă. În acest sens el remarcă instabilitatea unor foneme în limba latină arhaică (ex. U) și citează surse foarte autorizate pentru acea vreme, cum ar fi DOCTRINA ELEMENTARĂ A LIMBII LATINE a lui Schneider (Berlin, 1819), precum și foarte recenta (pe atunci) lucrare a lui H. Schuchardt, DER VOCALISMUS DES VULGÄRLATEINS (1866-68).

VII În exemplificarea necesității de a corela scrierea cu sunetele, T.M. prezintă o succintă, dar foarte exactă situație a opoziției (fonetice și grafice) E / AE / OE în latină, demonstrînd că în română nu s-a transmis în cazul de față opoziția vocală/diftong, deci sunetul E nu are nevoie de toate semnele grafice folosite, pe bună dreptate, în latină.

VIII În continuarea ideii de mai sus se precizează unele diferențe între latina clasică și latina vulgară; oscilațiile grafice au redat, de fapt, instabilitățile în pronunțare (constatare prin care T.M. se situează alături de cei mai competenți cercetători ai vremii sale și chiar de mai tîrziu).

IX La fel de corectă și actuală este și analiza asupra folosirii lui Y grecesc de către latini; explicația referitoare la adoptarea lui Y poate figura și astăzi în orice lucrare de specialitate fără să pară învechită (cf. și studiile acad. Al.Graur). I et V en latin "Collection linguistique publiée par la Société de Linguistique de Paris, XXIX, 1929.

Cu mult realism, T.M. susține analizarea, după criterii științifice și necesități naționale, a componenței alfabetului românesc și respinge orice fantezie și inițiativă individuală fără acoperire științifică (cf. și I.Iordan, PREOCUPĂRI DE LIMBĂ LA ACADEMIA ROMANA, în L.R. 5/1966; D.Macrea, TITU MAIORESCU SI PROBLEMELE LIMBII ROMANE, în C.L. 1/1964; Gr.Brâncuș, TITU MAIORESCU ȘI PROBLEMELE LIMBII, în L.R. 5/1964; Fl.Șuteu, TITU MAIORESCU IM LICHTE DER MODERNEN LINGUISTIK, în Actes du C.I.L., Buc., 1967, II).

XI Din nou remarcăm profunda cunoaștere a istoriei limbii latine (realizările, fonetice și grafice, ale fonemului F în diferitele aspecte ale limbii latine - cu evoluțiile romanice); de altfel, implicit, din toate lucrările sale cu profil lingvistic, rezultă clar că T.M. făcea distincție între sunet și fonem, distincție foarte vizibilă în proiectele sale de alfabet.

XII E vorba de sunetul notat prin H.

XIII Formele cu f erau dialectale, cele cu h literare.

XIV Deși ferm susținător al scrierii latine, nu face concesii exagerărilor în acest sens; el nu acceptă, de exemplu, introducerea unor litere inutile (și citează, în această ordine de idei, pe Diez și Schuchardt).

XV Formulare clară a unei legi fonetice. Alături de cauzele interne, în unele cazuri este vorba de împrumut. Există și excepții de tipul lat. anellus " inel" sau lat. anima " inimă" de care T.M. nu se ocupă.

XVI După unii, ar proveni din substrat.

XVII Aristofan din Bizanț, filolog din secolul al II-lea e.n., director al celebrei biblioteci din Alexandria, ca urmaș al lui Eratostene. A dat ediții critice ale operelor lui Homer și Hesiod "studii asupra poeților lirici și tragici, precum și importante lucrări lexicografice.

XVIII Notarea grafică a accentelor apare într-adevăr mai necesară în conjugare, unde se cer diferențiate forme omografe de tipul cîntă (prez.) cîntă (perf.)

XIX Este vorba, evident, de foneme și nu de sunete.

XX Capitolul al III-lea, DESPRE PRINCIPIUL SCRIERII SI O CRITICĂ A SISTEMULUI FONETIC debutează prin

constatarea că alfabetul nu trebuie să noteze toate sunetele unei limbi (așa cum cereau fonetiștii), căci un asemenea alfabet ar fi fost foarte greu de însușit și mînuit, din cauza inventarului excesiv de mare de grafeme.

XXI T.M. își motivează logic concepția lingvistică formulînd unele idei valoroase: a/ Funcția istorico-națională a limbii. b/ Deosebirea dintre limbaj (ca atribut general uman) și limbă (ca realizare circumscrisă unor împrejurări determinate), opoziție formulată de W.von Humboldt. c/ Este prezentă tot aici și constatarea că, în cultivarea limbii și a scrisului, trebuie să fie promovată norma generală, supradialectală, care să asigure exprimarea unitară, scrierea unitară fiind - în concepția savantului român, un factor de unificare lingvistică.

XXII Se subliniază ideea că numai scrierea fonetică este capabilă de a reda grafic morfemele gramaticale, cu conținut semantic abstract.

XXIII Se observă încercarea de caracterizare a fonemului ca sunet cu funcții semantice "son logic"; autorul subliniază capacitatea distinctivă a fonemelor. Opoziția fonologică î/i este clară în română (mînă ~ mină, lînă ~ lină).

XXIV După sublinierea erorilor sistemului fonetist (confuzie totală dialectală și imposibilitate de selectare a normei), Maiorescu relevă faptul că direcția etimologistă în ortografie cerea notarea cuvintelor nu în forma lor actuală, ci în cea pe care au avut-o la origine, neținînd deci seama de faptul că un sistem ortografic trebuie adecvat limbii epocii.

XXV In viziunea actuală marile familii de limbi de pe glob sînt: indo-europeană, semito-hamitică, uralo-altaică, sino-tibetană, negro-africană și amerindiană.

XXVI Cifrele citate de T.Maiorescu sînt cu totul aproximative.

Cărturarul român expune teoria curentă în secolul trecut, inițiată de Fr.Bopp, potrivit căreia limbajul a început prin cuvinte radicale. Se remarcă informarea foarte precisă și la zi (cunoaște prelegerile lui Max Müller de la Institutul Britanic în 1861 și 1863, precum și cercetările lui Humboldt și Schleicher, pe care îi citează adeseori la pagină: DIE DEUTSCHE SPRACHE - 1869 și DIE DARWINISCHE THEORIE UND DIE SPRACHWISSENSCHAFT - 1863).

XXVII Se rezumă cu rigoare logică relația dintre limbă și gîndire, funcțiile limbajului (cf.și volumul său, LOGICA ELEMENTARĂ, I, 1876). Pregătirea sa temeinică îi permite și aici o cercetare interdisciplinară: face apel la noțiuni de logică, psihologie, istorie, filozofie, limbi vechi, filologie etc. Vezi, în această ordine de idei și vol. Logica (Buc., 1898) din care cităm următorul pasaj:(p.23-25)[...]Noțiunile sunt dar produsul cel mai însemnat, produsul specific al rațiunii omenești. Ele fac cu putință generalizarea gîndurilor, abstracțiunea, privirea exclusivă a raporturilor între idei, așa dar or ce știință sistematică și în deosebi Logica în adevărurile ei numite formale, după explicarea din § 4.[...]Noțiunile fiind astfel abstracte, s-ar pierde una în alta, dacă n-ar fi fixate prin semne subiective, sensaționale în locul sensibilității reprezentărilor, din care s-au scos în prima formațiune. Aceste mărci subiective pentru deosebirea noțiunilor sînt cuvintele.[...]
După unii (Democrit, Aristoteles) limba este productul unei convenții omenești (sistema așa numitei Thesis). După alții (Epicur) între lucruri și cuvinte este o legătură necesară stabilită de la natură în limbagiul omului, e un product instinctiv al naturei sale (Physis).[...]Limba este focul, în care representările obiectelor își mistuiesc aproape toată materialitatea și nu lasă decît ideea lor abstractă și generală.[......]
Din aceaș legătură între cuvînt și noțiune se explică în parte un alt fenomen limbistic; alternararea sau prefacerea crescendă a cuvintelor în decursul timpului.[...]

XXVIII Este subliniată ideea lui W.von Humboldt potrivit căreia reprezentările devin noțiuni numai cu ajutorul limbii.

XXIX Evoluția limbii este văzută în dependență de dezvoltarea istorico-socială (cf. și amplele comentarii ale lui Eugen Lovinescu din monografia TITU MAIORESCU, Editura Fundațiilor, București, 1940). Ca atare reducerea, prin aplicarea unei ortografii etimologiste, a limbii, la nivelul unui stadiu anterior, deci inferior, ar însemna crearea unui decalaj de neconceput între nivelul gîndirii și posibilitățile de exprimare.

NEOLOGISMELE*, 1881

[...]

Au trecut 14 ani de cînd pentru întîia oară s-a arătat în "Convorbiri literare" o direcţie critică în contra limbei obişnuite pe atunci în multe scrieri ale literaturii române.

Critica voia, pe de o parte, să combată construcţiile arbitrare ale filologilor, care, sub cuvînt de "purificare", întocmeau un vocabular de termini necunoscuţi românului şi depărtau vorbirea claselor culte de la izvorul de viaţă al limbei populare; iar pe de alta, voia să lovească în germanismele infiltrate printre scrierile de peste Carpaţi şi Molna, care falsificau geniul propriu al limbei române şi micşorau astfel valoarea luptei lor pentru existenţa naţională[I].[....]

Principiile neologismelor le putem despărţi în patru regule, pe care le vom expune în paginile următoare şi vom căuta să le întemeiem.

1. Acolo unde pe lîngă cuvîntul slavon există în limba românească populară un cuvînt curat român, cuvîntul slavon trebuie să fie depărtat şi cuvîntul român păstrat[II]. Vom zice dar binecuvîntare şi nu blagoslovenie, vom zice preacurată şi nu precistă, bunavestire şi nu blagoveştenie.[...]

2. Acolo unde avem în limba noastră obişnuită un cuvînt de origine latină, nu trebuie să introducem

---

* Vol. CRITICE, II, Editura pentru literatură, Buc., 1967.

altul neologist. Vom zice dar: împrejurare și niciodată cercustanță sau circonstanță, binecuvîntare și nu benedicțiune etc.[III] [...]

Dar dacă este să vorbim și nu să scriem bine românește, trebuie neapărat să ne dăm osteneala de a cunoaște și Biblia română în frumoasa limbă din secolul al 17-lea, și cronicarii noștri, și poveștile, poeziile și proverbele populare.

Fără această cunoștință nu poți fi scriitor român[IV] [...]

3. Acolo unde astăzi lipsește în limbă un cuvînt, iar ideea trebuie neapărat introdusă, vom primi cuvîntul întrebuințat în celelalte limbi romanice, mai ales în cea franceză. (Nu vorbim de termenii tehnici)[V] [.....] Dar mai ales trebuie să oprim strecurarea acelor neologisme care tind a introduce din limba germană unele noțiuni abstracte, obișnuite și firești inteligenței germane[...] dar care nu se potrivesc deloc cu inteligența mai realistă, mai plastică a geniului limbei române[VI]. Fiindcă zic germanii Zeitraum, noi nu putem croi spațiul timpului.[...]

4. Depărtarea tuturor cuvintelor slavone din limba română și înlocuirea lor cu neologisme ar fi o greșală și este cu neputință[VII].[...]

Întîi, limba română este astăzi recunoscută de întreaga Europă cultă ca o limbă romană și națiunea română ca o națiune de rasă latină, în acelaș înțeles în care și limba și națiunea franceză, spaniolă etc. sunt de origine latină.

Tendința vizionară a vreunui autor rus de a ne crede slavi, sau mania bătrînului Schuller de a ne face anglo-saxoni sunt curiozități izolate, pe care nimeni nu le mai ia în serios. De la francezul Raynouard, prin germanii Diez, Schuchardt, Diefenbach, pînă la slavul

Miklosich nimeni nu mai pune la îndoială cel puțin latinitatea noastră limbistică. Dacă dar de la începutul secolului până pe la 1840 ISTORIA lui Petru Maior, LEXICONUL DE LA BUDA, TENTAMEN CRITICUM al lui A.T. Laurian erau aplecate a exagera nota latinității noastre pentru a răspunde la exagerările celor ce ne-o contestau, astăzi acest motiv de exagerare a dispărut: lupta este cîștigată pentru noi pe tărîmul științific.

Al doilea, ideea naționalității sau, mai bine zicînd, simțul naționalității este așa de viu deșteptat în tinerimea română de astăzi, încît nici nu poate fi vorba de vreo sporire a cuvintelor slave în limba română peste numărul celor ce se află în ea de mai nainte.[...]Prin urmare, înavuțirea limbei noastre în privința lexicală și toată propășirea ei merge de acum înainte numai în înțelesul latinității și nu are nimic de temut de la vreo nouă influențare prin elemente slavone.[...] A le da deodată afară (elementele slave - n.n.) și a decreta academicește alte cuvinte în loc este cu neputință; sunt prea multe și prea de aproape legate de viața zilnică a țăranului. Cum să-și schimbe țăranul brazda sa de pe pămînt, bujorul din grădină, ciocanul din cui, castravetele de pe masă, clestele de pe vatră și Crăciunul[X] din calendar?[....]Slavismele înrădăcinate în limba populară nu se pot scoate astăzi din cursul vorbirii și scrierii românești, întîi fiindcă sunt așa de numeroase, încît lipsește oarecum instrumentul cu care să se facă această operațiune prea întinsă, și al doilea fiindcă nu avem astăzi nici cea mai mică formă de înțelegere asupra cuvintelor cu care să le înlocuim[IX].[...]

Trebuie să ținem seama de starea reală a spiritelor de astăzi și să vorbim și să scriem cuvintele populare așa cum le găsim în popor. Aceasta este o apli-

care mai mult a adevărului științific că limba nu este rezultatul vreunei convențiuni între oamenii cei învățați, ci este un product instinctiv al poporului întreg[X].[...]

Adevărata importanță a cuvintelor, misiunea lor principală este de a fi purtătoare de înțeles. Spiritul național al unei limbi stă[XI] mai ales în partea spirituală a acestei limbi, în înțelesul specific al cuvintelor ei. Dacă ne întrebăm dar: ar fi bine ca în limba poporului român cantitatea cuvintelor de origine latină să fie din ce în ce mai mare? trebuie să răspundem: ar fi bine, cu o condițiune: ca și cantitatea înțelesului, adecă suma de putere intelectuală manifestată prin cuvinte, să crească în aceeași proporție[XII].[...]

NOTE

I Obligația de a menține specificul național al limbii române, în primul rînd, consideră T.M., prin combaterea germanismelor (cf.și art. LIMBA ROMÂNĂ ÎN JURNALELE DIN AUSTRIA - 1868 și BEȚIA DE CUVINTE - 1873). Urmează cele patru reguli de introducere a neologismelor, a căror formulare arată pe de o parte stăpînirea perfectă de către T.M. a științei limbii, iar pe de altă parte continuarea unor principii valoroase ale înaintașilor (în special cronicarii și Școala Ardeleană).

II Recunoaștem doleanța generală a cărturarilor români de a elimina slavonismele acolo unde există sinonime românești. Unele slavonisme s-au menținut totuși în limbajul bisericesc.

III Protejarea lexemelor românești de origine latină în fața celor neologistice nenecesare (cf. și studiul ORATORI, RETORI ȘI LIMBUȚI - 1902). Unele neologisme, de ex. circumstanță s-au dovedit însă a fi necesare în unele stiluri.

IV Limba română nu trebuie lipsită de "geniul" ei (idee comună filologilor din secolele al XVIII-lea şi al XIX-lea), care se regăseşte în savoarea vechilor texte: BIBLIA de la Bucureşti (1688), cronicarii, literatura populară; cf. şi studiile LITERATURA ROMÂNĂ ŞI STRĂINĂTATEA - 1882, EMINESCU ŞI POEZIILE LUI - 1889.

V De remarcat două idei: a/ Continuitatea de tradiţie latină în adoptarea şi adaptarea neologismelor. Majoritatea lor au intrat în română prin filieră franceză. b/ Conştiinţa regimului separat al terminologiei tehnice; din nou se evidenţiază, în acest simţ al perspectivei lingvistice, convingerea lui T.M. că există o permanentă legătură între specificul istoric al limbii şi dezvoltarea societăţii.

VI Se cere respingerea germanismelor ca elemente total străine specificului românesc, atît ca sistem lingvistic (în special ca posibilitate de compunere), cît şi ca structură logică.

VII Ca şi mulţi contemporani ai săi, T.M. nu face totdeauna distincţia, astăzi foarte clară, între slavonă şi slava veche sau slava comună. De aceea el referindu-se uneori la cuvinte slavone, are în vedere de fapt, elemente ale superstratului slav. La acestea s-au adăugat împrumuturi ulterioare din limbile slave vecine.

VIII François Raynouard (1761-1836) unul dintre întemeietorii romanisticii. Fr.Diez (1794-1876) a aplicat pentru prima oară metoda comparativă în studiul limbilor romanice. H.Schuchardt (1842-1927), romanist de seamă, adversar al curentului neogramatic. F.Miklosich (1813-1891), specialist în studiul comparativ-istoric al limbilor slave.

IX În opoziţie cu direcţia puristă, Maiorescu era împotriva eliminării tuturor elementelor slave din limba română, subliniind cu limpezimea logică ce îl caracteriza, cîteva realităţi: demonstrarea ştiinţifică a latinităţii limbii române a fost făcută; epoca istorică nu mai este propice introducerii neologismelor de origine slavă - teză prea categorică şi infirmată de realitate; adaptarea îndelungată a unor slavisme le-a creat statut de componente fireşti ale limbii române.

X Etimologia cuvîntului _Crăciun_ a rămas controversată, dar originea lui slavă nu poate intra în discuţie. T.M. răspunde astfel puriştilor, dar şi celor care susţineau dreptul oamenilor de cultură de a schimba limba în sensul dorit de ei (cf. şi studiul CONTRA ŞCOALEI BĂRNUŢIU - 1868).

XI Ideea reflectării în limbă a spiritului unui popor, prin forma ei internă, este de sorginte humboldtiană.

XII Din nou se subliniază legătura dintre limbă şi gîndire, dintre limbă şi societate (cf. şi art. DIN EXPERIENŢĂ, 1888). Remarcăm o dată în plus competenţa şi realismul cu care T.M. a abordat şi a elucidat probleme fundamentale ale cercetării filologice - cu aplicaţii de o remarcabilă perspectivă asupra limbii române. -

ALEXANDRU LAMBRIOR

S-a născut la Fălticeni la 12 ianuarie 1846. A urmat școala primară la Tg.Neamț, Fălticeni și Piatra Neamț. Cursurile liceale, începute la Piatra Neamț, le continuă, începînd din 186o, ca bursier la Liceul Național din Iași. În 1867 se înscrie la Facultatea de litere. A fost profesor suplinitor de istorie, geografie și română la licee din Iași și Botoșani. În 1872 devine membru al Junimii, unde ține prelegeri de istorie și lingvistică românească. Cu ajutorul lui Titu Maiorescu, care-l remarcase la cursuri, obține o bursă de studii la Paris. Audiază la Sorbona și apoi la École des Hautes Études cursurile de romanistică predate de Gaston Paris și Arsène Darmesteter, și cele de lingvistică generală și indo-europenistică ale lui Michel Bréal. În 1877 este ales membru al Societății de Lingvistică din Paris. Revenit la Iași, în 1878, este numit profesor de istorie și geografie la Liceul Militar și profesor de română la Liceul Național. În 1879 devine asistent la Facultatea de litere, iar în 1882 este ales membru corespondent al Academiei. Moare la Iași la 2o februarie 1883.

În cursul scurtei sale vieți Al.Lambrior a publicat o serie de studii în domeniul lingvisticii, filologiei și folcloristicii, prin care a contribuit la instaurarea unui spirit științific și obiectiv în cercetarea limbii și a literaturii noastre populare.

Sub influența ideilor din epocă, dominate de orientarea neogramaticală, și-a îndreptat atenția spre probleme de fonetică și morfologie istorică, fiind preo-

cupat mai ales de analiza elementului latin din limba română.

În domeniul foneticii istorice a dat prima analiză ştiinţifică a fenomenului palatalizării labialelor în studiul Du traitement des labiales p, b, v, f dans le roumain populaire ("Romania", VI, 1877). În continuare publică studiul de sinteză Essai de phonétique roumaine ("Romania" IX, 188o, şi X, 1881), care a reprezentat un valoros punct de plecare pentru cercetări ulterioare.

În domeniul morfologiei istorice a publicat, în "Revista pentru istorie, arheologie şi filologie" I, 1, 1882, articolul Ceva despre conjunctivul românesc, în care clarifică originea morfemului de conjunctiv să şi crearea formelor de conjunctiv prezent, trecerea la indicativ a formelor de conjunctiv mai mult-ca-perfect latin şi originea formelor de indicativ prezent ale verbului a fi din conjunctivul prezent latin.

Al.Lambrior a luat parte activă la discuţiile din epocă privitoare la principiile ortografiei române. În 188o publică în "Convorbiri literare" XIV articolul Chestiunea ortografică în Academia Română. Observările d-lui Lambrior, în care susţine că fonetismul exagerat trebuie temperat nu prin etimologism pedant, ci prin luarea în considerare a tradiţiei literare, a formelor dialectale vii apropiate de ea şi a esteticii limbii. În anul următor, în aceeaşi revistă (XV, 4 şi 9) publică studiul intitulat Îndreptariu în care, reluînd o teză a lui D. Cantemir, susţine că, începînd cu secolul al VII-lea, românii trebuie să fi scris cu litere latine pînă la introducerea alfabetului chirilic. Mai consemnăm studiul lexicologic Cuvinte de reverenţă la români ("Convorbiri Literare" XV, 1881).

Al.Lambrior a avut şi preocupări de filologie. Principala sa lucrare în acest domeniu este Carte de citire. Bucăţi scrise cu litere chirilice, Iaşi, 1882 (ed. a II-a 1890, ed. a III-a revizuită de Gh.Ghibănescu 1893), care conţine o colecţie relativ bogată de texte româneşti din secolele XVI-XIX, religioase şi profane, oficiale şi particulare, traduceri şi originale, localizate şi datate, dispuse cronologic şi însoţite de scurte comentarii.

Prefaţa acestei lucrări conţine o schiţă generală de istorie a limbii române precum şi teze importante de lingvistică generală.

Al.Lambrior a adus contribuţii însemnate şi în domeniul gramaticii şi al cultivării limbii române literare. Observaţiile sale de gramatică conţinute în diferite studii sau rămase în manuscris au fost sistematizate şi publicate postum (1893) de Gh.Ghibănescu sub titlul Gramatica română I Fonetică şi morfologie, II Sintaxă; ea conţine multe puncte de vedere originale. A afirmat în repetate rînduri necesitatea neologismelor, pentru modernizarea lexicului limbii literare, în special în stilurile ştiinţific şi tehnic; a combătut însă excesul de elemente străine şi a susţinut că limba populară reprezintă un nesecat izvor de îmbogăţire a limbii literaturii artistice (Limba poporană în "Convorbiri Literare", VII, 1874). Principalele studii ale lui Al.Lambrior în domeniul folcloristicii sînt: Obiceiuri şi credinţe la români (Cumătriile, Jocurile copiilor; Înmormîntările), "Convorbiri Literare", IX, 1 şi 4 1875 şi Obiceiuri din deosebite timpuri ale anului publicat postum de I.Şiadbei în "Făt-Frumos" I, 5-6, 1926.

Concepţiile de lingvistică generală ale lui Al.Lambrior s-au constituit sub influenţa şcolii neogramaticilor. A susţinut cu fermitate principiul regularităţii schimbărilor fonetice şi a negat existenţa excep-

ţiilor. A făcut diferenţă între cauzele şi condiţiile schimbărilor; a considerat că schimbările fonetice se produc din cauze fiziologice şi că analogia înseamnă intervenţia în limbă a factorului intelectual. A evidenţiat limitarea în timp a legilor fonetice - văzînd în aceasta un mijloc de stabilire a unei cronologii relative - şi a precizat că elementele străine intrate într-o limbă se supun numai legilor care acţionează în acea perioadă, nu şi celor anterioare.

Al. Lambrior vedea scopul final al cercetărilor lingvistice în descoperirea legilor care acţionează în evoluţia istorică a unei limbi şi în stabilirea cauzelor lor. Este printre primii lingvişti care formulează legi de evoluţie a formelor şi a construcţiilor gramaticale prin apel la analogie, la funcţia elementelor şi la principiul diferenţierii, care-i poartă numele[1]. A înţeles necesitatea stabilirii şi a unor legi semantice considerate ca acţionînd independent şi separat de legile fonetice, legi de natură psihică, mai greu detectabile decît cele fonetice, dar de mare importanţă atît pentru lingvistică, cît şi pentru psihologie. Cu o viziune dialectică asupra fenomenului lingvistic afirma că limba se află în necontenită mişcare şi formare, că evoluţia ei are loc prin acumulări treptate de elemente noi şi pierderi treptate de elemente vechi. A susţinut că elementul latin constituie fundamentul structurii limbii române şi a definit în mod plastic raporturile dintre acesta şi elementele de alte origini: elementul latin constituie trunchiul limbii noastre, iar elementele străine sînt ramurile ce s-au ataşat acestui trunchi.

---

1. Vezi p. 163

In explicarea trăsăturilor care diferenţiază româna de celelalte limbi romanice a pus accentul pe rolul factorilor interni. A dovedit interes pentru studiul dialectelor şi al limbii populare şi a considerat că dialectele evoluează mai constant şi mai regulat decît limba literară.

În cercetarea istoriei limbii române a aplicat principiile metodei comparative-istorice şi tezele neogramaticilor. O idee originală a lui Al. Lambrior o reprezintă postularea, în româna veche, a unor fenomene neatestate în texte, dar prezente în alte limbi romanice; a propus interpretări personale ale unor fenomene fonetice şi morfologice din româna veche.

A formulat teze interesante privitoare la originea, componenţa şi evoluţia limbii române literare, la rolul ei în formarea limbii naţionale. Prin "limba literară" el înţelegea limba textelor scrise în general, nu numai a beletristicii şi considera că la baza ei se află limba textelor bisericeşti tipărite în sec. al XVI-lea de Coresi.

După aprecierea lui Ov. Densusianu (<u>Histoire de la langue roumaine</u> I, 1929, p. XXVII-XXVIII) studiile lui Al. Lambrior deschid o nouă eră în studiul limbii române. Totodată în procesul aplicării teoriilor şi a metodologiei lingvistice din epocă la analiza limbii române el a contribuit şi la progresul teoriei limbii şi al romanisticii.

Textele care urmează au fost reproduse după volumul Al. Lambrior, <u>Studii de lingvistică şi folcloristică</u>, Ediţie îngrijită şi studiu introductiv de Ion Nuţă, Editura Junimea, Iaşi, 1976.

LIMBA ROMÂNĂ VECHE ŞI NOUĂ*

(Traducerea românească a scrierilor lui Oxentiern)[I]

[...]

Limba românească, ca oricare limbă romanică, s-a născut şi a crescut sorbindu-şi elementele compuitoare[a] din limba latină ce se discompunea şi din mijloacele înconjurătoare.

Vorbindu-se limba latină în amîndouă Daciile, precum dovedesc inscripţiile, tabulele cerate şi diplomele militare, de la un timp finalele, declinaţiile[b] acestei limbi au început să nu mai aibă nici un înţeles pentru urechea celor ce le rosteau; însă în măsura cu care se pierdea înţelesul finalelor, în aceeaşi măsură se şi lepădau de la urma cuvîntului, precum ramurile unui copac după ce s-au uscat şi au putrezit cad la pămînt. Dar în timp cînd se petrece aceste, tot pe nesimţite se adaugă la urma cuvîntului în locul părţii putrezite şi căzute pronumele <u>ille</u>, <u>illa</u>, <u>illud</u>, din care s-a făcut articolul românesc[II]. Tot astfel de prefaceri s-au întîmplat şi cu celelalte părţi ale vorbei. În scurt, pretutindenea unde un organism vechi pierea şi se dărîma, în locul lui încolţea şi creştea un altul nou[III]. Elementele locale, care au intrat în compunerea limbei româneşti după ce au alungat prin lupte pe unele din elementele latine, nu

---

* Publicat în "Convorbiri literare", VII (1873), nr.9, p.325-334.

a. componente b. desinenţe, terminaţii.

rămîn nici ele în starea de mai înainte, ci se prefac după cererile noului organism limbistic ce se formează. Această prefacere a elementului limbei vechi, pentru ca să deie naştere unei limbi nouă se sfîrşeşte de la o vreme şi cuvintele limbei nouă, ori de unde luate, se pun într-o armonie statornică şi dau limbei nouă un caracter particular. De aici urmează că orice cuvînt din limba românească, fie chiar luat din o limbă străină, este românesc de îndată ce a intrat în limbă pe cînd avea ea însuşirea de a preface elementele străine după aceleaşi regule după care a prefăcut şi elementele latine[IV]. Timpul cît a ţinut acea putere a limbei româneşti rămîne de hotărît; astăzi se pare că a pierdut-o, sau cel puţin nu o mai are la acea treaptă la care o avea odată. Mai multe cuvinte intrate acum în limbă se află în o deplină analogie cu acele care au intrat altădată; cu toate acestea, limba de astăzi nu le mai poate schimba întocmai cum a schimbat pe analoagele lor; de pildă, cuvintele titio, plecatio şi altele sînt analoage cu natio, fractio, recomandatio şi altele, însă pe cînd odată limba a făcut din titio-tăciune, din plecatio-plecăciune, face din natio-naţie, din fractio-fracţie, din recomendatio-recomandaţie etc. Luăm aminte că formele năciune, frăpciune, recomendăciune nu sînt făcute instinctiv, cum sînt făcute în veacul al XVIII-lea naţie, fracţie etc. de aceea nici nu trebuie a le socoti ca formaţii fireşti, ci ca pe nişte forme silite de conştiinţa legilor limbei.

Prin urmare, păturele de cuvinte adause la limba românească după ce a slăbit puterea ei prefăcătoase se pot asemăna cu păturile ce se aşează pe un cristal format şi se lipesc de dînsul, dar fără a se asemui materiei cristalului oricît de mult i-ar sta deasupra, în

timp ce, dacă aceleaşi elemente din care se compune pătura s-ar fi aflat în vremea cristalizării, ele s-ar fi combinat poate cu elementele lui compuitoare în nişte proporţii hotărîte şi ar fi alcătuit individualitatea intimă a cristalului.

Asupra individualităţii limbei româneşti au stat în cursul vremilor mai multe pături depuse de şivoiul înrîuririlor străine, însă acele pături una după alta au perit cu puţine urme a fiinţării lor. Astfel, sînt mai cu seamă trei înrîuriri ce a primit limba din veacul al XVII-lea încoace, anume înrîurirea turcească, grecească şi rusească; însă cîte-trele aceste înrîuriri mai nouă au fost ca nişte adausuri pe deasupra cristalului limbei româneşti fără a se ispiti vreuna să alunge din principiu elementele compuitoare ale limbei şi să le înlocuiască prin altele, ci numai moda a îndemnat pe boierii şi locuitorii de prin oraşe a lepăda pentru un timp din vorbirea aleasă cîteva cuvinte şi a le înlocui prin altele, dar după ce a trecut furia modei, au început a părăsi, de pildă, cuvintele greceşti ca să ia pe cele ruseşti. Dedesubtul acestei necontenite schimbări a modei din afară se aflau adevăratele cuvinte româneşti care niciodată n-au fost de tot părăsite, mai ales în scriere. Dovadă că în vălva fanariotismului găsim în tălcuirea lui Oxenstiern o limbă curat românească. Aşa tot s-au schimbat modele vorbirei una după alta fără ca să aducă mare scădere limbei româneşti pînă la deşteptarea conştiinţei noastre naţionale, cînd s-a curăţit de pe cristalul limbei pătura cea mai din urmă depusă şi a început a fi à la mode să se scrie româneşte, fără a-i veni cuiva în minte că în limba românească însăşi sînt cuvinte care trebuie aruncate fiindcă obîrşia lor este nelatină sau îndoielnică. În mijlocul acestei cursori paşnice a limbei româneşti, cînd ea odrăslea

ramuri nouă din tulpina sa şi astfel se pregătea a se mlădia după cererile nouă ale gîndirei, primind pe ici pe colea ajutor de la limba latină şi de la celelalte limbi romanice, însă numai unde era lipsă, iată că vin transilvănenii cu principiul că nu numai pătura moscălească, grecească şi turcească trebuie înlăturată, ci şi cuvinte bătrîne de cînd limba trebuie alungate dacă nu sînt latineşti; ba chiar şi acele latineşti trebuie întoarse la altă formă, anume dacă s-ar putè la cea latinească, de vreme ce formele de astăzi sînt numai o corupţie a formelor vechi. Asupra acestei păreri, care voia să ne sfărîme limba, s-a împotrivit cei mai mari bărbaţi ai generaţiei trecute, dar noutatea lucrului a biruit, limba românească cea istorică, în care s-a urzit începutul bun al literaturei noastre, a fost părăsită şi în locul ei s-a ridicat o amestecătură fără nici un caracter hotărît; aşa că astăzi unii din cei care se dau de literaţi prin capitala României se întreabă ce înseamnă cuvîntul mladă, hîd, cuşmă, etc. atîta e de cunoscută limba românească acelora ce se cred chemaţi a croi o literatură poporului român. Astfel, s-a părăsit adevărata cărare a propăşirei limbei, apucată în veacul al XVIII-lea atît în Moldova cît şi în Ţara Românească, după cum se va vedè cu un alt prilej, şi s-a luat un alt drum al căruia sfîrşit firesc a trebuit să fie limba academică.

Ciudată e mintea omenească! A trebuit să se isprăvească o clădire pînă în sfîrşit, pentru ca să se vadă că e cu desăvîrşire greşită. În adevăr, de cînd lucrează Academia dicţionarul ei, s-a îngrozit lumea de urmările cele mai îndepărtate ale principiilor neologiste şi a început reacţia nu către o limbă arhaică, ci către limba grăită a poporului românesc.

În urma acestei răpezi ochiri istorice, ne întrebăm de ce folos sînt pentru limba românească şi

...ratura propriu-zisă (poezia, nuvela, romanul şi drama), cuvântele nouă care se silesc a izgoni pe cele vechi?

S-a zis că vorbele nouă îmbogăţesc limba, dar să ne înţelegem asupra acestei bogăţii: am arătat mai sus că vorbele primite astăzi de la limba latină sau alte limbi romanice nu ajung niciodată a se pleca la aceleaşi regule la care s-au supus materialul latinesc şi străin în timpul întrupărei limbei, că ele formează o pătură deosebită, ce are numai cîteva puncte de asemănare cu materialul vechi. Această pătură este, în adevăr, o bogăţie numai atunci cînd se compune din cuvinte care nu fiinţau în limba veche, căci atunci înseamnă că sub fiecare cuvînt nou introdus se ascunde o idee nouă, aşa că nu se îmbogăţeşte numai dicţionarul, ci şi magazia cunoştinţelor noastre. Dar cînd se scot din limbă vorbe vechi sub cuvînt că sînt străine limbei latine şi se înlocuiesc prin altele nouă, care nu pot intra niciodată în acea legătură armonică cu restul limbei în care fusese cele alungate, atunci se micşurează materialul care alcătuieşte cuprinsul lăuntric al limbei şi se sporesc păturile aşezate oarecum deasupra.

Cuprinsul limbei româneşti se mai micşurează şi în alt chip: se naşte pe nesimţite năzuinţa de a părăsi tot ce-i vechi, fie chiar latinesc şi a se înlocui prin alte cuvinte nouă formate din aceeaşi rădăcină numai ca să fie ceva nou; aşa, de pildă, vorbele: răspunzător, danie, defăimare, legiuire, puternic, datornic şi altele foarte multe, începuse a ieşi din obiceiul graiului de soi şi a fi înlocuite prin :responsabil, donaţiune, infamaţiune, legalitate, potinte, debitor etc.

Materialul acest nou adus în limbă prin alungarea celui vechi nu numai că schimbă firea limbei româneşti dîndu-i un alt caracter, dar apoi este spre dauna începuturilor noastre literare.

Literatura propriu zisă are nevoie de o limbă, a căreia cuvinte să fie în stare a înfăţişa în mintea cetitorului aceleaşi imagini pe care le-a alcătuit fantezia poetului. Acum se naşte întrebarea, care din două materialuri limbistice va sluji mai bine poetului, acela pe care l-au adunat neologii de prin dicţionare, sau acela pe care l-au hrănit necontenit cîntecele, poveştile şi zicătorile poporului român? Răspunsul nu poate fi îndoielnic: ceea ce ne încîntă în scrierile lui Conachi, Văcărescu, C.Negruzzi şi Alecsandri nu sînt numai ideile vărsate în ele, ci şi limba românească în toată vlaga şi virtutea ei. Rotească-se în închipuirea poetului cele mai mărețe imagini, ele nu vor putè fi niciodată turnate în formă simţitoare, dacă limba nu-i destoinică pentru aceasta.

Destoinicia unei limbi pentru a zugrăvi imaginile stă în aceea că materialul ei n-a ajuns de tot abstract. Limba unui popor fără cultură ştiinţifică nu putea fi ridicată pe o treaptă înaltă de abstracţie; dimpotrivă, era foarte îndemînatecă pentru a înfăţişa cele mai plastice imagini poetice.

Singură ştiinţa avea nevoie de un număr de termeni noi, dar urmînd metoda începută în veacul al XVIII-lea, adecă primind cuvinte nouă numai acolo unde era lipsă,n-am fi ajuns niciodată la desăvîrşita stricare a limbei la care am sosit astăzi. Lăsînd la o parte lipsa de talent ce însuşeşte pe mulţi din acei care se apucă să facă versuri astăzi, dar apoi şi limba nu le face puţină sminteală[c], mai ales dacă se sileşte bietul poet să scrie limba Academiei.

[..]

c.= neplăcere, vătămare, daună.

NOTE

I Traducere anonimă, din a 2-a jumătate a secolului al 18-lea, a unor fragmente din scrierile în limba franceză ale lui Gabriel Thureson Oxenstiern (1641-1707), om politic suedez. Limba acestor texte este româna populară din epocă, îmbogățită cu unele creații analogice și cu împrumuturi din greacă și din limbi romanice.

II Al.Lambrior înțelegea că procesul pierderii desinențelor s-a produs sincron și paralel cu formarea articolului hotărît.

III Formulare amintind de concepția școlii naturaliste, sub influența căreia s-a aflat inițial Lambrior. Cf. și comparațiile și metaforele introduse în text.

IV După părerea , justă, a lui Al.Lambrior, datorită faptului că legile fonetice sînt limitate în timp, cuvintele străine intrate în limbă se supun numai regulilor care acționează atunci.

V De remarcat că unii termeni (responsabil, legalitate, debitor) s-au păstrat în limba literară.

ÎNDREPTARIU*

Credem de prisos a mai aduce aice argumente pentru sprijinirea sistemului fonetic; şi ştiinţa şi utilitatea se pronunţă din ce în ce mai mult în favoarea lui. Între deosebitele sisteme fonetice ce s-ar putè imagina luînd de bază alfabetul latin, noi vom sprijini aice pe acela care ni se pare mai potrivit cu împrejurările momentului şi cu tradiţia limbei. Aceasta vom face-o numai în treacăt, pentru ca să venim la adevăratul scop al lucrării noastre, adică la ceea ce numim îndreptariu.

I

Dacă alfabetul latin ar fi mai bogat în semne de cum este, ar fi mai uşor de potrivit semne de ale lui la sunetele limbei româneşti. Dar el este aşa de sărac, că nu ajungea, după cum se ştie, nici limbei latine; căci şi acolo vocalele e lung, sau e închis al limbilor romanice şi e scurt, sau e deschis din limbile romanice, deşi sînt foarte deosebite, se înfăţişau prin unul şi acelaşi semn e; asemene ō lung (ó închis roman) şi o scurt (ò deschis roman) se înfăţişau prin acelaşi semn, o etc.[I] Alfabetul chirilic este, cel puţin în această privinţă, cu mult superior alfabetului latin şi, cu toate aceste, atîta era de mare iubirea pentru acest din urmă alfabet acelora ce-l învăţau întăia dată prin şcoalele noastre, încît profesorul meu de la şcoala primară îmi spunea pe la 1859, în mod teoretic, "că bunătatea şi

---

* Publicat în "Convorbiri literare", XVI (1881), nr.4, p.125-140 şi nr.9, p.330-338.

superioritatea unui alfabet stă în puţinimea semnelor lui şi că, prin urmare, alfabetul latin, avînd mult mai puţine semne decît cel chirilic, este cu mult superior". Oricum fie, din motive foarte puternice, noi am fost nevoiţi să părăsim alfabetul chirilic şi să reluăm pe cel latin. Zicem să reluăm, căci zisele lui Dimitrie Cantemir[II] pot să nu fie exacte, cînd e vorba de data părăsirii literelor latine şi de împrejurările în care s-au făcut această părăsire, dar pot fi adevărate, cînd le socotim ca o tradiţie rămasă din bătrîni şi păstrată în clasa cultă a societăţii româneşti. E cu neputinţă să nu fi fost scrisă limba populaţiilor romanice ce locuiau în Imperiul bizantin, pînă la luarea alfabetului chirilic. Mai întăi pînă la începutul veacului al VII-lea cînd sub împăratul bizanzin Foca se îndepărta cu totul limba latină din actele publice, înlocuindu-se cu cea greacă; limba latină, mai mult sau mai puţin împestriţată cu forme populare, a trebuit să fie limba scrisă a populaţiilor pe care împăratul Constantin Porfirogenetul (9o1-959) le deosebeşte cu numele de "ῥωμᾶνοι" şi a cărora stăpînire se întindea pînă la fluviul Dunărea (ἡ δὲ καὶ τῶν αὐτῶν ῥωμάνων διακράτησις ἦν μέχρι τοῦ Δανούβεως ποταμοῦ)x pe vremea lui Constantin Porfirogenetul (9o1-959). De la această epocă (începutul veacului al VII-lea) încoace, pînă la scrierea limbii româneşti cu litere chirilice, chiar cînd am admite că administraţia bizantină se impunea puternic tuturor provinciilor, pînă şi în materie de limbă scrisă, ceea ce-i foarte greu de susţinut, încă tot nu putem presupune că, dacă romanii din împărăţia bizantină aveau, deasupra graiului

---

x Vezi "Romania", 1872, studiul d-lui G.Paris, unde la nota 6 se discută citaţiile din opera lui C. Porfirogenetul, adunate de d.Schuchardt în Vocalismus, III, 52.

lor strămoșesc, o limbă oficială și religioasă străină de a lor, apoi nu mai scriau limba lor. Întrebarea se naște numai cu ce alfabet o scriau: cu cel grecesc, sau continuară a o scrie tradițional, cu alfabetul latin? Noi credem, că, de vreme ce tradiția povestită de Cantemir spune că, la adoptarea alfabetului chirilic, alfabetul latin fu lepădat de români, și nu altul; apoi acest din urmă alfabet a ființat la români în scrierea limbii lor pînă la scrierea cu cel chirilic. În adevăr, nici strășnicia administrației bizantine nu se împotrivește la această ipoteză întemeiată pe tradiția istorisită de Cantemir, nici limba românească n-a putut fi pe atunci (pînă pe la sfîrșitul veacului al X-lea) așa de modificată încît să n-o mai încapă alfabetul latin. Dar ce ne silește numaidecît să căutăm cu ce alfabet a fost scrisă limba românească înainte de a fi scrisă cu litere chirilice? Nu-i mai adevărat să presupunem că ar fi buicit[a] într-o libertate nemărginită fără să fie prinsă la condei pînă la comunitatea religioasă a românilor cu slavii meridionali? Această din urmă ipoteză pare că ar fi întărită și prin cunoscuta viață pastorală a românilor din veacul de mijloc. În adevăr, niște ciobani pe care-i apucă dor de ducă cum dă primăvara și se împînzesc în toate părțile cu nenumăratele lor turme nu poartă grija cu ce alfabet s-ar scrie limba lor, ci o grăiesc fără să se întrebe ce-i, și iubirea pentru dînsa și pentru cei ce o grăiesc ca dînșii crește în măsura în care rătăcesc printre limbi străine. Dar se știe că, deși viața pastorală era îmbrățișată în veacul de mijloc de cea mai mare parte a românilor, cu toate acestea ei aveau orașe, după mărturia Anei Comnenei[III] (vezi Șincai sub anul 1190).

---

a. zburdat.

În aceste orașe locuia o populație românească stabilă în care se cuprindea, desigur, clasa diriguitoare și cultă, fruntașii neamului. Să presupunem însă că nu știm nimică istoricește despre viața românilor în veacul de mijloc, limba singură, prin elementul cel care a stat într-însa de la început (adică din epoca romană) și pînă astăzi, ne-ar spune că nu s-a putut să fie părăsită de condei, să buiceascä sălbatec sute de ani și să se reducă numai la formele simple și puține ale vieții ciobănești. Căci atunci, din elementul latin, adică cel originar, care se dovedește foneticește că pururea a stat în cursul vorbirii, din acel element, zic, ar fi trebuit să se peardă orice cuvînt, care exprimă practica unei vieți superioare celei pastorale. Ființa cuvintelor a scrie (scribere), carte (charta), învățare (invitiare)etc. arată practicarea acestor lucruri printre români, cu toate că lipsa lui legere și ale altora nu ar dovedi nepracticarea faptelor, care acuma sînt exprimate prin cuvinte străine, precum legere = a citi. Și aceasta pentru că nu e adevărat totdeauna că odată cu vorbele s-au împrumutat și lucrurile sau ideile care ar fi fost necunoscute mai înainte. Căci moda slavă, turcească, grecească[...]și mai la urmă franțuzească a surpat un cuvînt și l-a înlocuit prin altul și, se înțelege, că dacă moda a durat mult timp, numărul cuvintelor nouă care au alungat pe cele vechi s-a mărit și el. Ușor ne convingem de aceasta dacă observăm lupta care se face astăzi între neologismele franțuzești și între vechile cuvinte românești. Cele franțuzești ar fi izbutit, desigur, a se introduce într-un număr foarte mare în limbă, dacă nu le-ar fi stat împotrivă ideea de stricare a limbii, ce s-a ivit întăi în puține capete, și apoi s-a lățit. Nu e dat nimica de mirare dacă numărul cuvintelor slave ce au fost întrebuințate de români este destul de mare. Prin urmare, fiind și altă cale și încă

cea mai bătută pe care se introduc cuvintele străine în limbă, nu putem conchide că acolo unde lipsește cuvîntul străvechi s-au întîmplat următoarele fapte: întăi s-a pierdut cuvîntul, fiindcă prin decadență se pierduse lucrul sau noțiunea și apoi, cînd lucrul a fost din nou cunoscut prin slavi, greci etc. numele lui a revenit în limbă însă slavonește, grecește etc. Din contra, putem conchide că acolo unde avem cuvinte străvechi (aceasta o cunoaștem după legile fonetice) și lucrurile au continuat a exista.

Din cele ce am spus pînă aice urmează că românii au scris în toate timpurile limba lor și că, pînă la primirea liturghiei și limbii slave în biserica lor, au scris cu litere latine. Cînd anume s-a făcut aplicarea alfabetului chirilic în limba românească, noi unii nu putem să determinăm.

[...]

NOTE

I În latină ĕ și ē, ŏ și ō erau foneme diferite (cf. uĕnit "vine ~ uēnit "a venit", lĕuis "ușor" ~ lēuis "neted" și pŏpulus "popor" ~ pōpulus "plop" cōlo "strecor" ~ cŏlo "cultiv".

II Cf.D.Cantemir, Descriptio Moldaviae, p.III cap.V De litteris Moldavorum. Vezi și pagina următoare.

III Ana Comnena (1083-1148), fiica împăratului Alexe I al Bizanțului, autoare a Alexiadei (viața împăratului Alexe Comnenul).

CEVA DESPRE CONJUNCTIVUL ROMÂNESC*

Printre schimbările ce sufere limba sînt unele pricinuite de uitare[I]. Adevărat, prin uitare nu se schimbă un sunet cu altul, nici nu se leapădă o vocală sau o consoană; dar se poate schimba înţelesul unui cuvînt, măcar că forma lui rămîne aceeaşi. Sfera înţelesului unui cuvînt sau se mai măreşte, sau se mai restrînge; dar atît mărirea cît şi restrîngerea se fac prin uitarea înţelesului primitiv al cuvîntului. Cînd zicem astăzi cîntec de lume, a intrat în lume, a fi că lumea-i rea etc. nu ne mai gîndim la înţelesul primitiv al cuvîntului lumen = lumină, din care derivă lume al nostru; ba, generaţia asta tînără, uitînd şi ce mai ţineau minte bătrînii, cînd ziceau lumea unui inel, zice lumina sau piatra unui inel; căci ce ar însemna pentru dînsa le monde d'une bague! Cine se mai gîndeşte astăzi, cînd zice ruşine, la culoarea roşă, şi e desigur că roşire şi ruşine este etimologiceşte chiar acelaşi cuvînt; deosebirea lor fonetică se explică prin deosebirea timpului cînd s-au format aceste două cuvinte din roş (rŭssius) şi prin o înrîurire dialectală. Odată se păstra mai mult în memoria obştească din sensul etimologic al acestei vorbe, căci în cronica lui Moxa (scrisă pe la începutul veacului al XVII-lea), se vede expresia ruşine rea, adică roşirea feţei produsă de un sentiment defavorabil, spre

---

* Publicat în "Revista pentru istorie, arheologie şi filologie, I, (1882), vol.I, fasc.I, p.37-4o.

deosebire de roşirea feţei produsă de un sentiment favorabil. Cuvîntul greaţă, care are astăzi un sens peiorativ, a fost odată un eufemism întrebuinţat în locul unui alt cuvînt, ce sau a dispărut, sau a ajuns de tot trivial. Greaţă, venind din gravitia-grevitia, după cum greu provine din gravis-grevis-grevus, însemna orice greutate; căci Moise vorbind către Dumnezeu (în Vechea scriptură de la Orăştie, tipărită în 1582) îi zice "că graescu cu greaţă" (vezi Crestomaţia, Cipariu, p.60), adică vorbesc cu greutate. Prin urmare, uitarea sensului primitiv al cuvîntului greaţă l-a redus la sensul restrîns şi peiorativ, unde se găseşte astăzi. Alteori, un cuvînt şi-a schimbat sensul prin uitare în cea mai mare parte din accepţiunile lui, afară de una. Aşa este verbul a lua (din levare), care pretutindenea a luat locul lui prehendere-prendere-prindere, numai în expresia a se lua (mă duc la ţară ca să mă mai ieu, se mai ia şi el cu cîntecul etc.) are înţelesul foarte apropiat de levare, căci înseamnă a se uşura moraliceşte, a se descărca de grijile ce-i apasă sufletul, sau ceea ce s-ar exprima franţuzeşte prin se distraire, s'amuser. Dacă am lua următoarea frază din predoslovia cronicarului Ureche: "Mulţi scriitori s-au nevoit de au scris rîndul şi povestea ţărilor şi au lăsat izvod pre urmă, şi bune şi rele să rămîie feciorilor şi nepoţilor, să le fie cele bune de învăţătură, iar cele rele ca să se poată feri, şi să se socotească, şi celor bune să urmeze", pe lîngă legăturile sintactice ale deosebitelor propoziţii între dinsele, pe care noi le facem altmintrelea de cum le făcea Ureche, apoi sensul multor vorbe este schimbat în limba de astăzi: a se nevoi însamnă astăzi a lupta cu nevoile ("m'oi nevoi şi eu cum oi putea"), şi locul lui din sfera unde este întrebuinţat de Ureche e prins de verbul a se sili, rînd nu mai însamnă astăzi şi natura sau chiar constituţia, cum însem-

na pe vremea lui Ureche, ci numai şirul sau ordinea;apoi poveste şi-a restrîns sensul, încît nu mai însamnă orice narație, ci numai acele păstrate din viu grai în popor. Ce să mai zicem de izvod, ce avea pe atunci o sferă mai mare, căci însemna şi memoriu, şi de a se socoti întrebuințat reflexiv, cu însemnare de a reflecta, aplicație şi sens ce nu mai sînt astăzi.

Din puținele exemple ce am examinat aici se vede că pe lîngă modificările fonetice foarte încete ce sufăr cuvintele ele mai primesc şi modificări de înțeles, adeseori foarte mari. Nu este însă nici o legătură între modificările înțelesului şi între cele fonetice; dovadă că de la veacul al XVI-lea încoace întîlnim o mulțime de schimbări de înțeles în cuvinte ce n-au primit nici o modificare în formă. Uitarea înțelesului primitiv este un mijloc sau mai bine pricina trecerii unui cuvînt, rămas neatins în formă, de la un sens la altul[II]. Dar uitarea aceasta, care la prima vedere pare ceva aşa de neregulat şi capricios, trebuie să se facă şi ea după nişte anumite legi; căci şi schimbările fonetice s-au părut la începutul îndeletnicirei cu dînsele foarte neregulate şi capricioase şi, cu toate acestea, pentru multe dintr-însele s-au aflat legi tot aşa de nestrămutate ca şi legile naturei[III]. Recunoaştem că acele legi psihice, după care se modifică înțelesul cuvintelor unei limbi, au să fie mai greu de aflat decît legile modificărei materiale ale cuvintelor; dar ştiința despre limbă nu va fi deplină decît atunci, cînd va cunoaşte exact amîndouă aceste categorii de legi[IV]. Şi apoi ştiința psihologiei, oricît ar fi ea de mîndră în sferele metafizice pe unde pluteşte adeseori, va trage un folos netăgăduit din constatarea legilor după care se face modificarea înțelesului cuvintelor! Pînă cînd se vor face aseminea încercări, noi ne mulțămim a fi arătat pe scurt cititorilor noştri că uita-

rea sensului primitiv pricinuieşte multe schimbări în înţelesul cuvintelor, şi aceasta pentru ca să fim mai bine înţeleşi în explicarea unor forme de gramatică, unde uitarea are un rol foarte mare.

COMENTARII

I Al.Lambrior este primul lingvist român care afirmă că uitarea este o cauză importantă a modificărilor semantice, soldate cu restrîngerea sau lărgirea sensului . Ideea aceasta a fost reluată şi dezvoltată de L. Săineanu în Incercare asupra semasiologiei limbii române, Bucureşti, 1887, p.21.

II Lingvistul ieşean a înţeles că evoluţia sensului se produce independent de cea a formei sonore a cuvîntului.

III Teza formulată mai întîi de Aug.Schleicher, apoi de neogramatici.

IV Problema caracterului legic al schimbărilor de sens a fost dezbătută în aproape toate lucrările de semantică şi a primit rezolvări diferite. Unii cercetători (A.Meillet, M.Bréal, H.Schuchardt, S.Weisgerber, L.Spitzer) neagă posibilitatea stabilirii unor legi semantice şi admit numai tendinţe regulate de evoluţie; alţii (.O.Jespersen, F.Wellander, A.A.Potebnea, M.M.Pokrovski) au adoptat poziţia opusă; sînt şi cercetători (de ex.W.Wundt) care, acceptînd ideea că schimbările semantice sînt supuse unor legităţi stricte, socotesc că dezvăluirea acestora este îngreuiată de intervenţia unor factori de origini diverse; în sfîrşit, unii lingvişti (de ex.H.Paul) au încercat să proiecteze asupra domeniului semantic legi logice. Cercetările mai noi au pus în evidenţă schimbări semantice regulate în cadrul unor microsisteme ale lexicului (sinonime, cîmpuri semantice) cu forme particulare în fiecare limbă.

INTRODUCERE LA "CARTEA DE CITIRE" (1882)

I

Schimbările ce a suferit limba în timpul din urmă (mai ales de pe la începutul veacului acestuia încoace), precum şi dezbrăcarea ei de hainele ce le purtase mai multe sute de ani (lepădarea alfabetului chirilic) au făcut pe cei ce se ocupă de dînsa să numească limba monumentelor veacurilor al XVI-lea şi al XVII-lea şi chiar al XVIII-lea <u>limbă veche</u>, faţă cu cea vorbită şi scrisă astăzi, pe care o numesc <u>limbă nouă</u>. Dacă se ia vorba <u>vechi</u> în înţălesul francezului <u>vieux</u>, atunci nu avem nimică de zis, căci, fireşte, limba din veacurile trecute este mai veche decît cea de astăzi. Dar dacă se ia <u>vechi</u> în înţelesul francezului <u>ancien</u>, după cum se vede că mulţi zic <u>vechi funcţionar</u> în loc de <u>fost funcţionar</u>, atunci observăm că limba monumentelor noastre în veacurile al XVI-lea, al XVII-lea, al XVIII-lea nu este încă o limbă moartă, despre care să vorbim ca de ceva ce a fost şi nu mai este. Oricine e deprins cu limba ţăranului de astăzi citeşte chiar monumentele veacului al XVI-lea fără mare greutate; ici, colea cîte un cuvînt necunoscut astăzi, pe care îl adusese dorinţa de a fi de modă sau negăsirea în grabă a unei alte vorbe mai româneşti şi mai cunoscute; încolo formele de gramatică rămîn pînă astăzi aproape aceleaşi. Este de mare folos pentru cunoaşterea mai aprofundată a limbei observarea deosebirilor de formă şi explicarea lor, fără a batjocori pe cele vechi şi a tot lăuda pe cele nouă, zicîndu-se: "iată ce încîlcitură

de limbă mai era şi ce progres imens au făcut de atunci încoace, şi această graţie unui geniu ca Eliade etc.".

Să luăm, de pildă, expresia "de toate lucrurile ce era făcut"[1], Palia de la Orăştie, 1582 şi tot acolo "că deacă dom dõmnedzeu era făcut de în pămînt toate jigăniile pămîntului şi toate păsările ceriului aduse eale la Adam"[2], ce se găseşte ici şi colea, ca rămăşiţă din fosta limbă românească; şi în loc să bănuim că scriitorul nu ştia româneşte, că am făcut mari progrese de atunci încoace şi alte strigături[a] netrebnice care învăluiesc şi pînă astăzi mintea celor ce nu ştiu nimica serios despre limbă, să ne întrebăm cum se face că auxiliarul sum ajută pe un particip ca să formeze un trecut cu înţeles activ, ba încă să aibă şi un regim direct după dînsul. Înainte de a răspunde, ne întrebăm: oare astăzi mai avem aseminea rămăşiţi din fosta limbă românească? Da, avem expresiile: îi făcută de trei zile, îi fătată de o zi. În ambele expresii nu-i înţăles pasiv ci, cea întăi însamnă il y a trois jours qu'elle a mis au monde, şi cea a doua, vorbind de un animal (oaie, vacă) il y a un jour qu'elle a mis bas. Prin urmare, iată două expresii întrebuinţate astăzi şi formate întocmai ca "de toate lucrurile ce era făcut". Dar chiar în mecanismul gramatical, aşa cum îl avem astăzi, zicem: am fost văzut un om unde am fost văzut are înţeles activ, deşi în alte locuri are înţeles pasiv (am fost văzut de dînsul), şi după logica limbei, aşa cum o înţelegem noi, astăzi, ar trebui să aibă numai acest din urmă înţeles

---

1. Ed. I, p.38; ed.II, III, p.52/[3-4]
2. Ediţia I, p.39; ed.II, III p.53/[6-8].

a = expresii, formulări.

(cf. fr. *j'ai été vu*). Care să fie izvorul acestor expresii? Se pare că la început limbele romanice, sau cel puţin unele dintre dînsele, au conjugat verbele neutre (*a merge*, *a fugi*, *a şede* etc.) cu auxiliarul *esse*. În limba franceză, cu cît ne scoborîm în trecut, cu atîta găsim mai multe verbe neutre cari se conjugau cu auxiliarul *être*. Astăzi abia avem vro lo sau 12 care se mai conjugă la timpurile compuse cu *être* (*aller*, *tomber*, *venir*, *partir* etc.); celelalte se conjugă cu auxiliarul *avoir* (*j'ai dormi*, *j'ai marché* etc.). Ce s-a întîmplat? Verbul *avoir* a încălcat, pentru formarea timpurilor compuse, asupra tărîmului destinat în principiu verbului *être* şi tot i-a răpit din verbele sale neutre, pînă cînd nu i-au mai rămas decît acele biete 12 ce le are astăzi şi încă chiar aceste-i ameninţat să le piardă, căci poporul zice *j'ai monté* (cu înţeles neutru). Am arătat în scurt cele ce s-au petrecut în franţuzeşte, pentru ca să putem judeca, cel puţin prin analogie (*căci monumente din fosta limbă românească nu avem*)[I], asupra fenomenului ce ne prezintă limba noastră. În adevăr, dacă purcedem de la faptul că verbele neutre au trebuit să se conjuge şi în româneşte la timpurile compuse cu auxiliarul *sum*, în celelalte cu *habeo* (*aib*), atunci exemple de natura lui *de toate lucrurile ce era făcut* nu se pot explica altmintrelea decît admiţînd că în fosta limbă românească a urmat, ca şi în franţuzeşte, luptă între verbul *sum* şi *habeo*, dar că aice (în fosta limbă românească), cel puţin pentru un număr de cazuri, verbul *sum* a încălcat asupra domeniului cuvenit în principiu auxiliarului *habeo*. Limba mai nouă, adică cea din veacul al XVI-lea încoace, n-a păstrat decît ici şi colea cîte o expresie cristalizată în care vedem un verb activ conjugat la timpurile compuse cu auxiliarul *sum*, precum *fi făcută* etc. Aceste ex-

presii dispar pe zi ce merge.

Alte rămăşiţi din fosta limbă românească şi încă destul de dese în texturile ardelene sînt şi expresii ca: priimi muiarea lui, nu ştia ea, dereage fiii lor etc., unde între verb şi regimul său nu stă prepoziţia pre, măcar că regimul este un nume ce poate fi agent sau un pronume personal. În fosta limbă românească, ca în limba franceză de astăzi, locul singur hotăra dacă un nume este subiect sau regim în propoziţie[II].

Această stare de lucruri este urmarea unei altei mai vechi în care subiectul era deosebit de regim prin forme flecţionare (vezi partea a II-a a acestui studiu). Limba românească mai nouă a scăpat de această încremenire a membrelor propoziţiei (subiect, predicat şi regim) introducînd între verb şi regimul său, cînd acesta este un nume de agent, prepoziţia pre sau pe; şi aşa a recăpătat libertatea antică de a începe propoziţia sau cu subiectul, sau cu regimul. Poate că prepoziţia pre era de multă vreme introdusă între verb şi regim pentru unele dialecte româneşti dar, în tot cazul, introducerea ei în nici un dialect n-a putut să fie anterioară stingerei flecţiunilor cazuale. Nu numai limba noastră a alergat la acest mijloc spre a deosebi subiectul de regim şi a păstra putinţa inversiunei, ci şi limba spaniolă (dintre limbele romanice) care întrebuinţază spre acelaşi scop prepoziţia á (din lat. ad). De exemplu: Cesar venció á Pompeyo = Cesar învinse pre Pompei, amar á Dios = a iubi pre Dumnezeu etc.[III] Astfel, putem zice în româneasca mai nouă: Dumnezeu bate pe om cînd vrea sau pre om îl bate Dumnezeu cînd vrea, inversiune ce nu poate face limba franceză, căci aceasta, după pierderea flecţiunilor cazuale, n-a mai căutat a deosebi subiectul de regim, ci a rămas la deosebirea făcută după loc. Negreşit, limba fran-

ceză modernă este în acest punct inferioară surorilor sale româna şi spaniola. Cu toate aceste, cîtă lume n-a admirat propoziţia franţuzească zicînd: ce logică minunată: subiect, predicat şi regim; iacă asta însamnă limbă perfectă! Pe cînd în realitate este o neiscusinţă a limbei franceze de a-şi lăsa propoziţia ţintuită într-un calup[b] de care nu mai poate scăpa...Întrebuinţarea pronumelor conjunctive (mă, te, se, ne, vă etc.) după verbul ce le regeşte este iarăşi o rămăşiţă din fosta limbă românească. De exemplu: tulburăse, rodeaştese, învăţarăse, învăţămune, împlumune, bucurămune, şi luomă de la oile tatălui mieu etc. Limba de astăzi încă ne înfăţoşează în unele cazuri aseminea punere în urmă a pronumelor conjunctive, cu toate că ea face dintr-însele şi o altă întrebuinţare, nu aşa de regulată în limba veche, anume repeţirea pronumelor conjunctive sau pentru a anunţa un caz oblic. De exemplu: L-am văzut pe Gheorghe, se cunoaşte pre sine (în limba de astăzi) pe cînd în Levitic avem la p. 2 "că eu voiu căuta pre voi"[3] şi în Tetraevanghel, "şi priimi muiarea lui şi nu ştia ea"[4] (astăzi, şi nu o ştia pre ea). Sau pentru a aminti un caz oblic exprimat mai înainte. De exemplu: pe Gheorghe nu-l cunoşti?, pe mine mă ştie el (în limba de astăzi); pe cînd în Tetraevanghel: "podoabă iaste împărăţia ceriului grăunţului de muştari ce luo omul şi seamănă întru agrul lui"[5] (astăzi,... ce-l luă omul şi-l semănă etc.).

3. Cel mai vechi text biblic în limba română (Oltenia, circa 1560). Textul cuprinde versetele 3-41 ale capitolului al XXVI-lea din Levitic (vezi Carte de citire, p.1); ed.I, p.2; ed.II, III, p.2/18.
4. Tetraevanghelul publicat la Braşov înainte de 1580; ed.I, p.24; ed.II, III, p.36.
5. Tetraevanghelul; ed.I, p.24; ed.II, III, p.36/[8].

b = tipar, calapod.

În cărțile vechi se găsesc foarte des expresiuni ca următoarele: "Toate alte țeri știind începuturile sale" (Miron Costin), "Mai apoi și războaie făcea (vorbind de domnii cei întăi ai Moldovei) ca să-și apere țara și pămîntul său" (Gr.Ureche), "Pe rîndul său scrise domniile țerei" (Miron Costin), "Că încă era toți boierii cei de scaun cu gloatele sale" (Miron Costin), "Iar ce fac domnii singuri din gîndurile sale sau din noapte, rar lucru este de folos" (Miron Costin).

Pretutindenea în exemplele de sus noi am fi pus lor în loc de sale, său. Și cei vechi făceau această întrebuințare, numai mai rar. Așa Miron Costin zice: "Mă vei ierta iubite cetitoriule că nu ți-am scris aceste semne la locul lor". Dar, îndată mai la vale: "aș fi lipit aceste semne la rîndul său".

Se înțelege că întrebuințarea lui său, sale este mai veche, fiindcă ea își are izvorul în limba latină chiar: Bestiis homines uti possunt ad suam utilitatem.

Dar, fiindcă în limbile romanice, din pricina unor trebuințe pe care nu le putem arăta aice, demonstrativul ille a devenit pronume personal, apoi genitivul plural al acestui pronume, illorum, încă a luat locul lui suus, cînd acesta se raporta la mai mulți posesori. Și așa, propoziția latină Bestiis homines ad utilitatem suam utuntur se traduce în româneasca de astăzi: Oamenii întrebuințează dobitoacele spre folosul lor, iar după cum am văzut din exemplele aduse mai sus, în limba mai veche românească propoziția de care ne servim s-ar fi tradus astfel: Oamenii întrebuințează dobitoacele spre folosul său.

O dată întrebuințat lor în loc de său, sa etc. la înmulțit[c], prin analogie a început a se întrebuința lui.

---

c = plural; totuși, cu cîteva rînduri mai sus, folosește termenul modern.

ei pentru singurit[d] în loc de să u, sa, aşa că astăzi putem zice tot aşa de bine paserea doarme în cuibul ei, ca şi paserea doarme în cuibul său ba încă expresia întăia este mai des întrebuinţată. Cînd propoziţia începe cu obiectul posedat fără să se arate în ea posesorul, în româneşte se întrebuinţează lui, ei, ca pronume posesiv-reflexiv (de exemplu: Calul lui e frumos), în timp ce celelalte limbi romanice întrebuinţază în aseminea caz pe suus, sua (fr.: son cheval est beau; it.: il suo cavallo è bello etc.)

Nu zicem că în limba veche românească nu se vor fi găsind expresii ca ale celorlalte limbi romanice, căci ceea ce se găseşte în toate limbile romanice sau în cele mai multe a trebuit să fie odată şi în româneşte[IV]; destul că astăzi calul său este frumos e o imitaţie franceză sau un arhaism românesc.

Întrebuinţarea fără deosebire a lui său, sa şi lui, ei în limba literară de astăzi produce o mare încurcătură, mai ales cînd se atribuieşte o posesiune regimului (de exemplu: Mama găsi pe fată în grădina sa sau Mama găsi pe fată în grădina ei), căci nici într-un caz, nici în altul nu e hotărît prin pronumele posesiv-reflexiv a cui e grădina. Celelalte limbi romanice, cari nu merg aşa departe cu ştergerea deosebirei între său, sa şi lui, ei, întrebuinţează pentru posesiunea regimului suus, sua. De exemplu: Il trouva un oiseau dans son nid; Egli trovò un uccello nel suo nido etc.

Socotim că spre înlăturarea confuziei ar trebui în limba literară să întrebuinţăm şi noi, pentru arătarea posesiunei regimului, posesivul-reflexiv său, sa (să

---

d = singular

zicem adică: Mama găsi pe fată în grădina sa; El găsi o pasăre în cuibul său), unde sa, său se raportă întotdeauna la regim şi nu la subiectul propoziţiei. Totodată, să nu fugim de franţuzismul sau arhaismul românesc grădina sa e frumoasă etc., căci pe lîngă că în unele cazuri avem să putem înlătura confuziile (mama găsi pe fată în grădina sa = mama găsi pe fată în grădina ei, rămînd cea întăie expresie cînd grădina e a fetei, şi cea de a doua cînd grădina e a mamei), apoi, dînd o nuanţă deosebită lui său, sa, avem să-i întărim existenţa foarte zdruncinată în limba populară. Se înţelege: nu mai poate fi vorba de a se învia arhaismul oamenii întrebuinţează dobitoacele spre folosul său, măcar că limba spaniolă (mai înainte aşa făcea şi cea portugheză) şi pînă astăzi întrebuinţază suus, sua ca limba latină şi ca vechea limbă românească. Căci întrebuinţarea lui lor ca reflexiv-posesiv, cînd subiectul posesor este la înmulţit, este o înnoire ce înbogăţeşte limba şi permite mai multă variaţie.

Ca o rămăşiţă din fosta limbă românească este întrebuinţarea articolului secundar cel, cea, cei, cele cu substantive. De exemplu: Şi numi Dumnezeu cea tărie ceriul; Şi aduse cel viţel gras etc.

În poezia populară încă se găseşte acest articul cu substantive, lîngă care noi astăzi ar trebui numaidecît să punem articolul primar.

De exemplu: Iar cel ungurean
Şi cu cel vrîncean,
Şi mai la vale: Iar cea mioriţă
Cu lînă plăviţă.

În expresia de astăzi ia dă-mi cea căciulă însoţită totdeauna cu arătare de mînă, vorba cea este mai mult demonstrativ decît articolul.

[...]

II

[..
....]

e) Infinitivul se înfăţoşază în monumentele vechi sau supt forma întreagă (scriere, fire, zicere etc.) sau supt forma scurtată (a lucra, a merge etc.). Noi am explicat aiurea[6] că pierderea silabei re nu este un fapt fonetic, căci, de ar fi aşa, atunci s-ar naşte întrebarea pentru ce re din simţire a scăzut la infinitivul a simţi, pe cînd cel din subţire a rămas. Pierderea silabei re se explică prin următoarea lege: cînd din una şi aceeaşi formă se nasc două categorii gramaticale deosebite atunci forma însăşi se diferenţiază în două. De exemplu, şedere a rămas supt forma aceasta ca substantiv, iar ca infinitiv, spre diferenţiare, a pierdut silaba re (a şede etc.)[V].

IV

Şi pînă astăzi se găsesc bătrîni puţin cărturari, fără îndoială, cari nu pot scrie cu alfabetul latin. Ei întrebuinţază încă vechiul alfabet numit chirilic, de care s-au servit românii pentru a scrie limba lor, mai multe sute de ani. Acest alfabet se numeşte astfeli de la inven-

---

6 Vezi "România" din anul 1882 p.547 sau darea de samă foarte exactă şi inteligenţă ce face dl. I. Nădejde în foaia "Contemporanul"

tatorul său Chiril, ce a trăit prin veacul al IX-lea după Hristos şi a propovăduit creştinismul, în o limbă slavonă, mai întăi la moravi şi apoi ucenicii lui l-au dus şi la bulgari etc. Se înţelege că alfabetul chirilic, fiind croit pentru trebuinţa limbilor slave, nu se potrivea peste tot la sunetele limbei româneşti; de aceea, românii, oricînd îl vor fi adoptat, de la veacul al X-lea încoace, au trebuit să potrivească într-un chip convenţional unele semne, pentru a exprima sunetele limbei lor, La întrebarea cum au scris românii înainte de a intra în comunitate religioasă cu slavii, răspundem: probabil cu litere lătine, întăi pentru că pînă în veacul al VI-lea limba latină a fost limba oficială şi în Imperiul de răsărit, şi apoi, pînă la primirea alfabetului chirilic, se pare că au continuat a întrebuinţa alfabetul latin pentru a scrie în relaţiile lor intime limba romană vorbită de ei; fiindcă istoricul Cantemir, aducînd o tradiţie veche românească (pe care el o fixează în timp la 1432 şi aice este toată greşala lui), spune că românii, cînd au adoptat alfabetul chirilic, au ars toate cărţile cu litere latine[VI].

....

....

COMENTARII

I Apelînd la metoda comparativă - istorică, Al.Lambrior încearcă, pe baza atestărilor din celelalte limbi romanice, să reconstituie forme din fazele neatestate ale românei vechi.

II Formele dialectale sînt pe drept considerate de Lambrior ca păstrătoare ale unor aspecte mai arhaice ale limbii.

III Al.Lambrior apelează frecvent la comparaţia românei cu celelalte limbi romanice, pentru a evidenţia atît trăsăturile lor comune, cît şi individualitatea limbii române în raport cu ele.

IV Lingvistul ieşean pare a fi convins de existenţa unei faze comune de evoluţie a limbilor romanice după desprinderea lor din latină.

V Lege morfosemantică formulată pentru prima oară de Al.Lambrior; despre un principiu al diferenţierii în domeniul semanticii lexicale a vorbit M. Bréal în 1892.

VI Vezi D.Cantemir, Descriptio Moldaviae, p.III, cap. V De litteris Moldavorum.

HARITON TIKTIN

S-a născut la 9 august 185o în Germania, unde şi-a petrecut copilăria şi adolescenţa acumulînd cunoştinţe în domeniul studiilor clasice pe care le-a aprofundat şi mai tîrziu ca autodidact.

În 1869 a venit la Iaşi şi a căpătat cetăţenia română. A învăţat limba română fără profesor. În 1884, Universitatea din Leipzig i-a acordat titlul de "doctor în filozofie" (sine examine) pe baza lucrării Studien zur rumänischen Philologie".

Îmbinînd pasiunea pentru cercetare cu talentul pedagogic H.Tiktin a funcţionat între anii 19oo-19o4 ca profesor de română şi germană la şcolile secundare din Iaşi. În toamna anului 19o5, Tiktin a fost numit, la Berlin, "lector onorar" pentru limba română la Seminarul de limbi orientale, unde şi-a continuat activitatea pînă în anul 1924. În Germania, Tiktin a fost confruntat mereu cu nesfîrşite greutăţi materiale. Mai întîi primul război mondial care a însemnat nu numai ruperea legăturilor cu România, dar şi încetarea oricăror subvenţii din partea statului român pentru Seminarul de limba română. Mai tîrziu, după instaurarea conducerii fasciste în Germania, persecuţiile declanşate de acest guvern l-au lipsit pe Taktin de orice sursă de subzistenţă. A murit la 13 martie 1936, la Berlin, în neagră mizerie, refuzîndu-i-se pînă şi dreptul de a primi, din partea colaboratorilor de la Asociaţia filologică, recunoaşterea verbală a meritelor sale.

Lingvist înnăscut, H.Taktin şi-a consacrat aproape întreaga activitate ştiinţifică studiului limbii române.

Format în spiritul școlii neogramaticale de la Leipzig, cu care a avut legături strînse, Taktin a pus în cercetare accentul pe fapte, dar, spre deosebire de neogramatici, el nu s-a limitat la aspectul diacronic al limbii. Ca profesor de limbă, a înțeles că o gramatică, cu adevărat științifică, trebuie să îmbine principiul descriptiv cu cel istoric. De asemenea și-a depășit contemporanii adoptînd un punct de vedere sociologic în explicarea schimbărilor lingvistice.

Preocupat mai ales de cercetarea concretă a limbii, Tiktin a compus un singur studiu de lingvistică generală - Viața cuvîntului (conferință ținută în aula Universității din Iași, publicată în "Arhiva" I-1889-1890) al cărui conținut este astăzi tot atît de actual ca și la data apariției.

Opera căreia i-a închinat aproape întreaga viață este Dicționarul român-german-vol.I 1903; vol.II 1911; vol.III 1925, care, departe de a fi numai ceea ce ar putea să sugereze titlul, adică un dicționar bilingv, este în realitate un dicționar al limbii române literare, care reflectă întreaga ei evoluție. Pentru a sublinia valoarea acestei opere este suficient să menționăm că după mai bine de opt decenii, cîte s-au scurs de la apariția primei fascicule (1895), încă se afirmă că este "cel mai bun dicționar istoric complet al limbii române"[1].

Urmînd direcția de cercetare a școlii neogramaticale, chiar de la începutul activității sale Tiktin a arătat un interes deosebit pentru studiul fonetic al limbii române, realizînd în acest domeniu, pe lîngă lucra-

---

1. Al.Graur, Lucia Wald; Scurtă istorie a lingvisticii, ed.III, Buc.,1977, p.128. Să mai notăm că dicționarul este în curs de reeditare, cu actualizări inerente, în R.F.Germania prin grija prof. dr. Paul Miron.

rea de doctorat amintită, încă alte două: Der Vocalismus des Rumänischen (în ZRPh, X-1886; XI-1887; XII-1888) şi Der Konsonantismus des Rumänischen (în ZRPh,XXIV-19oo).

În strînsă legătură cu preocupările fonetice se află interesul lui Tiktin pentru ortografia limbii române – o altă problemă de importanţă vitală pentru dezvoltarea limbii noastre literare din vremea aceea. Acestei teme i-a consacrat Tiktin studiile: Călăuza ortografică (în Arhiva I-1889-189o), apărut şi în volum aparte sub titlul: Manual de ortografie română, şi articolul În chestia ortografică (în Conv.lit. XXXVIII-19o4). Pledînd pentru adoptarea unei ortografii bazate pe principiul fonetic, Tiktin s-a ocupat şi de rezolvarea concretă a diferitelor probleme privind notarea sunetelor şi a propus soluţii care s-au dovedit viabile.

Deosebit de valoroase sînt cercetările lui Tiktin în domeniul gramaticii istorice şi descriptive. Deşi nu a conceput o gramatică istorică completă a limbii române, totuşi a elaborat cîteva studii importante şi anume: Un fenomen morfologic în limba română (în Conv.lit.XIII-1879); Zur Stellung der tonlosen Pronomina und Verbalformen im Rumänischen (în ZRPh.IX-1885); Cărţii sau cărţei? (în "Arhiva" I) şi Die Bildung des rumänischen Konditionalis (în ZRPh-XXVIII-19o4).

De asemenea Tiktin a introdus un punct de vedere istoric şi în lucrările cu caracter descriptiv.

Prin cercetările sale de istoria limbii Tiktin a contribuit la elucidarea unor probleme controversate privind istoria substantivului şi a verbului românesc, evoluţia formelor pronominale atone precum şi a altor fenomene din istoria limbii noastre[2], oferind soluţii

---

2. Vezi I.Rizescu, H.Tiktin – Omul şi opera, Buc., 1971, Cap.Studiile de gramatică ale lui H.Tiktin, p.98-134.

dintre care cele mai multe își păstrează valabilitatea.

Dintre lucrările de gramatică descriptivă; Gramatica română vol.I (Etimologia), Iași, 1891; vol.II (Sintaxa), Iași, 1893; Die rumänische Sprache (în Grundriss der romanischen Philologie, sub redacția lui G.Gröber, vol.I, Strassburg, 1888) și Rumänisches Elementarbuch, Heidelberg, 1905, - cea mai importantă pentru lingvistica românească este prima, care a apărut în mai multe ediții - ultima în 1945, sub îngrijirea lui I.A.Candrea - și care este utilă și cercetătorilor de azi.

Dacă ținem seama de faptul că Gramatica română a fost elaborată într-o vreme cînd nici conceptul de categorie gramaticală nu era pe deplin lămurit și nici terminologia gramaticală nu era fixată, înțelegem că tratarea atît de completă a morfologiei române constituie contribuția remarcabilă a lui Tiktin la dezvoltarea lingvisticii noastre.

Volumul de sintaxă, de proporții mai reduse,ceea ce reflectă stadiul mai puțin evoluat al cercetărilor sintactice din vremea aceea, se remarcă mai ales prin noutatea metodei de analiză - "sinteza figurată". Autorul remarcă acest procedeu ca "cel mai bun control pentru exactitatea analizei"(p.204) și totodată permite "a ne face o idee lămurită de structura unei propozițiuni analizate" (idem).

E.Coseriu[3] consideră că sintaxa figurată, adică reprezentarea grafică a conexiunilor și determinărilor în interiorul fiecărei fraze, nu este altceva decît pre-

---

3. Un precurseur méconnu de la syntaxe structurale: H.Tiktin, în Recherches de linguistique.Hommages à Maurice Leroy - Bruxelles, 1980.

cedeul "stemma"[4] din sintaxa actuală, ceea ce conduce la concluzia că Tiktin este un precursor al cercetătorilor în domeniul sintaxei structurale.

Interesul manifestat de Tiktin pentru problemele de istoria limbii române nu putea să-l lase indiferent față de cercetările dialectologice, atît de la modă în vremea sa.

Cu toate că nu a publicat studii speciale de dialectologie, lucrările sale de istoria limbii cuprind numeroase referiri la dialectele române. În 1886 a întocmit și un chestionar dialectal care, deși are doar o valoare documentară, merită să fie amintit, deoarece confirmă interesul lui Tiktin pentru cunoașterea dialectelor limbii române. În aceeași ordine de idei o mențiune specială merită observațiile făcute de Tiktin cu ocazia recenzării mai multor lucrări de dialectologie.

Preocuparea constantă pentru istoria limbii române explică și interesul lui Tiktin pentru documentele vechi, cărora le-a consacrat o rubrică specială în paginile "Arhivei Societății științifice și literare din Iași".

Pentru întreaga sa activitate, prietenii și colaboratorii l-au apreciat și l-au încurajat. De-a lungul vieții sale zbuciumate, în ciuda oricăror obstacole, se pot menționa totuși cîteva momente luminoase care confirmă recunoașterea meritelor științifice ale lui Tiktin și anume: în 1919 a fost ales membru onorific al Academiei române, în 1925 Academia română i-a acordat un premiu excepțional pentru dicționar, în 1928 a fost distins cu medalia de aur "Bene Merenti", iar în 193o a fost sărbătorit, în cadrul Societății Herring, din Berlin, cu ocazia împlinirii vîrstei de 8o de ani.

---

4. Coseriu păstrează termenul din engleză care înseamnă reprezentarea grafică a relațiilor din interiorul frazei.

VIAȚA CUVÎNTULUI

Conferință ținută în Aula Universității din Iași la 25 februarie, 1870 de H.Tiktin, publicată în Arhiva Societății Științifice și Literare din Iași, nr. I (1889-1890), p.729-746.

Doamnelor și domnilor,

În structura limbii omenești deosebim, pe lîngă elementul material al sunetelor, trei elemente formale[I]: cuvintele, formele gramaticale și faptele sintactice. Cel mai important din aceste trei elemente formale ale limbii sînt cuvintele. Căci putem să ne închipuim o limbă care să nu aibă flexiune sau care să nu aibă sintaxă, dar nu ne putem închipui o limbă fără cuvinte. Așa bunăoară limba chineză este mai de tot lipsită de flexiune; ea exprimă raporturile dintre cuvinte parte prin alte cuvinte, parte prin modul cum sînt aranjate cuvintele în propoziție[II], parte nu le exprimă de loc, lăsînd auzitorului sarcina de a adăuga însuși în mintea sa aceste raporturi neexprimate, dar subînțelese[III]. Așa, limbile care ne arată o bogată desfășurare a formelor flexionare se bucură de o libertate aproape nemărginită în privința ordinei cuvintelor în propoziție. În limba latină și greacă poți pune predicatul înainte sau în urmă sau la mijloc, poți pune verbul între nume și atribut și a.m.d.; așa de ex. în loc de "orice furtună trece"poți zice "orice trece furtună" sau "furtună trece orice", sau "furtună orice trece" etc. Ce e mai mult, lingviștii susțin că limba primitivă sau, dacă vroiți mai bine, limbile primitive nu cunoșteau de loc ceea ce se numește gramatică. După dînșii, în limba primitivă un singur cuvînt ținea locul unei propoziții întregi. În mod rudimentar, acest fenomen se poate observa și în limbile moderne. Prin cuvîntul "plouă"

împărtăşim un fapt, prin exclamaţia:"sărmanul!"exprimăm un sentiment, prin strigătul: "afară!" manifestăm o voinţă. Iată idei întregi exprimate prin cîte un singur cuvînt. Ce urmează de aici? Urmează că o limbă poate exista fără gramatică[IV], dar nu poate exista fără cuvinte[V]. Cuvîntul este elementul esenţial al limbii şi, după toată probabilitatea, el este şi cel dintîi element al ei, la care celelalte s-au adăugat mai tîrziu. "La început era cuvîntul", putem zice cu sf.Ioan Evanghelistul.

Cuvîntul la rîndul său, se compune din două elemente; elementul fiziologico-acustic, sunetele, şi elementul psihologic, semnificarea. Legătura dintre aceste două elemente nu este o legătură necesară[VI]: adică nu există vreo lege fizicală sau psihologică după care cutare cuvînt ar trebui să aibă cutare semnificare şi nu alta, ci din contra, în principiu oricare cuvînt poate servi pentru exprimarea oricărei noţiuni. Nu e vorba, cercetînd istoria unei limbi putem afla cauza pentru ce cutăruia complex de sunete i se atribuie cutare înţeles, pentru ce ne servim de cutare cuvînt spre a însemna cutare obiect, pentru ce cutare lucru se numeşte în limba noastră <u>masă</u>, cutare <u>pălărie</u>, ş.a.m.d. Dar acest raport cu totul întîmplător[VII] între sunet şi înţeles nu ne împiedică nicidecum de a desemna obiectul <u>masă</u> cu vreun alt cuvînt, bunăoară <u>tabulă</u>, sau de a da complexului de sunete <u>masă</u> o altă semnificaţie, bunăoară aceea a unei grămezi compacte, ca de ex. în fraza: "masa cea mare pe care unii o numesc popor iar alţii prostime". Vom vedea în cursul conferinţei noastre că operaţiunea unui asemenea divorţ, ca să zic aşa, între cuvînt şi înţeles este unul din fenomenele cele mai comune din viaţa limbilor. Dar pentru a demonstra chiar de pe acum că nu există un raport necesar între amîndouă elementele cu-

vîntului, n-avem decît să amintim faptul cunoscut că în două limbi diferite, și adeseori chiar în una și aceeași limbă, o singură noțiune se reprezintă prin cuvinte diferite și unul și același cuvînt exprimă noțiuni diferite. Noțiunea cap se reproduce în limba franceză prin tête, în l. germ. prin Kopf, în l. engleză prin head, în limbile slave prin glava, cuvinte care n-au absolut nici o asemănare între ele și totuși au toate aceeași semnificație. Tot așa și în limba rom. putem zice ad libitum tîrg sau oraș, vas sau corabie, deoarece sau de vreme ce, considerînd că sau avînd în vedere că, veste sau știre, răposat sau decedat sau defunct sau încetat din viață. Cît de diferite ca sunet sînt formele flexionare ale verbului a fi: sînt, ești, eram, fui, fost, fiind; și toate conțin aceeași idee fundamentală a firii, a existenței. Și viceversa: cuvintele mal, pat, car, cu înseamnă în franceză cu totul altceva decît în l.română: mal vrea să zică geamandan, pat-labă, car-căci, cu-gît; tot așa în l.germană gras înseamnă iarbă, vas-ce, bubă-băiat etc.[VIII] Și chiar în l.română același complex de sunete ne servește a desemna cînd cutare și cînd cutare lucru, de ex. lac adunătură de apă și lac de boit dușumele, pară fruct și pară de foc, Banul Craiovei și un ban de aramă. Cu un cuvînt, existența sinonimelor și a omonimelor dovedește îndeajuns că raportul dintre sunet și înțeles nu este un raport necesar, ci un raport contingent[IX]. Aceeași contingență o putem constata și în raportul ce există între forma gramaticală a cuvîntului și funcțiunea sa logică. Și aici, legătura dintre amîndouă este cu totul întîmplătoare, ba una poate sta chiar în fățișă contrazicere cu cealaltă. Așa de ex. substantivele calfă, slugă, rudă, sentinelă, sînt feminine după formă și masculine după funcțiune. În fraza: o făceam

dacă ştiam că o doreşti, cuvintele făceam şi ştiam sînt imperfecte după formă, iar condiţionale după funcţiune. În limba latină, verbele numite deponente sînt pasive după formă, dar funcţionează ca active: luîndu-ne după forma verbelor imitor, admiror praedor, le-am traduce prin sînt invitat, sînt admirat, sînt prădat în loc de imitez, admir, prăd. În limba greacă, în loc de "copiii sînt mici" se zice "copiii este mici", ş.a.m.d.[*]

Este evident că o asemene incongruenţă între forma gramaticală şi funcţiunea logică a cuvîntului ar fi imposibilă, dacă ar exista un raport necesar între amîndouă: şi tot aşa fenomenele observate odinioară la exprimarea noţiunilor prin cuvinte devin inteligibile numai atunci cînd admitem că legătură dintre cuvînt şi înţeles este o legătură pur întîmplătoare[X].

Cînd individul A pronunţă cuvîntul masă în prezenţa individului B, în creierul lui B se naşte reprezentaţia obiectului masă nu din cauză că sunetele din care se compune cuvîntul masă ar avea proprietatea inerentă de a reproduce în creierul lui B reprezentaţia obiectului masă, ci din cauză că între A şi B există o convenţiune tacită după care B este ţinut a-şi reprezenta o masă ori de cîte ori aude pe A pronunţînd cuvîntul masă; cuvîntul este simbolul convenţional al noţiunii şi nimic mai mult[XI]. Dacă n-ar fi aşa, dacă raportul dintre cuvînt şi noţiune ar fi un raport natural, bunăoară ca raportul dintre materie şi greutate, dintre căldură şi dilataţie, atunci toţi oamenii ar trebui să exprime aceeaşi noţiune prin acelaşi cuvînt, şi fiindcă un mare număr de noţiuni

---

* Gr. παιδίον "copil mic" este neutru, iar regula acordului cerea ca predicatul să stea la singular, vechile plurale neutre reprezentînd un colectiv.

este comun întregii omeniri, toţi oamenii din lume ar avea o limbă identică pînă la un grad oarecare, şi învăţaţii n-ar avea nevoe să-şi frămînte capul ca să înjgebe o limbă universală artificială ca de ex. volapükul. Însă limba nu este un dar al naturii, ci o instituţiune omenească, care, ca toate instituţiunile omeneşti, variază de la popor la popor şi se schimbă din veac în veac.[XII]

Aşa dar, cuvintele sînt simboalele noţiunilor. Ce urmează însă de aici? Urmează întîi că cuvîntul îşi poate schimba forma independent de noţiunea exprimată prin el, şi vice-versa, noţiunea se poate modifica independent de cuvîntul prin care este exprimată. Urmează al doilea că legătura dintre cuvînt şi noţiune se poate rupe cu desăvîrşire, aşa încît cuvîntul A, care însemna ieri noţiunea B, astăzi poate servi pentru însemnarea noţiunii C, şi noţiunea B, care ieri era desemnată prin cuvîntul A, astăzi poate fi reprezentată prin cuvîntul D[XIII].

Pentru a pune în evidenţă mai bine acest fapt, să-mi fie permis a aduce nişte probe din lumea simboalelor ce şi-a creat omul pentru diferite scopuri. Unul din simboalele cele mai răspîndite este uniforma militărească. Uniforma artileristului, a vînătorului, a dorobanţului etc., este simbolul că purtătorul ei este artilerist, vînător etc.; uniforma căpitanului, a colonelului, a generalului este semnul la care soldatul inferior recunoaşte pe superiorul său etc. Aceasta împiedică oare ca haina militărească să fie modificată? ca gulerul sau mîneca să fie lungite sau scurtate? ca galoanele să fie schimbate? sau ca şi întreaga uniformă să fie înlocuită cu una cu desăvîrşire nouă? Desigur că nu. În toate aceste cazuri se schimbă simbolul, dar ideea simbolizată rămîne intactă.

Dar se întîmplă şi cazul invers. Aceeaşi haină care astăzi desemnează cutare funcţiune, mîine poate desemna alta. În toată lumea civilizată, fracul negru este considerat ca haina caracteristică a cavalerului. În timpul din urmă, tinerimea engleză a început a pune în locul fracului negru fracul roşu. Pe de altă parte, servitorii restaurantelor şi ai hotelurilor au găsit cu cale a acapara haina cavalerească şi a se servi de ea ca de semnul distinctiv al funcţiunii lor. Să ne închipuim acum că uzul introdus în Anglia ar deveni general şi fracul negru ar dispărea cu totul din societatea elegantă. Ce ar fi consequenţa? Ar fi că am lua pe orice persoană îmbrăcată în frac negru de chelner, şi această persoană n-ar avea dreptul de a se supăra dacă o am pofti să ne aducă un pahar de bere sau un biftec.

Cuvintele sînt hainele în care îmbrăcăm ideile noastre. Şi precum purtătorul unei haine o poate modifica sau înlocui prin altă haină, tot aşa noţiunea poate rămînea şi cuvîntul se poate schimba şi viceversa.

Raportul dintre sunet şi înţeles fiind astfel clarificat, putem trece la examinarea fenomenelor ce ne prezintă viaţa cuvîntului. Căci cuvîntul are viaţă ca şi corpurile din lumea organică. Cuvîntul se naşte, cuvîntul se dezvoltă, cuvîntul moare[XIV]; sau vorbind fără metaforă, cuvîntul se formează şi se introduce în uzul vorbitorilor, el îşi modifică forma exterioară şi semnificarea, şi în fine cade în desuetudine, încetează de a mai fi uzitat.

Cum se naşte cuvîntul?

Pentru a crea un cuvînt nou, două căi stau deschise înaintea noastră. Putem lua o combinaţie de sunete de altmintrelea fără nici un înţeles şi putem să o însăr-

cinăm cu funcţiunea de a însemna o anumită noţiune[XV]. Sau putem lua una sau mai multe din combinaţiile fonetice semnificative, adică din cuvintele deja existente în limbă, şi prin mijlocul unor operaţiuni oarecare putem forma din unele un cuvînt nou. Metoda dintîi s-ar putea compara cu aşa numita generaţiune spontanee a organismelor, adică naşterea directă din materia neorganică, nu din germene. Precum, după părerea unor naturalişti, care ce e drept are mulţi adversari, primele formaţiuni organice s-ar fi născut prin generaţiune spontanee, tot aşa cele dintîi organisme lingvistice, primele cuvinte ale limbii omeneşti, par a fi fost formate în modul dintîi. Şi precum în lumea organică, generaţiunea spontanee nu se mai observă în ziua de astăzi, ci orice individ existent presupune existenţa prealabilă a unui alt individ din care s-a născut, tot aşa astăzi un cuvînt nou nu se poate naşte decît dintr-un cuvînt vechi[XVI].

Formarea cuvintelor noi se operează în două moduri cunoscute sub numele de derivaţiune şi compoziţie. Din faţă s-a format făţiş, făţuiesc, înfăţ, răsfăţ, făţăresc, făţarnic, şi mai departe din făţiş, înfăţişez, din făţarnic, făţărnicie; din roşiu avem roşaţă, roşesc, ruşine, roşietic, roşior, roşcovan şi din ruşine s-a dezvoltat mai departe ruşinez şi ruşinos; din verbul a putea avem pe de o parte substantivul putere cu derivatele sale puternic şi putere nicie, pe de alta putinţă din care neputincios. Exemple de compoziţie sînt: batjocură din bat şi joc, fărădelege, binefacere, străbun şi răstrăbun, pierde-vară, gură-cască etc.

Dar şi aceste moduri de a forma cuvinte mai că nu se mai uzitează de loc în ziua de astăzi. Toate exemplele aduse aici aparţin unei perioade mai vechi din istoria limbii române. Facultatea de a forma cuvinte noi din cele vechi pare a fi mai de tot secată. Vreo cîteva excepţii

ca împrejurare, bunăvoință, mărinimos, înrîurire, sinucidere care s-au format în timpul nostru, nu fac decît a întări regula. Nu e vorbă, s-au găsit pedanți care voiau să umple lacunele dicționarului român prin cuvinte noi născocite de dînșii. Vestitul "Lepturariu" al răpos. Pumnul furnică[a] de cuvinte ca: adeverințe, nerăsturnare, țărmuriciunea neapăraveră a domniței ș.a.m.d. În Psaltirea versificată a lui Pralea[XVII], care, ce e drept, era cam într-o parte, găsim formațiuni ca sfințaș, adică locaș sfînt, sanctuar, apăr, adică adăpost, pricepnic, adică mintos, înțelegător, luptnic, adică belicos, războinic. Dar simțul sănătos al națiunii române s-a întors totdeauna cu dispreț de la asemenea formațiuni monstruoase care, pe lîngă că sînt urîte, stau totodată și în contrazicere cu spiritul limbii române.

Așa dar, nu mai formăm cuvinte noi. Dar mă veți întreba, ce facem atunci, cînd un obiect nou se prezintă simțurilor noastre, cînd la comoara ideilor noastre se adaugă o idee nouă pentru care limba noastră nu posedă încă semnul? De unde luăm cuvîntul cu care să desemnăm noua noțiune? De unde? De acolo de unde tocmai ne-a parvenit această noțiune. Căci mai toate noțiunile mai noi nu se mai nasc în propriul nostru spirit, ci ele ni se aduc de la alte popoare, mai ales de la popoarele ce se află pe o treaptă culturală mai înaltă decît noi: noi importăm ideile noi de-a gata de la dînșii și împreună cu ideile importăm totodată și cuvintele. Ideile de naționalitate, de constituțiune, de independență politică etc. le avem de la francezi: de la dînșii am luat și cuvintele de naționalitate, constituțiune, independență etc. Alt exemplu: se introduc din țări străine produsele

---

a = mișună, este plin de

lor naturale sau industriale; cum le numim noi? le numim aşa cum se numesc în patria lor. Cafea este un cuvînt turcesc, ceai este un cuvînt chinez, ciocolată un cuvînt mexican. De aici rezultă şi absoluta necesitate de a face împrumuturi la limbi străine. Căci de unde să luăm cuvintele pentru a exprima şiroiul de noţiuni care zilnic ne afluiază din toate părţile? Să aşteptăm oare pînă ce învăţaţii noştri ne vor fi croit cuvinte pentru ele? Toate limbile din lume sînt limbi mixte[XVIII], şi cu cît contactul dintre naţiuni este mai viu, cu atît dicţionarele lor trebuie să devie mai împestriţate. Numai un popor care s-ar încuia îndărătul unui zid chinez ar putea să aibă o limbă "omogenă" cum a visat-o răp.Cipariu. Purismul abstract în materie de limbă nu este numai o utopie, el este şi o absurditate[XIX].

Să trecem acum la multiplele vicisitudini ce le încearcă cuvîntul în viaţa sa. Aici observăm două serii de fenomene, anume schimbările formei fonetice şi schimbările înţelesului. Să ne ocupăm puţin de cele dintîi.

Factorul principal al tuturor modificărilor fonetice este instinctul comodităţii[XX], năzuinţa de a se osteni cît se poate mai puţin. De sigur, strămoşii noştri n-ar fi prefăcut aqua în apă, maxilla în măsea, densus, în des, dacă nu le-ar fi părut mai uşor a pronunţa apă, măsea, des, decît aqua, masilla, densus. Nu este mult de cînd aceste schimbări fonetice se considerau ca corupţiuni condamnabile şi în deosebi în evul mediu, pentru care latina era idealul limbilor, învăţaţii nu vedeau în limbile romanice decît o latinească stricată. Acesta este punctul de vedere al răpos. Cipariu care voia să reducă limba română la o formă mai "primitivă", adică mai apropiată de latineşte. Cipariu şi adepţii lui uitau un singur lucru. Corupţiunea este acea schimbare a unui lucru prin care

acest lucru devine mai puţin apt pentru scopurile la care serveşte. Oare aşa e şi cu schimbările fonetice? Ce este scopul vorbirii? Pentru ce vorbim? Vorbim pentru a ne împărtăşi unul altuia ideile noastre. Şi cu cît aceasta se face mai uşor şi mai grabnic, cu atît mai bine[XXII]. Aşadar, schimbările în forma exterioară a cuvîntului, în loc de a fi coruptiuni, reprezintă din contra un progres[XXIII], şi limba franceză bunăoară, care a transformat cuvintele latine augustus, insula, persica, în monosilabele aôut, île, pêche, sau limba română, care redă lat. manducabamus prin mîncam sau exsuccavisti prin uscaşi sînt incontestabil superioare limbii latine în această privinţă.

Din faptul constatat aici că limba se perfecţionează schimbîndu-se, s-ar putea trage următoarea concluziune. Se ştie că prefacerile sunetelor se operează după nişte anumite legi, aşa zisele legi fonetice. Dar aceste legi nu se aplică în mod consecvent şi nestrămutat[XXIV], cum lucrează de exemplu legile naturale, ci ele sînt mai vîrtos numai nişte reguli care, ca toate regulile, îşi au excepţiile lor. Ei bine, s-ar putea întreba, dacă e adevărat că prefacerea istorică a formei fonetice este un cîştig pentru limbă, dacă valoarea limbii se măreşte prin această transformare, n-ar fi bine atunci ca să aplicăm legile fonetice cu toată vigoarea, fără a lăsa măcar un singur cuvînt să se sustragă lucrării lor? Sau dacă aceasta ar părea poate cu greu de realizat la cuvinte care îşi au deja forma lor stabilită de demult în gura tuturor românilor, pentru ce n-am spune lucrării acestor legi cel puţin acele cuvinte care, chiar acum introduse n-au devenit încă bunul comun al întregii naţiuni? Pentru ce, în loc de raţionament, naţionalitate, constituţional nu zicem, după cum zicea răposatul Pumnul, răciunămînt, năciunărătate, custătuciunar? Pentru ce asemenea forma-

țiuni provoacă numai surîsul dv.? Iată pentru ce.

Nu toate schimbările fonetice sînt rezultatul lucrării instinctului de comoditate: multe din ele izvorăsc din alte cauze, din care una este reproducerea neexactă a sunetelor, pronunțarea neglijentă. În ce mod învață copilul a vorbi? De modul cum se formează cuvintele în organul de vorbire, copilul nu are nici o idee, fiindcă această operațiune fiziologică se sustrage observării directe. Înșiși învățații știu foarte puțin de ceea ce se petrece în gura vorbitorului. Stiința numită fiziologia sunetelor este încă în fașă. Așadar, cum învață copilul a vorbi? Iată cum. Copilul aude sunetele și luîndu-se după auz caută a le imita și dacă după mai multe încercări reușește a produce niște sunete destul de apropiate de sunetele auzite, îndată începe a vorbi. Și fiindcă oamenii cu care vorbește copilul îl înțeleg, copilul crede că vorbește ca și dînșii. În realitate însă sunetele produse de el nu sînt identice cu cele auzite, ci sînt numai niște nuanțe ale lor. Așa sunetele trecînd din generație în generație și suferind în gura fiecărei generații cîte o mică nuanțare, iată că după trecerea unui timp oarecare sunetul primitiv se află înlocuit prin unul cu totul diferit. Fie-mi permis a aduce o dovadă pentru acest fapt din însăși istoria l.rom. În locul consonantei latine n precedată și urmată de vocală, l.rom. prezintă în mai multe cazuri cosonanta r; așa în fereastră, din fenestra, cărunt din canutus, mărunt din minutus ș.a.m.d. În dialectul românilor din Istria această înlocuire a lui n prin r este regulă generală; istrienii zic lură în loc de lună, tire în loc de tine, țirut în loc de ținut etc. Dar trecut-a oare n de-a dreptul în r? Nu.

Natura nu face sărituri[*]. Între n primitiv și r modern trebuie să fi existat odată un sunet intermediar care nu era nici n nici r, ci un amestec din amîndouă. Și în adevăr, întîmplarea ne-a păstrat două documente literare vechi care ne dau mărturie despre existența de odinioară a acestui sunet intermediar, anume manuscrisul de la Voroneț descoperit de d-l Crețu și manuscrisul de la Măhaciu publicat de d-l Hăjdeu în "Cuvente den bătrâni". În aceste două manuscrise, găsim cuvinte ca: lună, ține, ținut scrise în trei feluri: cînd cu nr cînd cu r și cînd cu n; așa de ex. lună, lură, și lunră. Pentru a explica acest fenomen curios, trebuie să admitem că în limba scriitorilor acestor prețioase documente, n din lună nu mai era n și nici nu era încă un r distinct, ci un sunet jumătate n jumătate r. Iată deci dovedit în mod convingător, cred, că ar fi greșit a zice că în fereastră, n ar fi trecut în r. Și tot așa trebuie să judecăm și toate celelalte treceri aparente ale unui sunet în altul. Pentru latinul rogationem noi zicem rugăciune, totuși a din rogationem n-a trecut deodată în ă, t în c, o în u, ci toate aceste prefaceri s-au operat pe nesimțite în curs de multe veacuri. Așa fiind, ce rost ar avea oare dacă noi am face din raționament, răciunămînt, din naționalitate, năciunărătate, din constituțional custătuciunar? A trata neologismele în asemenea mod ar fi a face silă[b] limbii rom. și a păcătui în contra spiritului ei, care nu cere asemenea prelucrări și care nu le-a cerut niciodată[XXV].

---

* = Maximă formulată în latină: natura non facit saltus de către Leibniz.

b = a impune, a forța.

Doamnelor şi Domnilor,

Pe cînd prefacerea formei fonetice a cuvintelor se întemeiază pe vreo cîteva principii numai, pe care ştiinţa modernă a ajuns a le determina destul de bine, cauzele schimbărilor în semnificarea cuvintelor sînt tot aşa de multiple, tot aşa de variate, tot aşa de complexe ca şi evenimentele prin care se produce o schimbare în viaţa culturală a popoarelor. Orice schimbare în credinţele religioase ale unui popor, în instituţiunile sale politice şi sociale, în moravuri, ştiinţe, arte, meşteşuguri îşi află expresiunea în schimbarea semnificării cuvintelor[XXVI]. De cînd cu introducerea creştinismului la romani, cuvîntul *paganus* care pînă atunci însemna "ţăran" a căpătat accepţiunea de *păgîn*, fiindcă creştinismul fu adoptat mai întîi de populaţiunea oraşelor şi numai încet pătrunde şi prin populaţiunea rurală. Cuvîntul *Hristos*, care nu însemna altceva decît *uns* devine numele sacrosanct al unsului lui D-zeu, al Mîntuitorului. În l.rom. cuvîntul *bătrîn* corespunde latinului *veteranus*, cuvînt cu care romanii însemnau pe soldaţii ce-şi făcuseră anii de serviciu şi cu care romanii obişnuiau a coloniza ţările cucerite de dînşii. "Trebuie ca viaţa legionară să fi pulsat puternic la Dunăre", zice cu drept cuvînt un autor român "trebuie ca, între elementele constitutive ale coloniilor romane, numărul veteranilor să fi fost preponderent, pentru ca *soldatul* veteran să devină pentru locuitorul de la Dunăre tipul *omului* bătrîn în generel" Şi oare ar fi prea îndrăzneţ de a căuta etimologia cuvîntului român *mire* în lat. *miles*, denumirea soldatului roman, care devenea soţul femeii indigene, fie că partea bărbătească a poporului subjugat căzuse toată sub robia biruitorilor, fie că femeile indigene dădeau preferin-

ță stăpînilor romani înaintea bărbaților indigeni deveniți robii acestora?

Așadar, orice mișcare în viața unui popor este însoțită de o mișcare în viața interioară a cuvintelor din limba sa. De aici marea greutate ce o întîmpină știința în explicarea trecerilor de înțeles. Putem să ne explicăm, la rigoare, cum niște cuvinte ca pedeapsă, dihanie, județ au ajuns la semnificările de azi. Pedeapsa însemna la început "creșterea unui copil" din grec. pedevsis; lucrul se explică ușor cînd ne gîndim că, pînă în ziua de astăzi, pedeapsa este considerată de mulți pedagogi ca mijlocul cel mai eficace de educațiune. Dihanie, cuvînt slavon, însemna, la început, "suflare", în înțelesul ce-l are cuvîntul în Biblie, unde în descrierea potopului se zice:"Și muri tot omul și toate cîte aveau suflare de viață", de la "suflare" la ființă însuflețită, viețuitoare, "animal"[x] trecerea logică nu conține nimic ce ar putea să ne surprindă. Încă și mai clară este aceea de la însemnarea lat. judicium, adică "judecată", la însemnarea de "district asupra căruia se întinde jurisdicția unui magistrat" și în sfîrșit la aceea de județ, adică "district administrativ". Dar cum au ajuns de ex. cuvintele latine castigo, adică „pedepsesc", erunco, adică "dezrădăcinez", lucrum, adică "cîștig", a însemna ceea ce înseamnă astăzi cuvintele române cîștig, arunc, lucru? Cunoaștem punctul de plecare al evoluțiunii prin care a trecut semnificarea acestor cuvinte, cunoaștem și punctul extrem la care a ajuns astăzi. Dar de unde să luăm mijloacele spre a reconstrui întreg șirul faptelor prin care a trecut înțelesul lor? Fiecare deosebire între

x. Și în latină animal este legat de anima "suflu, suflare".

însemnarea primitivă şi cea modernă a unui cuvînt reprezintă cîte o problemă ştiinţifică şi desigur că mare parte din aceste probleme vor rămîne în veci nerezolvate.

Condiţia fundamentală pentru orice tranziţie de la un înţeles la altul este dată de însuşi modul cum procedă limba în denumirea lucrurilor. Cuvîntul nu denumeşte niciodată lucrul întreg, ci numai una din însuşirile lui, care deseori nici nu este cea mai importantă sau una care nu s-ar găsi şi la alte lucruri. Românul observînd că o specie de păsări cîntătoare are obiceiul de a cînta tocmai noaptea cînd celelalte păsări dorm, o numaşte privighetoare; grecul numaşte aceeaşi pasăre filomela, adică "iubitoare de cîntec". Astrul nopţii este numit de romani luna, adică "lucitoare"; la greci şi la germani, el se chiamă "măsurătorul" grec. men, nemţ.Mond engl. moon, adică astrul după a cărui apariţiune şi dispariţiune, creştere şi scădere se măsoară timpul. După împrejurarea că o anumită monedă este de aur, adică de metal galben, noi numim această monedă galben; alte popoare o numesc ducat, fr.ducat, nemţ.ducaten, pentru că din întîmplare cei dintîi galbeni se băteau de către un ducat italian. Aşadar, cutare popor a fost condus în alegerea cuvîntului de cutare proprietate a lucrului, şi alt popor de alta. Pe de altă parte proprietatea după care s-a numit lucrul poate fi comună şi altor lucruri. Oare nu sînt şi alte astre lucitoare decît luna, nu sînt şi alte monede de aur decît galbenul? Şi, dacă e aşa, aceste numiri nu s-ar potrivi şi la celelalte lucruri ce au aceleaşi însuşiri? În adevăr, nu există limbă în lume unde acelaşi cuvînt să nu aibă mai multe accepţiuni, unde să nu se desemneze obiecte diferite prin mijlocul aceluiaşi cuvînt. Singurul lucru care se cere pentru ca obiectul A şi B să poată avea acelaşi nume este ca între A şi B să

existe o comunitate de însuşiri[XXVII]. Să luăm de exemplu cuvîntul rom. față. Accepțiunea primitivă a cuvîntului față este: partea anterioară a corpului. De aici față trece la însemnarea părții anterioare a oricărui lucru, în opoziție cu dosul lui; fața unui dulap, fața unei case etc.; şi fiindcă obiectele ne întorc de regulă fața lor, restul rămînînd nevăzut, de aceea prin față se înțelege mai departe şi partea vizibilă, superioară sau exterioară a unui obiect: fața apei, față de masă, față de perină; şi în fine, colorarea fiind o particularitate a exteriorului vizibil, față înseamnă şi "coloare" de ex. în fața trandafirului, în fața cerului etc. Tot aşa putem să ne explicăm şi celelalte accepțiuni ce le-a luat cuvîntul față: cele două fețe ale unei file de hîrtie, față în înțeles de "persoană", apoi locuțiuni ca: a da pe față, a fi pe față etc.

În exemplul adus de mine, pe lîngă accepțiunile secundare ale cuvîntului s-a păstrat şi accepțiunea primitivă din care au izvorît toate celelalte; față înseamnă pînă în ziua de azi: partea anterioară a capului. La multe alte cuvinte însă accepțiunea primitivă dispare cu totul sau se pierde în cutare limbă, rămînînd vie în cutare altă limbă mai conservatoare. Aşa lat. caput în l. franceză, unde a luat forma de chef, nu mai exprimă noțiunea de "cap" ca în limba română. Românul, împrumutînd la rîndul său cuvîntul şef de la francezi, posedă deci acelaşi cuvînt latin în două forme şi cu două înțelesuri. Alt exemplu şi mai interesant: Cuvîntul rom. carte derivă din grec. chartes; dar pe lîngă carte găsim încă cuvintele hîrtie, hartă şi cartă, toate de aceeaşi origine, dar intrate în l.rom. pe căi diferite şi din această cauză cu forme şi accepțiuni diferite.

V-am arătat adinioară că lucrurile se denumesc după una din proprietăţile lor şi adesea după una din cele mai puţin importante. Ce e mai mult, lucrul denumit aşa poate pierde însăşi proprietatea după care s-a făcut alegerea numelui său fără ca pentru aceasta să fie nevoie a păşi la alegerea unei alte denumiri. Aşa de ex. o monedă care pe una din feţele ei purta efigia unui leu puindu-se în circulaţie, se numea de popor leu; alta purtînd efigia lui Napoleon I se numea napoleon. Pe urmă însă se bat alte monede avînd aceeaşi valoare, acelaşi titlu, cum se zice, ca leul şi napoleonul, însă fără a arăta icoana regelui animalelor sau a împăratului francezilor; cu toate acestea monedele cele noi se botează tot pe numele celor vechi. Pentru noi leul nu mai este o monedă cu un leu deasupra, ci o monedă în valoarea unui franc; napoleonul se bate şi în Austria şi în Italia şi nu este nimic alta decît o monedă de aur în valoare de 2o de lei. Iată deci o nouă dovadă pentru faptul demonstrat în introducerea conferinţei de astăzi că între cuvînt[XXVIII] şi noţiune nu există un raport necesar, ci numai un raport întîmplător, nu un raport logic, ci numai un raport istoric.

Şi nici nu ar putea fi altfel. Ideile ce le avem despre lucrurile ce ne înconjoară se schimbă necontenit. Gîndiţi-vă numai la fazele prin care au trecut noţiunile "pămînt" şi "cer" de la acele timpuri în care pămîntul se considera ca o mare pardoseală "pavimentum", şi cerul ca o boltă uriaşă aruncată de-asupra şi împestriţată cu lumînări numite stele, şi pînă în timpul nostru, pentru care pămîntul este un globuleţ, un grăuncior de nisip într-un spaţiu nemăsurat, şi cerul tocmai acest spaţiu, în care globuleţul numit pămînt pluteşte împreună cu milioane de alte asemenea globuleţe. Dacă cuvîntul ar trebui să

fie totdeauna adecvat noţiunii ce se exprimă prin el, atunci sute de cuvinte n-ar fi ajuns spre a exprima diferitele forme ce le-au luat în creierul omenesc numai aceste două noţiuni; "pămînt" şi "cer".

Cea mai mare parte din toată activitatea intelectuală a omului ar fi fost absorbită de această lucrare şi limba, în loc de a fi promotorul principal al culturii, ar fi fost din contra cea mai mare piedică pentru dezvoltarea intelectuală a omenirii[XXIX].

De aici rezultă că condiţiunile în care s-a aflat un obiect în momentul cînd s-a creat cuvîntul pentru el nu sînt fără nici un interes pentru acel ce întrebuinţează cuvîntul astăzi. Geologul şi astronomul modern numesc pămîntul tot pămînt şi cerul tot cer cu toată imensa deosebire între pămîntul şi cerul din creierul lor şi pămîntul şi cerul din închipuirea naivă a ţăranului român[XXX].

Tot aşa de puţin ne interesează şi î n s e m n a r e a primitivă a unui cuvînt. Cînd cineva ne cere plata unei sume de lei sau napoleoni, puţin ne importă dacă leul însemna mai întîi un animal şi napoleon un împărat; ceea ce singur ne importă este că datorăm şi trebuie să plătim. Precum se uită originea cuvintelor, precum învăţaţii moderni în zadar îşi bat capul spre a afla provenienţa unor cuvinte zilnic întrebuinţate ca buză, sat, bucuros, curcubeu[x] etc., tot aşa se uită şi valoarea logică ce o avea un cuvînt la început. Ce ştim noi astăzi de nişte personaje mitice ca Cremene în cunoscuta locuţiune: satul lui Cremene, ca Ciubăr şi Papură Vodă, ca Adam Bab Adam etc.? La care evenimente aludă[c] locuţiunile:

---

x buză şi bucuros cu rădăcini trace-dace, sat este latin, iar curcubeu pare a fi format din elemente latine.

c = face aluzie (lat. alludo).

Şi-a găsit Bacăul și orbul a nimerit Brăila? Destul pentru noi că știm ce se înțelege prin cuvintele buză, sat, etc., că cunoaștem sensul locuțiunilor citate. Oamenii vorbind nu fac nici etimologie, nici istorie.

Ba, ce e mai mult, cel ce vorbește nici nu trebuie să facă etimologie, nici nu trebuie să se gîndească la originea cuvintelor și a accepțiilor lor. Uitarea etimologiei cuvîntului este o condiție sine qua non a înțelegerii între oameni[XXXI]. Verbul a fereca vine de la substantivul fier, adică vrea să zică "a bate cu fier". Ei bine, cum am putea înțelege fraza următoare din "Viețile Sfinților" a lui Dosoftei; "Și face sfinte vase și evanghelie cu argint și aur ferecate", adică ne-am gîndi la fier? Substantivul curs este participiul pasiv al verbului a curge: cum ar putea zice cineva: "Cursurile efectelor publice nu se mișcă", adică s-ar gîndi la curgerea unui lichid ? Curgere și nemișcare sînt contraste și un curs care nu se mișcă este prin urmare un nonsens. Din rădăcina latină reg, s-au format o mulțime de nume, ca rege, regent, dirigent, rector, director, dregător, fiecare cu înțeles deosebit; toate aceste nuanțe se șterg imediat dacă ne reprezentăm înțelesul primitiv al rădăcinii din care s-au specializat aceste diferite noțiuni, și regele, regentul etc., devin toți niște simpli conducători. Așa dar, etimologia nu numai că nu ne folosește la nimic, în uzul practic al limbii, ci este chiar o piedică pentru întrebuințarea ei. Știut-a oare aceasta răposatul Cipariu cînd se silea "a reduce limba rom., la o formă mai primitivă", cum se exprima el, adică a da cuvintelor române tocmai acea formă care ne-ar reaminti de accepțiunile părăsite în limba de astăzi? Nu e vorba, ne-am cotorosit acum de jugul etimologismului; partizanii lui s-ar putea număra pe degete astăzi. Dar totuși nu strică dacă din cînd în cînd se arată cît de primejdios și vătămător era.

Doamnelor şi Domnilor,

Unde este viaţă este şi moarte, zice proverbul. Şi dacă nu împărtăşim părerea prea pesimistă a lui Mefistofeles că "Tot ce se naşte, merită să moară", totuşi faptul este necontestabil că numai materia este sau pare a fi nedestructibilă, iar viaţa individului se mişcă într-o linie mărginită la amîndouă capetele prin punctele numite naştere şi moarte. Aşa şi pentru individul lingvistic numit cuvînt trebuie să vie odată momentul unde dispare din rîndul semenilor săi, adică, ca să vorbim fără metaforă, unde, încetînd de a mai fi întrebuinţat, se pierde din memoria vorbitorilor, se uită.

Cauzele care fac ca să dispară un cuvînt sînt poate tot atît de multiple ca şi acele care conduc la crearea sau transformarea lui. Aici vroim să relevăm numai două din aceste cauze.

Întîi multe cuvinte dispar din limbă cînd dispar obiectele desemnate prin ele. Învăţaţii moderni au găsit prin peşterile şi păturile pămîntului rămăşiţe ale unei lumi întregi de animale şi plante care astăzi nu mai există şi desigur că omul care trăia împreună cu aceste animale şi plante şi se servea de ele trebuie să fi avut denumiri pentru mare parte din ele. Toate aceste denumiri au pierit împreună cu organismele însemnate prin ele şi învăţaţii fură nevoiţi a inventa denumiri noi pentru ele, mastodont, megatherium, ichtyosaurus etc. Pe de altă parte pieirea obiectului nu trebuie să atragă după sine numaidecît şi pieirea cuvîntului. În foarte multe cazuri, piere obiectul, dar se păstrează în memoria oamenilor numele cu care era desemnat. Nu e pagină în istoria omenirii unde să nu fie vorba de persoane moarte de demult, de instituţiuni şi obiceiuri desfiinţate de sute de mii

de ani, de arme şi obiecte cosmice necunoscute astăzi, şi cu toate acestea ştim foarte bine cum se numeau pe timpul lor aceste persoane, aceste instituţiuni, aceste obiecte, şi vorbim de ele ca şi cum ar exista încă astăzi. Dicţionarul l.rom. este plin de cuvinte <u>istorice</u>[XXXII], cum se numeşte această categorie de cuvinte pentru că ele ne povestesc despre lucruri care aparţin trecutului, lucruri despre care numai istoria ne poate da seamă. Să nu amintim decît variatele numiri de dregătorii şi boerii vechi, ca <u>şoltuz</u>, <u>pîrgar</u>, <u>sulger</u>, sau acele ale nenumăratelor dări şi angării cu care poporul român era împovărat odată, ca <u>joldul</u>, <u>camăna</u>, <u>deşugubinile</u>, <u>ciobotele</u>, <u>gorştina</u>, <u>desetina</u>, <u>cuniţa</u>, <u>mortasipia</u> şi multe alte care toate din norocire nu mai există astăzi.

Aşa dar, pentru ca un cuvînt să dispară din limbă nu ajunge ca obiectul însemnat prin el să dispară din lumea exterioară, din lumea simţurilor, ci trebuie să dispară şi din lumea interioară a omului, din memoria lui.

Se poate însă observa şi cazul spus, adică ca ideea obiectului să subziste în spiritul nostru şi totuşi să dispară numele său. Dar în asemenea caz cuvîntul moştenit nu piere pînă ca mai întîi un alt cuvînt să nu-i fi luat locul. Această înlocuire a unui cuvînt vechi printr-un cuvînt nou se operează sub condiţiunile cele mai variate.

Iată un exemplu:

Un obicei curios s-a observat la locuitorii insulei Tahiti din oceanul Pacific. Aceştia, pentru a-şi arăta respectul pentru regele lor şi dinastia sa, elimină din limba lor toate cuvintele care conţin în totul

sau în parte numele regelui sau al uneia din rudele sale. Un misionar, care a vizitat această insulă în secolul trecut, ne istoriseşte că la suirea pe tron a regelui Otu, în urma acestui obicei numit de dinşii Te-pi[XXXIII], nu mai puţin de 40 sau 50 din cuvintele cele mai uzitate au fost îndepărtate din graiul acestor modeluri de supuşi leali. Închipuiţi-vă cît de grav ar fi dacă noi românii am considera ca o crimă de lez-majestate întrebuinţarea cuvintelor car şi rol, pentru că regele nostru se chiamă Carol. Dv. surîdeţi. Şi cu toate acestea un obicei cu totul analog există şi la noi, obicei căruia nu puţine cuvinte din cele mai uzitate au căzut victime. Ceea ce este Te-pi la tahitiani, la noi este galomania, adoraţiunea idolatrică pentru tot ce este francez, care ne face să privim cu dispreţ cuvinte moştenite din bătrîni ce n-au altă vină decît aceea de a nu fi identice cu cuvintele corespunzătoare franceze. Sub atotputernica înrîurire a limbii franceze, cuvinte ca vreme, cinste, primejdie, ceas, izvor, glas, dovadă au ajuns deja a fi considerate în societatea cultă ca vulgare, ba chiar cuvinte de origine latină, ca zestre, credincios, a rosti, împărţeală, despărţenie tind a fi înlocuite prin fraţuzisme ca dotă, fidel, a pronunţa, partaj, divorţ, şi multe alte cuvinte vor avea aceeaşi soartă dacă cercurile conducătoare ale societăţii nu vor pune stavilă acestei tendinţe primejdioase, primejdioasă pentru că ea conduce la sărăcirea limbii şi ridică totodată şi un zid între popor şi clasele culte spre paguba amîndurora[XXXIV].

Putem spera oare că acest curent greşit va dispărea odată şi că cuvintele de felul celor citate nu vor fi condamnate în veci a duce o viaţă retrasă în proverbe şi locuţiuni, ca primejdie în proverbul: pază bună trece primejdia rea, cinste în: a-şi da cinstea pe ruşine, vreme

în: de vreme ce, a se scula devreme etc., ci își vor lua locul ce le revine de drept în economia limbii române?

Simțul sănătos al poporului român l-a făcut să se emancipeze de multe alte tendințe greșite și vătămătoare, ca de ex. în domeniul limbii de etimologismul școalei cipariane, de purismul lui Pumnul, de hiperlatinismul lui Maxim și Laurian.

Să sperăm dar.

COMENTARII

I Distincția între latura materială și cea formală a limbii reprezintă un punct de vedere prin care se dovedește că Tiktin, depășind concepția neogramaticilor, se apropie mai mult de concepțiile din lingvistica modernă.

II Prin această observație Tiktin relevă interacțiunea dintre compartimentele limbii în cadrul aceluiași sistem gramatical.

III Este vorba de "înțelesuri" latente, implicite, rezultînd din îmbinarea de cuvinte pe care receptorul mesajului în calitate de posesor al "cheii codului" și al competenței limbii respective le actualizează în funcție de necesitățile înțelegerii. Asemenea "înțelesuri" se cer decodificate în cadrul cercetărilor care au ca obiect redundanța limbii: ca elemente ale structurii de adîncime ele sînt universale, dar modalitățile lor de expresie diferă de la o limbă la alta.

IV Ideea că o limbă, fie ea și primitivă, ar putea exista fără gramatică, este astăzi depășită. Posibilitatea enunțului minimal nu exclude existența unei structuri gramaticale, dar, evident, această structură gramaticală cunoaște diferite grade de complexitate în funcție de stadiul de dezvoltare al limbii date. Orice limbă, transpusă în vorbire, presupune existența sintaxei.

V Tot cuvîntul este și prima unitate intuită de om în cercetarea limbii. Despre cuvinte s-a afirmat mereu că sînt materialul de construcție al limbii.

VI "Necesar" trebuie înțeles aici ca "determinat" după cum reiese din explicațiile autorului. De fapt, vor-

bind în termeni proprii, legătura dintre înțeles și complexul sonor este una necesară întrucît o latură fără cealaltă este de neconceput, dar nu este obligatorie legătura dintre un anumit complex sonor cu un anumit sens.

VII Caracterizînd raportul dintre sunet și înțeles ca întîmplător, Tiktin găsește expresia adecvată pentru calificarea acestei legături. Ceea ce din punct de vedere istoric a fost un raport motivat, în sincronie apare ca alegere întîmplătoare.

VIII Fr. malle, patte, car, cou: germ. Grass, Was, Bube.

IX Opunînd pe necesar lui contingent, adică accidental, Tiktin are dreptate dacă avem în vedere nu raportul în general, ci la concret, adică legătura dintre un anumit înțeles și un anumit complex sonor. Necesarul există și se manifestă prin accidental.

X De notat că Tiktin nu se mulțumește să explice arbitrarul semnului lingvistic, ci, anticipîndu-l pe F. de Saussure, încearcă să desprindă unele consecințe ale acestui principiu.

XI "Simbol" este, probabil, în accepția lui Tiktin, sinonim cu "semn", așa încît expresia "cuvîntul ca simbol al noțiunii" are probabil înțelesul actual al "cuvîntului ca semn al noțiunii", unde cuvînt semnifică doar latura de expresie a acestei unități lingvistice.

XII Definind limba ca instituție omenească, adică o instituție socială, Tiktin dovedește că a înțeles natura socială a limbii.

XIII E ușor să identificăm în aceste afirmații ceea ce Saussure a denumit "mutabilitatea și imutabilitatea semnului lingvistic".

XIV Metafora "viața cuvîntului" ca și analogiile cu lumea organică pe care le face în continuare autorul nu sînt decît vestigii ale concepției naturaliste, cu privire la limbă, devenite clișee și utilizate și astăzi.

XV De fapt nu "luăm", ci formăm o combinație de sunete căreia îi atribuim un înțeles, pentru că e știut că în limbă complexele sonore nu există ca atare. Asemenea creații arbitrare sînt extrem de rare și de regulă nu aparțin limbii comune, ci unor limbaje specializate.

XVI Afirmație prea categorică, dar valabilă în esență.

XVII Vezi Eminescu: Epigonii; "Prale firea cea întoarsă"; poet minor.

XVIII Vorbind de limbi mixte, Tiktin are în vedere numai "amestecul" lexical, ceea ce nu epuizează însă noțiunea de limbă mixtă.

XIX Reținem justa înțelegere a problemei împrumutului lexical.

XX În secolul al XIX-lea și mai tîrziu, în lingvistică s-a vorbit mult despre cauzele schimbărilor fonetice și, după cum se știe, au fost invocate multiple și variate cauze. Tiktin consideră că cea mai importantă este "instinctul comodității", în terminologia lingvistică "legea minimului efort" Teză preluată de la neogramatici. Acest principiu nu explică însă totul în materie de transformări fonetice. În acest sens, de văzut mai ales Martinet: Economie des changements phonétiques. Traité de phonologie diachronique. Berna, 1955.

XXI Adoptînd un punct de vedere funcțional pentru a defini "corupția unei limbi", Tiktin se detașează de cei care vedeau idealul limbii perfecte în trecut.

XXII Aceste afirmații dovedesc că Tiktin intuiește importanța tendinței spre economie, care acționează în funcționarea limbii.

XXIII Punct de vedere apropiat de cel formulat de O. Jespersen, potrivit căruia o formă a progresului constă și în reducerea semnificantului sonor.

XXIV Observăm că și aici Tiktin depășește punctul de vedere al neogramaticilor, care considerau că legile fonetice acționează orbește, excepțiile apărînd și ele ca legi.

XXV Ideea că un sunet se transformă treptat în altul a fost confirmată și de cercetările dialectologice, care au scos la iveală date privind faze intermediare ale acestor transformări, dar sustragerea neologismelor de la acțiunea schimbărilor fonetice regulate se explică nu atît prin caracterul treptat al acestor schimbări, cît prin caracterul lor limitat în timp și în spațiu.

XXVI În aceste afirmații putem vedea o interpretare sociologică a fenomenelor lingvistice, direcție inaugurată la noi de B.P.Hașdeu și continuată consecvent.

XXVII Cu alte cuvinte, la baza evoluției semantice a unor cuvinte se află metafora.

XXVIII Prin cuvînt autorul înțelege aici numai o latură a lui, complexul sonor.

XXIX Observație subtilă cu privire la importanța arbitrarului semnului lingvistic pentru dezvoltarea gîndirii.

XXX Și în aceste afirmații putem identifica un punct de plecare pentru cercetările ulterioare din semantică. Am în vedere studiul de mai tîrziu al lui L.Șăineanu, Încercare asupra semasiologiei limbii române (1887).

XXXI Tiktin dovedește o justă înțelegere a poziției vorbitorului față de limbă. El se situează în sincronie. Diacronia, etimologia intră în preocuparea lingvistului, nu și a vorbitorului.

XXXII În terminologia modernă arhaisme.

XXXIII O formă de tabu lingvistic.

XXXIV Autorul aprobă împrumutul lexical, dar în limita nevoilor obiective ale limbii și respinge dubletele inutile. Totuși cuvintele incriminate de el s-au păstrat, dovedindu-se utile limbii literare sau limbajului juridic.

GRAMATICA ROMÂNĂ

pentru învățămîntul secundar I

CAPITOLUL XIX *

Pronumele

§ 157. Pronumele este o vorbă care arată o ființă sau un lucru fără a-l numi. În fraza: Am dat băiatului o carte, și el a citit-o, el arată ființa numită băiat, o lucrul numit carte.

§ 158. Pronumele este sau substantival sau adjectival.

Pronumele se zice substantival cînd e întrebuințat singur ca substantiv.

"Cine vorbește?" Eu. - Nu-ți dau nimic.

Pronumele se zice adjectival cînd slujește spre determinarea unui substantiv, acordîndu-se cu acesta ca și un adjectiv.

• Acest condei este al meu. (Subst. condei e determinat prin acest și al meu[11]). - Cari trandafiri vor înflori întîi, aceia să fie ai tăi.

Multe pronume se pot aplica cînd ca substantivale, cînd ca adjectivale.

Ce vrei? (subs.). - Ce folos? (adj.).

§ 159. - Pronumele, ca și adjectivele, au numai două genuri, masculinul și femininul. Pentru neutru, la sing. se aplică masculinul, la plural, femininul: Acest lucru, aceste lucruri.

---

* Reprodus după Ediția a III-a revăzută de I.A. CANDREA Buc., 1945 - Etimologia (1891).

Cînd însă un pronume se referă la o gîndire întreagă, el se pune în forma feminină.

"Trebuie să pleci". O ştiu (o = trebuie să plec). - Fă ceia ce-ţi spun! - El cere ba una,ba alta.[III]

Cu asemenea pronume, numai adjectivul atributiv se acordă în gen; na-ţi-o frîntă[IV]. Iar adjectivul p r e d i c a t i v se pune la neutru (masc.); Aceasta nu e frumos (nu; frumoasă). Amatorul cumpără ceea ce e rar (nu; rară).

§ 16o. - De clasa pronumelui se ţin şi adverbele pronominale. Ele exprimă aceleaşi raporturi ca şi pronumele: Aici (= în acest loc), cînd (=în care timp),oricum (=în orice mod).

§ 161. - Pronumele se împarte în şase clase; pronumele p e r s o n a l e; pron. p o s e s i v e; pron. d e m o n s t r a t i v e; pron. i n t e r o g a t i v e; pron. r e l a t i v e; pron. n e h o t ă r î t e[V].

CAPITOLUL XX.

Pronumele personale [VI]

§ 162. - Pronumele personal arată dacă fiinţa însemnată printr-însul e persoana care vorbeşte (pers.I, eu, noi) sau persoana c ă t r e c a r e se vorbeşte (pers.II, tu, voi) ori persoana d e s p r e c a r e se vorbeşte (pers.III, el,ei).

Eu nu vreau ca tu să-i dai lui banii.

pers.I pers.II pers.III

§ 163. - Pronumele personal se declină în modul următor:

A. Formele întonate

		Pers. I.	Pers. II
Singular	N.	eu	tu
	G.	–	–
	D.	mie	ţie
	A.	pe mine	pe tine
	V.	–	tu!
Plural	N.	noi	voi
	G.	–	–
	D.	nouă	vouă
	A.	pe noi	pe voi
	V.	–	voi !

		Pers. III Masc.	Pers. III Fem.	Pers. III reflexivă
Singular	N.	el sau dînsul	ea sau dînsa	–
	G.	a lui	a ei	–
	D.	lui	ei	şie
	A.	pe el sau pe dînsul	pe ea sau pe dînsa	pe sine
	V.	–	–	–
Plural	N.	ei sau dînşii	ele sau dînsele	–
	G.	a lor	a lor	–
	D.	lor	lor	şie
	A.	pe ei sau pe dînşii	pe ele sau pe dînsele	pe sine
	V.	–	–	–

NOTA 1. La nom. se aplică mai bine el, ea etc., la acuz. mai bine dînsul, dînsa etc; ea se teme de dînsul, nu dînsa se teme de el.

NOTA 2. În loc de în dînsul, etc. se zice totdeauna într-însul, într-însa, într-înşii, într-însele. Asemenea şi dintr-însul şi printr-însul în loc de din dînsul, prin dînsul.

§§ 164-168.

B. Formele neintonate.

Dativ

	Singular I	II	III	III refl.	Plural I	II	III	III refl.
a)	îmi	îţi	îi	îşi	ne	vă	le	îşi
b)	-mi	-ţi	-i	-şi	-ne	-vă	-le	-şi
c)	mi	ţi	i	şi	ni	vi	li	şi
d)	mi-	ţi-	i-	şi-	ne-	v-	le-	şi-

Acuzativ

	I	II	III m	III f	refl.	I	II	III m	III f	refl.
a)	mă	te	îl	o	se	ne	vă	îi,	le	se
b)	-mă	-te	-l	-o	-se	-ne	-vă	-i	-le	-se
c)	m-	te-	l-,	o	s-	-ne	v-	i-,	le	s-

§ 164. - Pronumele se zice reflexiv cînd arată că persoana care suferă lucrarea este totodată şi aceea care o face; Eu mă îmbrac. Persoana III are forme reflexive deosebite; El îl îmbracă (pe altcineva). - El se îmbracă (pe sine însuşi).

Pluralul pronumelui reflexiv poate arăta şi o lucrare activă reciprocă[VII]. - Cînd zicem de

ex.: Copiii se alungă (unii pe alții), nu vă batjocoriți (unul pe altul), nici una din persoanele lucrătoare nu e gîndită ca alungîndu-se pe sine însuși, ci fiecare suferă lucrarea pornită de la altă persoană.

§ 165. - Persoana I și II a pron.pers. e lipsită de genitiv. În locul lui se pune pronumele posesiv[VIII]: casa mea, a ta, a noastră, a voastră.

§ 166. - Cînd acuzativul întonat este complementul direct al unui verb (§ 48), el primește înaintea sa propoziția pe: "Pe mine mă cauți?" Pe tine. - Dar: Vine cu mine.

§ 167. Ție și sine se pot întări prin -și: Cine face, sieși își face. - Lauda de sineși.

§ 168. - Unii pronunță sie în loc de șie; cea din urmă formă e singura corectă.

§§ 169-170

§ 169. - F o r m e l e   n e î n t o n a t e.

1. Numai dativul și acuzativul au și forme neîntonate. Aceste forme stau totdeauna în strînsă unire cu un verb, slujindu-i drept complement: î ț i dau, t e cred. De aceea ele se numesc și pronume conjunctive, adică legătoare, iar acele întonate pronume disjunctive (sau a b s o l u t e), adică nelegătoare (neatîrnate).

2. Cîteodată, dativul neîntonat se întrebuințează drept pronume posesiv[IX]: din parte-mi (-ți,-i etc.)= = din partea mea (ta, sa etc.).

3. După poziția lui în propoziție, fiecare dativ și acuzativ neîntonat ia cîte una din cele patru forme arătate în tabloul B, din § 163, și anume:

Formele îmi, îți, îi, își, ne, le, vă, le, își, mă, te, îl, o, se, ne, vă, îi, le, se aplică cînd pronumele nu se anină nici la cuvîntul precedent nici la cel următor, de ex.: îmi cumpăr ceva, noi îi vedem.

Cînd pronumele se alipeşte la cuvîntul precedent, fără a mai urma o a doua vorbă atonă, atunci se aplică formele -mi, -ţi, -i, -şi, - ne, -vă, -le, -si, -mă, -te, -l, -o, -se, -ne, -vă, -i, -le, -se, de ex.: dă-mi, nu-ţi dau, din parte-i, cine-l iubeşte?

Urmînd o a doua vorbă atonă, se aplică celelalte forme, şi anume: mi, ţi, i, şi, ni, vi, li, şi, mi-, ţi-, li-, o-, ni-, vi-, i-, li-, cînd primul sunet următor este o consonantă sau i semison: mi-, ţi-, şi-, ne-, v-, le-, şi-, m-, te-, l-, o-, s-, ne-, v-, i-, le-, s-, cînd urmează o vocală. Aşa dar nu se zice, li-s cunoscuţi, trimite-i-l, vi-i recomand; mi-ar da, ţi-am adus-o, ţi-o trimitem, le-o prezentăm, ne-o tăinuiţi, şi-a adus aminte, v-aş crede, urma-i-ai, văzutu-ne-a?

NOTA 2. Două pronume conjunctive se leagă totdeauna prin liniuţă sau apostrof: mi-o spune, vi-l dau, v-o ia.

§ 17o. - Formele intonate se pot întări prin pronumele însumi, ceea ce se face în chipul următor:

	Masc.	Fem.
eu, mie, pe mine	însumi,	însămi
tu, ţie, pe tine	însuţi,	însăţi
el, lui, pe el, şie, pe sine	însuşi,	-
ea, ei, pe ea, şie, pe sine	-	însăşi

§ 171

noi, nouă, pe noi	înşine	însene
voi, vouă, pe voi	înşivă,	însevă
ele, lor, pe ele, şie, pe sine	înşişi^X	-
ei, lor, pe ei, şie, pe sine	-	înseşi

Pentru înșiși se poate zice și înșile[XI], pentru înseși, însele.

Pers.III se poate uni și cu substantivul: omul î n s u ș i să-și caute de treabă.

De regulă, mai ales în graiul familiar, forma însuși se întrebuințează în locul tuturor celorlalte: O știți voi însuși, - Î n s u ș i elementele se luptau pentru dînșii. Aceste forme greșite trebuie evitate în scris.

§ 171. - În locul formelor intonate de pers.II și III se aplică adesea, din considerații de politeță, combinațiunile domnia ta, domnia voastră etc., care se rostesc de obicei precum urmează:

C.dr. d u m n e a-t a (d-ta), d u m n e a v o a s t r ă (dv)
d u m n e a-s a (d-sa), d u m n e a-l u i (d-lui)
d u m n e a-e i (d-ei), d u m n e a-l o r (d-lor).

C.obl. dumi-t a l e (d-tale), d u m n e a-v o a s t r ă (dv),
d u m i - s a l e (d-sale), d u m n e a-l u i (d-lui),
d u m n e-a-e i (d-ei), d u m n e a l o r (d-lor)
sau
d u m i l o r-s a l e (d-lor-sale).

În graiul poporului se aude și dumilor-voastre în loc de dumneavoastră (cazul oblic), cînd e vorba de mai multe persoane.

Exemple: Ce vrei d-ta? =(=tu)-Pe d-ta te caut (=pe tine). - Am dat-o d-sale, (=lui sau ei). -D-ei pleacă. (=ea). - Frumos cal e al dv. (=al tău sau al vostru).

NOTĂ. - În paranteză am pus prescurtările cele mai potrivite. Spre a nu se confunda aceste prescurtări

cu acele din domnul, doamna etc., acestea din urmă se scriu mai bine cu D mare, de ex. D-l, D-na, D-lui, D-nei, D-lor, D-le (citește Domnul, Domnului, Doamnei, Domnilor, Domnule) etc. iar cele dintîi cu d mic, așa cum sînt scrise de noi.

Ca d-ta, dv. etc se mai aplică, după poziția persoanei de care e vorba, și alte combinațiuni în locul pronumelui, cum sînt Măria Ta, Majestatea Sa, Sfinţiile lor etc.

Toate aceste cuvinte se numesc cuvinte de reverență[XII].

COMENTARII

I Definiția specifică apartenența pronumelui la elementele deictice și absența funcției denominative.

II Al meu, ai tăi nu sînt pronume adjectivale, ci pronume posesive, întrucît țin locul posesorului. Compară; condeiul meu (ad. posesiv) și al meu - pron. posesiv.

III Formă feminină, dar conținut neutru.

IV În terminologia gramaticală actuală, element predicativ suplimentar.

V În cadrul celor șase clase Tiktin identifică aceleași tipuri de pronume pe care le regăsim și în Gramatica limbii române editată de Academia R.S.R., cu deosebirea că la Tiktin sînt incluse în clasa pronumelui personal și pronumele de întărire, de politețe și reflexiv, iar în clasa pronumelui nehotărît este inclus pronumele negativ.

VI De remarcat contribuția substanțială a lui Tiktin în ceea ce privește tratarea sistematică și exhaustivă a pronumelui personal cu formele lui accentuate și neaccentuate.

VII Reflexivul reciproc. Mai tîrziu au fost identificate și alte valori ale reflexivului.

VIII Referitor la această problemă vezi mai recent lucrarea colectivă: Limba română contemporană, Buc.,1985, p.225 unde pronumele posesiv este atribuit paradigmei pronumelui personal pe care o completează la cazul genitiv.

IX Dativul posesiv.

X De observat că față de limba literară actuală formele de masculin și feminin sînt inversate: azi pers.3 pl.m. ei înșiși și f. și n. ele înseși.

XI Formă respinsă de limba literară actuală, pentru că nu respectă sistemul de formare și de flexiune (vezi: Mioara Avram, Gramatica pentru toți, Buc., 1986, p.13e).

XII Cf. articolul lui Al.Lambrior, Cuvinte de reverență la români în "Convorbiri literare" XV, 1881.

GRAMATICA ROMÂNĂ II. SINTAXA (1893)

CAPITOLUL XVI

Analiza logică a Propoziției simple[I]

§ 456. - Analiza logică descompune propozițiunea în elementele ei și arată raporturile dintre acestea.

Instrucțiuni. - Se va căuta mai întâiu verbul predicatului, apoi celelalte elemente în ordinea următoare: subiectul; predicativul (când verbul e copulă); complementul în acuzativ; complementul în dativ; complementul prepozițional; circumstanțialele predicatului. Odată cu fiecare din aceste elemente vom căuta și determinările lui. Exemple:

Buturuga mică răstoarnă carul mare.

Răstoarnă, verbul predicatului; verb predicativ.

Buturuga, subiect.

Mică, atribut la buturugă.

Carul, cemplement cazual în acuzativ; obiect pasiv.

Mare, atribut la carul.

Îmi făgăduieşte mareaşi sarea.

Făgăduieşte, verbul predicatului; verb predicativ.

El, subiect, cuprins în verb.

Marea şi sarea, complement cazual în acuzativ; obiect pasiv; parte multiplă, compusă din elementele mareaşi sarea, unite prin conjuncţia şi.

Îmi, complement cazual în dativ.

2. Nu se vor despărţi la analiză, ci se vor considera ca o singură vorbă:

a) Articolul cu vorba determinantă printr'însul, de ex.: Toate - străzile - sunt - pustii. Îmi cumpăr - - un condeiu. Copilul - cel cuminte - învaţă - bucuros.

b) Prepoziţia cu vorba la care se raportă, de ex.: Era - îmbrăcată - într-o haină - de mătase.

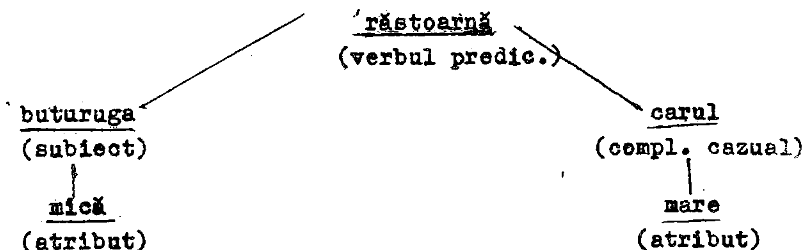
c) Formele compuse şi reflexive ale verbului,de ex.: Apele - au înghetat. O să dai - seamă. Ce - ne vom face?

d) Particula să cu forma conjunctivului, de ex.: Adevărat - să fie?

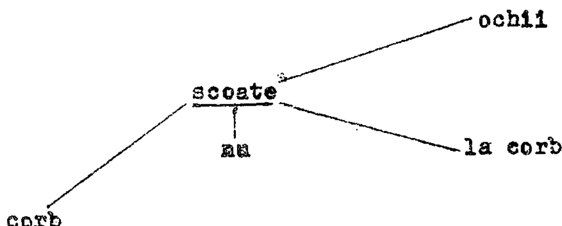
§ 457. - Spre a ne face o idee lămurită de structura unei propoziţiuni analizate, aplicăm sinteza figurată, care este totodată şi controlul cel mai bun pentru exactitatea analizei.

Instrucţiuni. - 1. Verbul predicatului se va scrie la mijloc; subiectul la stânga (ceva mai jos): predicativul şi complementele la dreapta (asemenea ceva mai jos, afară dacă sunt mai multe complemente); celelalte determinări în josul vorbei la care se raportă. Toate elementele se vor lega între ele prin trăsături. Exemple:

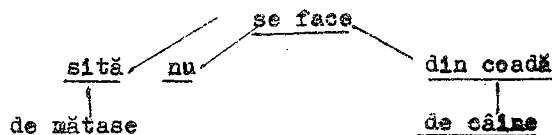
Buturuga mică răstoarnă carul mare.

Corb la corb nu scoate ochii.

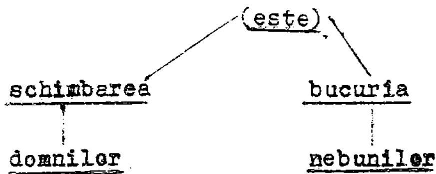

Din coadă de câine, sită de mătase nu se face.

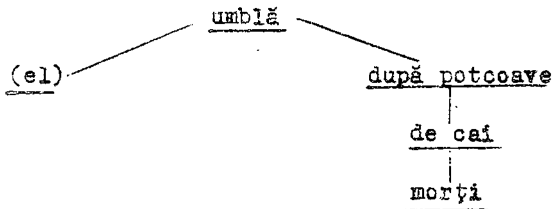

2. Elementele neexprimate se vor suplini, închise în paranteze. Exemple:

Schimbarea domnilor, bucuria nebunilor.

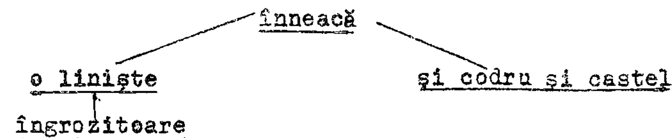

Umblă după potcoave de cai morți

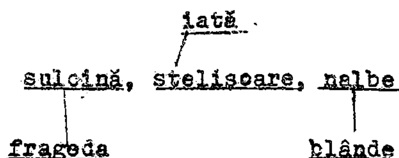

3. Elementele părților multiple se vor scrie în șir unul după altul fără întrerupere, împreună cu conjuncțiile ce le leagă între dînsele sau cu restul propoziției. Exemple:

O liniște îngrozitoare înneacă și codru și castel.

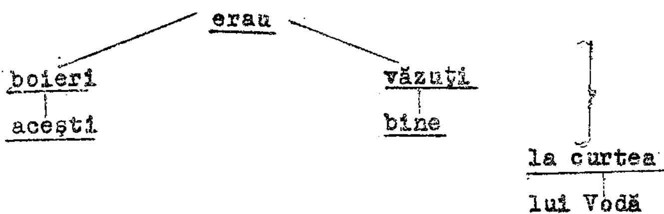

Iată frageda sulcină, steluşoare, blânde nalbe.

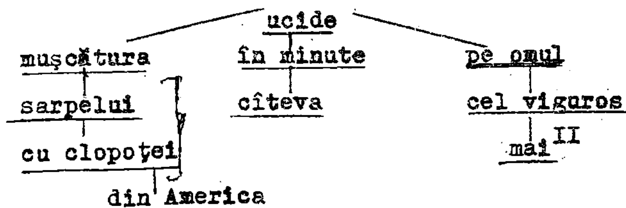

4. Când un element se raportă la o unire de două sau mai multe elemente, acestea se vor închide într'o acoladă. Exemple.

Aceşti boieri erau bine văzuţi la curtea lui Vodă.

Muşcătura şarpelui cu clopoţei din America ucide pe omul cel mai viguros în câteva minute.

COMENTARII

I. Acest capitol este analizat pe larg de către E. Coşeriu; Un precurseur méconnu de la syntaxe structurale; H.Tiktin, unde remarcă analogia "aproape perfectă" şi "adesea pînă la detalii", între analiza lui Tiktin şi aceea a lui L.Tesnière din Elements de syntaxe structurale, Paris, 1959.

De asemenea comparînd "sinteza figurată" cu "analiza în constituenţi imediaţi", E.Coşeriu ajunge la concluzia că prima e superioară întrucît, dintre cele trei aspecte ale structurii sintactice (unităţi combinate, ordinea combinaţiilor şi raporturile dintre unităţi în fiecare combinaţie) analiza în constituenţi imediaţi pune în lumină doar pe primele două şi ignoră aspectul al treilea, care de fapt e esenţial din punct de vedere lingvistic. Dimpotrivă, analiza lui Tiktin îl relevă, în primul rînd, pe acesta din urmă.

II De observat că Tiktin, deşi enumeră la punctul 2, § 456 cîteva situaţii în care analiza sintactică nu desparte anumite părţi de vorbire, nu menţionează totuşi adverbul *mai*, cu rol în exprimarea gradului de comparaţie care s-ar încadra aici, ci-l analizează separat de adjectivul la care se referă. Această interpretare a adverbului *mai* nu este justificată, întrucît el contribuie la precizarea valorii adjectivului de care analiza sintactică nu trebuie să-l despartă.

MOZES GASTER

Filologul s-a născut la 17 septembrie 1856, la București, într-o familie evreiască stabilită de mai mult timp în țară. A urmat studiile gimnaziale la "Gheorghe Lazăr", iar pe cele liceale la "Matei Basarab", unde l-a avut profesor pe latinistul I.C.Massim, care i-a transmis pasiunea pentru filologie. Studiile superioare le-a început la Breslau, în Germania (actualmente Wrocław, în Polonia), cu romanistul Gustav Gröber, în paralel cu studii rabinice, care-l vor îndrepta spre orientalistică, și le-a continuat la Leipzig, unde, în 1878, obține titlul de doctor cu teza _Zur romanischen Lautgeschichte, I, Die gutturale tenuis_ – monografie de fonetică istorică asupra velarei [k]. În 1880 revine în țară, începînd să desfășoare o activitate asiduă de cercetător al literaturii populare, în sensul larg al sintagmei; în această vreme lucrează la redactarea primei lui cărți, "Literatura populară română",*) apărută în 1883, din care citise fragmente în cercul "Junimii" bucureștene, unde i-a cunoscut pe Eminescu, Creangă, Slavici și alți scriitori.

În 1885 este ales membru de onoare al Societății "Ateneul Român", în cadrul căreia prezintă numai două conferințe – dintre care una de interes lingvistic general, cu aplicații la limba română, din care reproducem mai jos fragmentele cele mai reprezentative –, pentru că, în același an, este expulzat din țară. Motivul expulzării, de o subiectivitate politicianistă ieșită din comun, a fost ridiculizarea, îndreptățită, a func-

ziilor etimologice ale lui D.A. Sturdza, istoric diletant dar om politic influent în acel moment. Cîteva publicații de presă și unele personalități, între care B.P.Hasdeu, au protestat, însă fără efectul așteptat. În fond, Gaster nu făcuse altceva decît să apere adevărul științific obiectiv împotriva unor simple alegații patriotarde. Cu astfel de probleme se confruntase, în mod teoretic numai, Hasdeu însuși, înaintea lui Gaster, avea să se confrunte Ovid Densusianu, după el, - dar fără consecința nefastă suportată de savantul evreu, sincer și cu pasiunea căutării adevărului atașat de cultura română, pe care avea s-o servească și în străinătate, la Londra, unde s-a stabilit pentru tot restul vieții sale.

După primul război mondial, Gaster va relua colaborarea la presa românească de specialitate, iar în 1921 va întreprinde, la solicitarea lui Octavian Goga, atunci ministru al artelor, un turneu de conferințe în România, desfășurat cu mult succes.

În 1929, la propunerea lui Sextil Pușcariu, este ales membru de onoare al Academiei Române căreia-i cedează, la sugestia lui Nicolae Titulescu, bogata sa colecție de cărți și manuscrise românești vechi (circa 75o de texte).

A murit la Londra, în anul 1939.

Mozes Gaster a fost mai ales filolog, în sensul larg al termenului, manifestîndu-se, așadar, și ca lingvist, dar - în ceea ce privește romanistica - în mai mică măsură.

Sferele de interes ale cercetărilor întreprinse de el au fost: a) în romănistică, începînd din anul 1875: folcloristica și literatura veche; fonetica și is-

toria limbii; editarea de texte vechi; b) în orientalistică, începînd cu 1877; semitologia, în special ebraistica comparată. Activității de folclorist, istoric literar și semitolog i se datorește cea mai mare parte a operei sale științifice, realizate de-a lungul a mai bine de șaizeci de ani, în paginile a 282 de lucrări publicate. O parte din lucrările sale au apărut în periodice din țară ("Columna lui Traian", "Revista pentru istorie, arheologie și folclor", "Transilvania", "Românul", "Bukarester Salon", "Revista literară", "Anuarul pentru israeliți") și din străinătate ("Zeitschrift für romanische Philologie", "Monatschrift für Geschichte und Wissenschaft des Judentums" - Bresda, "Folk-lore" - Anglia, "Journal of the Royal Asiatic Society", "Search", "Byzantinisch-neugriechische Jahrbücher" ș.a.) sau în volume colective, ca "Grundriss der romanischen Philologie", editat de G.Gröber.

Din perspectiva filologiei românești, a elaborat două lucrări importante: "Literatura populară română", București, 1883 (deja menționată mai sus) - o încercare de descriere și clasificare genetică a literaturii românești populare, scrise și orale, într-o viziune comparatistă, și "Chrestomație românească", 2 vol., București, 1891 (cu o versiune franceză, publicată la Leipzig) care cuprinde peste 200 de texte, tipărite și manuscrise, din secolele al XVI-lea - al XIX-lea, aparținînd literaturii religioase, istoriografiei, literaturii populare, chiar texte dialectale macedoromâne, istroromâne și în diferite graiuri dacoromâne, încheindu-se cu un amplu glosar. Le urmează prima istorie științifică a literaturii române de pînă la 1830, Geschichte der rumänischen Literatur, publicată în "Grundriss...", 1901.

Ca lingvist s-a ocupat, pe lîngă subiectul de fonetică istorică tratat în teza de doctorat, de _Stratificarea elementului latin în limba română_ ("Rev.de istorie, arheologie şi folclor", 1883) şi de elementele nelatine ale limbii române (_Die nichtlateinischen Elemente im Rumänischen_, în "Grundriss...", 1888). Un proiect de dicţionar român-german a rămas nerealizat.

Concepţia lingvistică generală îmbrăţişată de M.Gaster a fost aceea a unui neogramatic, adept al metodei comparative-istorice. Pe această bază teoretică şi metodologică el a susţinut romanitatea poporului şi a limbii române, evidenţiind specificul evoluţiei elementelor latine în română (_Stratificarea elementului latin...._) şi al limbii române, în general, faţă de celelalte limbi romanice (_Die nichtlateinischen Elemente.._), cu puncte de vedere care se pot susţine şi astăzi, mai puţin explicarea elementelor latine.româneşti comune cu albaneza prin împrumut din albaneză.

Teza sa de doctorat a fost prima lucrare de fonetică istorică privind limba română, după începuturile schiţate de Fr.Diez şi Al.Lambrior. A subliniat necesitatea studierii amănunţite a idiomurilor romanice sud-dunărene. Adversar al etimologismului latinist în ortografie – cu argumente care răzbat şi în textul conferinţei din care reproducem fragmentele de mai jos –, a adoptat o poziţie ştiinţifică, pozitivistă în cercetarea fenomenului lingvistic:"Calea ştiinţifică cere să plecăm de la fapte, şi numai atunci cînd am adunat un număr de fapte să tragem concluziunea"("Rev. pentru istorie, arheologie şi folclor", 1883, p.238).

Dacă sub aspect stilistic unele lucrări ale sale par redactate neglijent, cu concesii făcute exprimării orale, cu repetiţii şi chiar neclarităţi, cu aglomerare de date, în ceea ce priveşte conţinutul lor, în schimb, toate lucrările sale dovedesc lărgimea orizontu-
în care se încadrează subiectele tratate, ingenio-

zitatea ipotezelor, erudiția reală servind demonstrațiile, și - nu în ultimul rînd - marea competență a autorului și temeinicia studiilor, trăsături care le păstrează actualitatea[1].

1. Viața, concepția științifică și opera lui Mozes Gaster sînt expuse și analizate în cîteva lucrări, relativ recente, de care ne-am servit pentru alcătuirea prezentării de mai sus, și anume: D.Macrea, Contribuții la istoria lingvisticii și filologiei românești, București, 1978, p.199-211; Jana Balacciu - Rodica Chiriacescu, Dicționar de lingviști și filologi români, București, 1978, p.124, col.II - 126, col.II; Mircea Anghelescu, Prefața la Literatura populară română, București, 1983, p.V-XXII.

ORIGINEA ALFABETULUI SI ORTOGRAFIA ROMÂNĂ*

[... ... ...]

Doamnelor și Domnilor!

De o vreme încoace au început învățații a căuta urmele omului în adîncimea pămîntului, a smulge taina de veci din gura astupată a mormintelor seculare, și între altele au găsit oase fosile de animale cu niște figuri scobite pe dînsele cu o piatră ascuțită. După

* Fragmente din conferința cu același titlu ținută la 3 februarie 1885, publicată în broșură la București, 1885, p.12-43. Intervențiile noastre în text sînt marcate prin paranteze drepte (C.D.).

terminologia acelor învățați ne aflăm în epoca de piatră, adică în epoca cînd omul n-avea încă cunoștință de metal și se slujea de piatra ascuțită, de cremene, în toate acele împrejurări unde ne folosim noi astăzi de metal.

Acele figuri pe os sînt primele exemple de scrisoare[a] omenească. Căci ce este scrisoarea altceva decît reproducerea și fixarea lucrurilor văzute prin semne vizibile? Chiar cuvîntul nostru a scrie, latinește scribere, avea la început de tot înțelesul "a zgîria"; "a scobi"[1]. Reproducerea imaginei văzute, zugrăvirea obiectelor este primul pas făcut de omenire pentru a ajunge la scrierea de astăzi.

Acest fel de scriere este o scrisoare universală, înțeleasă de toată lumea. Limba icoanelor[b] este limbă universală, căci fiecare recunoaște imediat obiectul în chestiune.

Pe o scară mai înaltă se reprezintă prin astfel de scriere nu numai un singur obiect, ci chiar un șir de obiecte, apoi un șir de idei. Nu avem decît să ne gîndim la unele firme de prăvălii pentru a ne lămuri mai bine. De pildă, dacă vedem pe un arap[c] bătînd cafea în piuă, aceasta dă naștere în noi gîndirei: aici este o prăvălie unde se vinde cafea, și - dacă voiți - cafea măcinată.

Astfel se exprimă și indianul din America de Nord, care voiește să scrie că a plecat tribul său de la un loc la altul. El desenează cîteva corturi, nu departe de dînsele trage cîteva linii încrețite, ca să reprezinte valurile mării, și între mare și corturi se află urme de pași omenești; ceea ce va să zică: au trecut marea și și-au așezat corturile pe acolo. Înșirarea acestor desenuri, ușoare de înțeles, exprimă un șir de evenimente legate între dînsele.

a. scriere b. imaginilor, figurilor (desenate) cf. gr. εἰκών-όνος "imagine") c. arab (aici: negru).

Îndată însă ce se dezvoltă şi se întinde cercul cunoştinţelor şi ajungem de la idei şi concepţiuni concrete la altele mai înalte şi mai abstracte, greutatea devine din ce în ce mai mare, dacă voim să le dăm o formă plastică, o haină materială.

Istoria civilizaţiunei [...] omenirei întregi ne dă mijloacele necesare a urmări la diferite popoare pas cu pas dezvoltarea gradată a scrierei, şi a surprinde spiritul uman în activitatea sa progresivă.

Un exemplu din ocuparea Americei ne lămureşte asupra progresului imediat.

Cînd au ocupat spaniolii America, căutau misionarii catolici să introducă creştinismul printre americani[a].

Peru şi Mexico aveau deja atuncea un fel de scrisoare ieroglifică, adică primele elemente de scrisoare prin icoane şi desen[II]. Misionarii însărcinară deci pe învăţaţii aţteci[b] să scrie în felul lor crezul creştinesc, aşa ca să-l înţeleagă indienii. Ei s-au găsit înaintea unor idei noi, şi iată cum au ştiut să-şi împlinească sarcina spre mulţumirea tuturor;

Pentru a exprima ideea "crez" ei au desenat un preot creştin înaintea căruia stă un indian în genunchi făcîndu-şi spovedania. Pentru a exprima "trinitatea" au desenat trei capete încoronate [... ...].

Acest exemplu este foarte instructiv. Ne arată care era drumul pe care l-a luat "iconografia", ca să zic aşa, pentru a exprima idei şi situaţiuni abstracte.

Să luăm acuma situaţiuni reale, care se asemănau oarecum cu ideea de exprimat şi se zugrăveau icoanele lor. Aşa, se desemnau două picioare în poziţiunea mergerei, pentru a spune "a merge", o mînă în agitaţiune pentru a arăta "a lucra", şi altele de felul acesta.

a. amerindieni b. azteci

Îndată însă ce se înmulţiră aceste semne prin înmulţirea ideilor, s-a pierdut cu încetul şi înlesnirea de a le înţelege. Adesea asemănarea între idee şi icoană, era aşa de depărtată, încît dispărea substratul material, şi acel semn, care sta în locul ideei capătă un înţeles convenţional, care pretindea un studiu special pentru pătrunderea înţelesului acestei scrisori.

Această scrisoare este adevărat iero-glifică, sau scrisoare scobită, sculpturală, sfîntă, înţeleasă şi întrebuinţată mai cu deosebire de preoţi.

Pe aceeaşi scară[a] se află şi scrisoarea chinezească şi scrisoarea popoarelor din Asiria şi Babel[b], numită cuneiformă. Am putea-o numi scrisoare ideo-grafică, adică reprezentare de idei, nu de sunete. Ca să înţelegem mai bine această scriere, să ne amintim de semnele întrebuinţate de noi pentru a arăta număr sau cantitate: cifrele sînt curate ideograme, ele nu ne spun cum trebuie citite, adică din ce fel de sunete se compune cuvîntul[c], ci stau ca imagini ale ideei[III]. Alt exemplu îl avem în terminologia chimiei, unde se pune de pildă C pentru a însemna "cărbune"[d], H pentru "hidrogen", O pentru "oxigen" şi aşa mai departe. Dacă vedem apoi CO stînd alăturea unul de altul, avem intuiţiunea unei combinaţiuni de elemente, fără să mai avem nevoie a le pronunţa [denumirea][e]. Noţiunea abstractă de "cărbune" se combină cu cea de "oxigen" şi avem icoana ideei.

Pe o scară mai înaltă ne putem închipui această scrisoare ca blazoanele familiilor nobile, ca mărcile

---

a. La acelaşi nivel b. Babilon c. expresia, complexului sonor d. (azi) carbon e. oxid de carbon

simbolice ale țărilor și județelor, care stau în locul unor idei sau de îmbelșugare sau de tradițiuni istorice, cum e d.e. marca județului Mehedinți o albină pentru a arăta bogăția județului [...] .

Dacă stăm și considerăm mai de aproape acest fenomen interesant, îndată ne izbește ideea, care a și încolțit des în capul marilor filozofi, adică ideea unei scrieri universale; pasigrafia, unde nu se scriu sunete, precum scriem noi astăzi, deosebind și împărțind cuvîntul în elementele constitutive, ci se scrie numai un semn, oricare ar fi el, căruia i-ar corespunde totdeauna o idee bine hotărîtă, cum am văzut la cifre, de exemplu. Fiecare om, fiecare popor, le citește pe limba lui, și toți se înțeleg foarte bine între dînșii, fără ca unul să cunoască un cuvînt din limba celuilalt[IV].

De aci se explică un fapt foarte curios, care se petrece în orientul și în centrul Asiei, că milioane și sutimi de milioane[a] de oameni citesc cărțile chinezești, fără să cunoască un singur cuvînt din limba chinezească. Fiecare citește semnele în limba sa, după ce a învățat înțelesul lor, așa că semnul cutare va să zică D-zeu, sau casă, sau cer, sau altceva; cu atît mai ușor încă cu cît aceste popoare au unul și același caracter de limbă[b], adică limbă monosilabică[c].

Greutatea acestei scrieri se arată însă îndată ce se naște necesitatea de a scrie numiri proprii, unde nu mai poate fi vorba de vreun înțeles al cuvîntului, ci numai de rostire exactă a sunetelor din care se compune.

---

a. sute de milioane (cf.fr.centaines de...)
b. tip lingvistic c. radical-izolantă (din punct de vedere morfematic).

Spiritul iscoditor al omenirei a găsit și aci un mijloc pe care-l mai întîlnim pînă în zilele noastre. A scris în formă de rebus. Inchipuiți-vă, Doamnelor și Domnilor, că am voi să alcătuim un rebus pentru a scrie numele România. Luăm mai întîi figura unui rob sau a unei roze, sau alt cuvînt care începe cu silaba ro-, luăm apoi mînă [sau] mătură [sau] măciucă pentru silaba -mâ-, apoi nicovală, nisip pentru -ni-, și în sfîrșit apă, abur pentru -a. Alăturînd toate aceste figuri una lîngă alta, cu conștiința că nu trebuie pronunțat[ă] din numele fiecărei a decît silaba începătoare, avem icoana scrierei întrebuințate de chinejii, egiptenii și mexicani[a] cînd trebuiau să scrie un nume propriu[v].

Acest exemplu este alcătuit ad-hoc de mine, să luăm acuma unul istoric, și iarăși de la învățații calemgii[b] din Mexico. Misionarii s-au încercat a scrie Pater noster, adică "Tatăl nostru", cu semne din scrierea lor. Precum vedeți, cazul este analog, căci trebuia să scrie sunete și nu idei. Ce au făcut? Au zugrăvit icoana unui "steag mic", care se cheamă în limba mexicană[c] pan, apoi o "piatră", care se citește tete, după asta o "smochină": noș, și iarăși "piatră": teto, și în loc de a citi pantete noștete, au citit numai silabele începătoare: pa-te noș-te-.

Oricine poate vedea îndată neajunsurile cele mari ale acestui sistem. Pe de o parte trebuie să se însemneze totdeauna că în cazul cutare semnul întrebuințat nu mai are înțeles de idee, ci [...] valoare de sunet; apoi, și pentru aceea am adus mai multe exemple

---

a. atzeci; mayași b. (aici) scribii
c. maya

cînd am alcătuit rebusul România, există în fiecare limbă atîtea cuvinte care încep cu aceeași silabă, că se naște o confuziune din cele mai mari, din prea mare bogăție, deoarece se pot lua infinit de multe semne pentru scrierea unei[a] și aceleiași silabe.

Liberul arbitru singur hotărăște, oridecîteori voi să scriu cu semne silabice - așa le vom numi -, pe care semn să aleg. In cazul de sus putem lua rob, roză, mînă, măciucă etc. Pentru noi mai ales, care avem limbi flexionare cu declinațiuni și conjugațiuni, devine acest sistem grafic imposibil. Mai ușor este pentru acele popoare care n-au decît cuvinte de [cîte] o singură silabă fără schimbări flexionare.

Pentru dînșii există însă altă greutate. De pildă în limba chinezească se află un cuvînt pa cu mai multe înțelesuri; scris cu un semn silabic s-ar citi într-adevăr pa, dar cititorul n-ar ști care înțeles se leagă anume de semnul scris. Pentru a înlătura îndoiala s-au născocit unele semne determinative numite chei, care alăturîndu-se pe lîngă acele [a silabice] le hotărăsc înțelesul. Așa, în cazul de față, alăturînd pe lîngă pa semnul care arată "plantă", chinezul știe îndată că e vorba de "banană", alăturînd însă acel[a] al "fierului", știe că e vorba de "carul de război".

Ca să lămurim mai bine acest fenomen, care are o importanță deosebită pentru descifrarea ieroglifelor, a inscripțiunilor și a unei literaturi atît de uriașe cum e cea chinezească, să luăm unele exemple din limba română. Dacă am desena un brad [+] oase [+] scaun, vom citi br - oa - sca, dar acum de care broască e vorba, de animal [...] sau de broasca ușii? Această nelămurire încetează cînd alăturăm semnul [...] "animal" sau "ușă". [... ... ...]

Îndată ce semnele sau desenurile au început a pierde din înțelesul lor ideal și au ajuns semne silabice, se pregătise terenul pentru ultimul pas: semne pentru sunete, nu pentru silabe.

Icoana "rază" nu se mai citește re-, ci are numai valoarea de r-, "mîna" ține locul lui m-, "bradul" lui b- și așa mai departe; adică un fel de acrostihe[a] unde se citește numai întîia literă[VI]. Acest pas l-au făcut egiptenii. Dar ceea ce este de mirat e că noi îi găsim ajunși la acest grad de perfecțiune încă pe cele mai vechi monumente, care ne vorbesc de o cultură imensă, de o dezvoltare perfectă încă în acele timpuri îndepărtate, cînd nu se năzărește pe la alte popoare nici o lucoare[b] de cultură.

Lucru ciudat însă este că egiptenii cei vechi întrebuințau deopotrivă toate felurile de scriere pomenite pînă aici, desfășurînd o bogăție nemaipomenită de semne. Căci nu trebuie să uităm că orice cuvînt putea sluji ca semn de literă, și nu era un alfabet mărginit cu 24 sau 3o sau cîte voiți de semne, unde fiecare sunet are unul și același semn, ci un alfabet nemărginit, unde unui sunet corespund cîteodată 3o-4o de semne diferite.

Astfel putem găsi un cuvînt scris în mai multe chipuri. Iată un exemplu: în limba egipteană "luna" se chema ab; acest cuvînt se putea scrie I) desemnînd icoana: semiluna; al II-lea) printr-un semn silabic ab, căruia urma semiluna ca semn caracteristic determinativ, care hotăra înțelesul; al III-lea) tot prin silaba ab, după dînsa cu semne de litere, a-b, și semiluna; al

a. formă de poezie în care literele inițiale ale versurilor formează un cuvînt sau o propoziție
b. lumină (aici: licărire).

IV-lea) numai cu literele a-b cu semiluna; al V-lea) numai cu literele a-b fără semnul caracteristic, apoi înseşi literele a-b scrise cînd cu un semn cînd cu altul, după cum îi plăcea scriitorului.

Tocmai această bogăţie de semne care ne încurcă, dacă am voi să le întrebuinţăm, au fost mijlocul adevărat pentru descifrarea lor.

Dacă-mi daţi voie, aş dori să dezvolt în puţine cuvinte înaintea D-lor voastre modul cum am ajuns noi astăzi a descifra vechile monumente din Egipt şi Asiria, care păreau pierdute pentru totdeauna din pomenirea omenească. Poate cu alt prilej şi încuragiat de D-voastră voi vorbi mai pe larg despre această mare cucerire a secolului nostru [... ... ...]

Da, Domnilor, vedem cu ochii noştri sculîndu-se din morminte o cultură veche a unor timpuri de mult trecute. Monumentele cu inscripţiunile lor inviază din nou, şi ca atinse de vergelu[l] vrăjit[a] ne povestesc palatele mărețe de pe malul Nilului şi al Tigrului, de fapte eroice, de izbînzi şi năzuinţe, de viaţa întreagă a neamurilor ce odată au fost.

Cum am ajuns la aceste rezultate? - Printr-o simplă întîmplare!

În anul 1797 întreprinse Napoleon expediţiunea în Egipt. El avea obiceiul de a împrejmui tabăra cu şanţuri. Şi aşa făcînd locotenentul Bouchard, un inginer francez, şanţul la St.Julien lîngă Rosetta, aproape de gura Nilului, găsi acolo o piatră mare de bazalt negru avînd înălţimea de lo picioare şi lăţimea de 3 1/2[b], lipsindu-i colţurile. Această piatră e împărţită în trei părţi orizontale avînd cîte o inscripţiune în fiecare despărţitură. Cea mai de sus, în 14 rînduri, scrisă cu semne ieroglifice; dedesubt, cu semne demotice, adică

a. baghetă magică b. aproximativ 3 m/1,o5 m.

vulgare[a] egiptene, şi în sfîrşit, dedesubt de tot se află o inscripţiune grecească în 54 de rînduri, mai toate bine conservate. Coprinsul textului este un decret al preoţilor în onoarea lui Ptolomeus Epiphanes VII. Ceea ce dă acestei inscripţiuni, care se află acum la Londra, importanţa ei cea mai mare, este faptul că inscripţiunea grecească spune că e o traducere a textului ieroglific. Era cel dintîi text egiptean cunoscut cu o traducere grecească. Între altele conţine inscripţiunea numiri proprii, ca Ptolomeus şi Kleopatra; şi de aci a permit descifrarea, datorită ingeniului[b] englezului Young şi mai ales francezului François Champollion.

Vă aduceţi aminte cum am lămurit mai adineauri modul cum s-au scris numirile proprii: cu semne silabice, apoi cu litere. Champollion a aplicat acest sistem, mai mult prin intuiţiune, şi rezultatul a fost neaşteptat. Căci ceea ce împiedica pînă atunci o pătrundere în taina ieroglifelor era credinţa generală că fiecărui semn nu-i corespunde un sunet, ci o idee. După ce frînse Champollion tradiţiunea greşită, a mers mai departe, tot călăuzit de numirile proprii. Şi aici a găsit o sumă de variante în scriere, cum e cu ab de mai sus, tot fel[ul] de substituţiuni şi înlocuiri, ale unui semn printr-altul sau alte[le], şi astfel dacă unul era cunoscut, lămurirea şi toate variantele sale.

Cînd s-au descoperit apoi pe la 184o inscripţiunile cuneiforme din Asiria, de către consulul francez Botta, apoi de cel englez, Layard, s-a aplicat aceeaşi metodă, şi rezultatul obţinut merge din zi în zi întărindu-se. În treacăt observ că aceste inscripţiuni se

---

a populare (gr. demos "popor").
b iscusinţei (latinism)

numesc inscripţiuni cuneiforme, sau inscripţiuni în formă de cuie, fiindcă au forme de mici icuri[a], cum se nasc cînd apăsăm cu un cui într-o materie moale, de pildă în lut de cărămidă [... ...] . Astfel de cărămizi s-au găsit cu zecimi[le][b] de mii, biblioteci întregi şi au fost mai toate transportate la Londra, căci guvernul englez, cînd e vorba de ştiinţă, nu face economie!

Să ne întoarcem acuma iarăşi la starea complicată în care am lăsat alfabetul, care se îneca în sutimele de semne, în scrierea egipteană. Acest alfabet a trebuit să fie simplificat, pentru ca să poată deveni unealtă principală a culturei omeneşti. Simplificarea au făcut-o fenicienii - englejii antichităţii[VII bis].

Teoria scrierei, sistemul de abstracţiune l-au însuşit de la egipteni, dar ei l-au aplicat asupra limbei lor proprii, desemnînd objectele sau conturele objectelor, ale căror iniţiale erau literile cerute. Aşa au tras conturul unui "[cap de] bou", care se chema în limba lor alef, sau alfa, pentru a exprima grafic sunetul a; şi cine ar voi să caute în forma veche a literei A mare, ar putea să recunoască botul şi coarnele boului, se înţelege, reduse la cea mai simplă expresiune. Beta va să zică "casă", şi forma veche se aseamănă cu profilul unei case. Gama sau gamla va să zică "cămila", şi forma veche era gîtul lung cu capul mic al cămilei etc., şi aşa s-ar putea explica întregul alfabet fenician-oriental.

Aci au căpătat literile adevărata lor importanţă; icoane abstracte ale sunetelor, dezbărcate de orice formă şi de orice înţeles individual au început călătoria

---

a. ic - pană de despicat lemne b. zeci[le] (cf. fr. dizaines)

lor seculară, mersul falnic și cuceritor peste toată lumea.

De la fenicieni au învățat mai toate popoarele Asiei occidentale a scrie și a săpa istoria lor în tablele omenirei [... ... ...]

[... ... ...]

O lume nouă se ridică pe ruinele lumei vechi, ca pasărea Fenix care se reînnoiește din cenușa ei. Alfabetul, șirul acestor semne neînsemnate, este lanțul care leagă lumea veche de cea nouă, și acest mic capital moștenit din vechime a devenit astăzi o bogăție nemaipomenită.

Kadmos[VIII] adică Orientalul, Semitul, a adus literile în Grecia. Așa spune legenda și așa vorbesc literile prin graiul lor, prin forma lor, prin numirile lor[IX]. Singura schimbare ce au suferit literile în Grecia este direcțiunea lor. În Orient și pe inscripțiunile cele mai vechi grecești se scria de la dreapta spre stînga. Această direcțiune oricît de paradox[al] ă ne-ar părea nouă, este cea mai firească. Dacă observați la meșteșugari, de pildă: la croitori, la tîmplari, veți constata totdeauna că lucrează de la dreapta spre stînga, adică de la sine în afară, niciodată însă de la stînga spre dreapta.

Așa s-a scris o bucată de vreme. Apoi s-a scris, cum se zice cu termenul tehnic: "bustrofedon, adică întocmai cum merge plugul la arat, care începe a doua brazdă de la capătul acela unde isprăvește cea dintîia, formînd o linie în formă de șurub. Rezultatul imediat a fost că s-au răsturnat literile și unde la B s[pre] e[xemplu], ambele încolăcituri se aflau la stînga, au ajuns acum la dreapta. De aceea dacă voim să comparăm

alfabetul grecesc cu cel fenician, răsturnăm literile și identitatea devine izbitoare[X].

Tot de la fenicieni și nu prin mijlocirea grecilor au căpătat etruscii și romanii literile lor. Aceștia au și litera q, care lipsește în alfabetul grec etc.[XI]

Nu voi să urmăresc aci răspîndirea alfabetului latin, care a dat naștere, la germani, la scrisoarea cunoscută supt numele de rune; adică un alfabet care se cresta pe răboj, astfel cum mai au obicei țăranii noștri a-și însemna zilele de clacă sau orice alt lucru vrednic pentru dînșii de însemnat.[XII]

Pe noi ne interesează cum și-au modificat alfabetul acele popoare din Europa, care aveau în limba lor mai multe sunete ce nu existau nici la greci, nici la romani, și pentru care nu existau semne în alfabetul

Așa s-a întîmplat cu învățatul episcop al goților, Ulfilas [...] care a trăit chiar aci în țara românească și a trecut apoi dincolo de Dunăre prigonit de urgia împărătească[XIII]. Acesta traduse Evanghelia în limba gotică, cel mai falnic monument ce a lăsat acest popor războinic în urma lui. Ulfilas, ca să poată însemna toate sunetele limbei gotice, între care se află d.e. și th al englejilor de astăzi, a luat de bază alfabetul grecesc, iar pentru acele sunete deosebite a luat semne corespunzătoare din rune, adică crestăturile obicinuite și cunoscute de acel popor; astfel a alcătuit un alfabet potrivit cu cerințele limbei gotice.

O mișcare analoagă s-a născut în Armenia; și dacă o atingem aci este fiindcă de aci ne așteptăm la o lumină nouă în privința originei alfabetului numit chirilic.

Episcopul armean Mesrup [...], pentru a se putea dezlipi de supremaţia grecească, şi ca să construiască o biserică autocefală[a], a căutat să alunge cărţile greceşti din biserică şi a inventat un alfabet, numit astăzi alfabetul armenesc, luînd de bază alfabetul persan vechi, iar pentru acele sunete care prisoseau în limba armenească a luat din alfabetul coptic semnele corespunzătoare, aşa pentru ş, ge, ce etc.[XIV]. El împreună cu ucenicii lui traduse pentru întîiaşi dată Biblia în limba armenească, şi pentru ca această traducere să fie cît se poate de exactă, a trimis pe ucenicii săi Ioane Eccelensis şi alţii la Alexandria, în Egipt. De acolo, fără îndoială, au adus aceştia literile coptice, şi le-au introdus în noul alfabet naţional. Aşa avem şi legătura istorică exactă.

În secolul al IX [-lea] se naşte o mişcare cu totul analoagă între popoarele slavice, şi apostolii slavilor, Chiril şi Metodiu, apucă acelaşi drum ca să ajungă la independenţa bisericii şi la eliminarea limbei greceşti din slujba bisericească[XV].

Înainte de toate trebuie să dărîmăm o greşeală înrădăcinată, împărtăşită pînă astăzi mai de toată lumea, care crede că alfabetul slavon numit c[h]irilic ar fi acela inventat de Chiril. Ştiinţa modernă a dovedit cu desăvîrşire că nu acest alfabet a fost inventat de Chiril, ci un altul, numit glagolitic, cu care sînt scrise mai toate monumentele cele mai vechi ale literaturei slavone. Alfabetul numit c[h]irilic s-a izvodit[b] de ucenicul lui Chiril, Clemens[c], care a fost

a. cu conducere proprie b. s-a creat
c. Kliment Ohridski

episcop în Bulgaria, pe cînd frații Chiril și Metodie erau în Pan[n]onia. Acela a luat de bază alfabetul grecesc și l-a îmbogățit cu semne luate din alfabetul glagolitic: ș, ce, ge, ă, ăy[a] etc.

Pînă astăzi s-au încercat mulți învățați a da de izvorul de unde a scos Chiril alfabetul său; dar toate încercările au rămas zadarnice sau cel puțin nesatisfăcătoare.

Eu din parte-mi voi să încerc a da acestei probleme o soluțiune cu totul deosebită, mărginindu-mă la trăsuri[b] generale, deoarece voi dedica acestei probleme un studiu cu totul special, ceea ce ar ieși din cadrul restrîns al acestei conferințe.

Toți se întreabă cu drept cuvînt, de unde sînt numirile ce poartă literile c[h]irilice: Az, buche, vede, glagol și a[șa] m[ai] departe, care las'că au adesea un înțeles problematic, dar n-au nici o formă consecuentă gramaticală. Un nume este substantiv, cum e glagol, adică "cuvînt", altul - pronume: Az "eu", al treilea - un verb imperativ: myslete "gîndiți-vă"!. Cum le-a scornit Chiril? Apoi în ce ordine sînt orînduite literile? După ce vin ș, ț etc. În sfîrșit, greutatea cea mai mare ce s-a prezintat învățaților era: după care model s-a luat Chiril? Această greutate este cu atît mai mare, cu cît s-au recunoscut în unele litere analogii cu alfabetul greco-latin, în altele cu orientale [sic!] , și mai apoi iar în altele, precum în ce, ș, ge, o asemănare izbitoare cu literile corespunzătoare din alfabetul coptic. Cum se explică acest fenomen ciudat?

---

a. probabil y "î" (?). b. trăsături

Biografia lui Chiril ne spune că a fost crescut la curtea din Tarigrad[a], că a învăţat multe limbi, mai ales orientale. Apoi ne mai spune că a fost la chazarii care atuncea aveau o împărăţie în sudul Rusiei[XVI]. Scopul călătoriei sale a fost de à-i întoarce[b] la creştinism, şi spre acest scop ar fi avut dese şi lungi voroave[c] cu învăţaţii păgîni, mahometani şi alţii. Acolo, fără îndoială, a intrat în relaţiuni cu armenii şi georgienii vecini, şi a aflat de alfabetul lor. Întors apoi în Europa, în mijlocul slavilor din Pan[n]onia şi Moravia, ce era pentru dînsu[l] mai aproape decît a aplica acel alfabet foarte bogat în semne şi a scrie cu dînsul noua literatură, schimbînd mai mult sau mai puţin forma şi numele literilor după analogia limbei slavice?

Dacă pornim de aici se dezleagă cele mai multe probleme. Numiri de ale literilor slavice se aseamănă oareşicum cu unele din cele armeneşti şi sînt ca un fel de coruptiune din acestea din urmă. Şirul de asemenea se potriveşte în mai multe casuri şi, ceea ce e mai presus de toate, forma literilor are o analogie adesea frapantă cu forma literilor armeneşti din sec. VIII-IX[XVII].

Odată lămurită această chestiune, se naşte pentru noi o altă chestiune nu mai puţin discutată şi tot aşa de puţin resolvată: cum şi cînd s-a introdus alfabetul c[h]irilic aici în ţară, la români?

Strîns legată de această chestiune este aceea a introducerei elementului slavon în limba română.

---

a. Bizanţ (Constantinopole) b. a-i converti
c. conversaţii

Această chestiune n-a fost studiată pînă acum cu obiectivitate științifică și de aceea nici nu avem rezultate pozitive.

După cele spuse mai sus nu mai încape astăzi îndoială că originea literilor numite, precum știm, din greșeală c[h]irilice, au fost izvodite [sic!] de Clemens în Bulgaria, și de aci s-au răspîndit peste celelalte țări locuite de slavi.

Este deci cu totul firesc ca literatura slavonă ce înflorea în împărăția bulgaro-română[a] să fie scrisă cu aceste caractere, tot așa și celelalte scrieri oficiale și particulare.

Cît de aproape[b] era deci românilor a-și însuși același alfabet de la bulgari cu care erau aliați și ca unitate politică și ca unitate religioasă!

Căci pînă unde se întindea împărăția româno-bulgară? Împotriva credinței [...] multor învățați îmi vine a crede că hotarul ei de miază-noapte nu era Dunărea, ci Carpații. De aceea se explică foarte bine introducerea elementului slavon ca limbă oficială de stat, ca limba administrației și ca limba documentelor. Românii au moștenit întreaga tradițiune administrativă a imperiului româno-bulgar, în momentul cînd acel stat a încetat să existe dincolo de Dunăre.

De aceea facem și o distincțiune între elementele slavone din limba română, dintre care unele sînt administrative venite de sus în jos, altele românizate, care au ajuns a face parte din propria[c] limbă română.

Văz însă că prea intru în dezvoltarea unei teme cam străine de subiectul nostru, de care însă n-aș fi

---

a. imperiul vlaho-bulgar (al Asăneștilor)
b. la îndemînă, lesne c. propriu-zisa, însăși

vorbit dacă nu ne-ar explica și cauza introducerei alfabetului c[h]irilic la români, [a] acelui alfabet cu care s-a scris istoria țării, literatura țării și care a stăpînit într-un mod neclintit și netulburat pînă pe la mijlocul secolului trecut.

O considerațiune mai deaproape ne arată că acest alfabet n-a fost croit anume pentru limba română, ci i-a fost aplicat cu tot bagagiul și prisosul ce-l avea. Așa s-a întîmplat să avem trei semne deosebite pentru unul și același sunet, ea, din cuvintele, d.e., neam, iar, iarbă; să avem semne pentru lipsă de sunet, mai ales la sfîrșitul cuvintelor care se termină cu o consonantă, d.e.; om, scaun, bun etc. de unde s-a născut mai mult sau mai puțin nenorocita chestiune a bietului u scurt din care s-a făcut chiar paladiul[a] limbei române. [De] par'că limba românească ar avea nevoie de sprijinul unui semn mut!

Pe la mijlocul secolului trecut[b] a scris I. Văcărescu întîia gramatică română, tipărită în același an, 1787, la Rîmnic și la Viena. În această întîie lucrare de reflexiune făcută asupra limbei române, a recunoscut Văcărescu prisosul bogăției și [...] propus o reducere a semnelor, reținînd numai atîtea cîte sunete curate avem în limba română. Astfel a fost reintegrat alfabetul prin spiritul intuitiv al marelui ban Ioan Văcărescu, de care spune Eliad în prefața gramaticei sale că "el a stătut cel dintîi în Țara Românească, de a deschis drumul românilor spre cultura limbii și pe urmă a lăsat ca o datorie fiilor și nepoților săi cercetarea și îndreptarea limbii; scumpă trebuie să fie pomenirea lui la toți românii".

---

a. (aici, fig.) ocrotire, protecție.
b. al XVIII-lea.

Toţi cunoaştem diata[a] lui care sună [aşa]:

"Urmaşilor mei Văcăreşti / las vouă moştenire / creşterea limbei româneşti / şi a patriei cinstire!"[b]

Acest impuls pornit de la Văcărescu se continuă la ceilalţi gramatici, R.Tempea, Loga, Molnar, apoi Lazăr şi Heliade, pînă în sfîrşit deveni ortografia româno-c[h]irilică o haină mlădioasă care se lipea de toate formele şi frumuseţile limbei româneşti, un instrument perfect pentru fixarea sunetelor şi limpezirea citirei.

Paralel cu această mişcare simplificatoare din Ţara Românească, se naşte o altă în Transilvania, pornită dintr-un punct de vedere cu totul deosebit. Nu mai este vorbă de a hotără cum să se scrie limba într-un mod lămurit, ci însăşi limba după origin[e]a ei este obiectul cercetărilor, şi cu părere de rău trebuie să mărturisim, şi obiectul experimentărilor. Se introduce un element cu totul nou în ortografie.

Nu voi ca să fiu rău înţeles. Dacă mi-am exprimat părerea de rău am făcut-o punîndu-mă în poziţiunea în care se află astăzi ştiinţa filologiei şi sistemul ştiinţific întrebuinţat acuma spre lămurirea originelor [...] popoarelor şi ale limbilor. Departe de mine orice cuvînt defăimător! Dar mişcarea de atuncea trebui înţeleasă din împrejurările acelor vremi, unde tendinţa juca un rol copleşitor şi unde învăţaţii, sau mai bine falşii învăţaţi, călăuziţi de sentimente nu tocmai frăţeşti pentru neamul românesc, sau de consideraţiuni politice, au voit să ascunză sau cel puţin să schimonosească

---

a. testamentul. d(in originalul lui Gaster [illegible]ubire.

origin[e]a poporului și a limbei române. Lucru firesc era dar să vie o reacțiune științifică reprezentată de Petru Maior, Clain și Șincai, și o reacțiune socială, reprezentată de Horia și de Cloșca.

Amîndoi[a] luptau pentru o cauză comună, dar fiecare cu arma sa proprie: unul[b] cu condeiul, celălalt[c] cu spada.

Trebuia cu orice chip să se înlăture haina străină care ascundea trăsurile[d] romane - alfabetul c[h]irilic a trebuit să dispară înaintea[e] alfabetului latin. Se face o schimbare la față, care cu o levitură[f] deschide porțile culturei occidentului și care gonește departe năluca[g] slav[on]ismului exagerat.

Pînă aici toate erau bune. S-au făcut multiple încercări pentru a înlocui semnele c[h]irilice ce, ge, șe, țe, ă, â și altele prin semne din alfabetul latin, modificîndu-le puțin. Nu le mai pomenim aici neavînd decît o valoare istorică. Foarte bine ar fi fost dacă acea mișcare s-ar fi mărginit aici.

Dar, ca orice lucrare omenească, cînd mîna e condusă de inimă și de simțămînt, iar nu de rațiunea rece, a trecut și această mișcare peste marginile naturale. Ca un rîu de munte, care crește și se revarsă înecînd holde mănoase și acoperindu-le cu bolovani și stînci rupte din inima munților, așa a crescut chestiunea ortografiei și a dicționarului limbei române, întrerupînd

---

a. Și unii și ceilalți b. unii c. ceilalți
d. trăsăturile e. din fața, dinaintea
f. (franțuzism, cf. fr. tout d'un coup) dintrodată g. fantoma (amenințătoare).

dezvoltarea organică, astupînd[a] o parte din bogăția limbei și lăsîndu-ne nouă acuma sarcina grea de a readuce cursul apei în matca sa naturală.

Tendința nu era numai de a schimba ortografia, dar chiar și limba trebuia schimbată. Cuvîntul de ordine era: să cernem limba română prin sita dicționarului latin și orice cuvînt n-ar trece să-l gonim departe și să-l înlocuim printr-un cuvînt nou, plăsmuit de noi. Apoi și prin scriere să se oglindească izvorul latin și să nu mai scriem cum vorbim, ci una să scriem, alta să citim![XVIII]

[... ... ...]

Literile alfabetului, precum am văzut din istoria lor, n-au altă misiune decît a fi purtătorii gîndului și expresiunea materială a sunetelor. Nu se poate adăuga și altă tendință fără ca principiul scrierei să fie adînc sdruncinat.

Rău s-a[u] înșelat pe lîngă aceasta toți aceia care au voit să dovedească printr-o ortografie fantastică caracterul limbei. Chiar în haina c[h]irilică încă a fost recunoscută ca limbă romanică, și Diez, fondatorul filologiei romanice a pus limba română încă pe la 1836 între celelalte limbi surore[XIX].

Am mai înțelege o încercare făcută în zilele noastre pentru susținerea ortografiei etimologice, adică a scrie cuvintele românești într-o formă cît se poate de asemănătoare cu aceea a cuvintelor din care se trag dacă am ști originea tuturor cuvintelor. Cine s-a ocupat cu acest fel cercetări[b] știe cît de departe sîntem încă astăzi de [...] ținta dorită. Avem multe, chiar foarte multe cuvinte românești a căror origine ne este

a. acoperind, camuflînd b. etimologice

cu totul necunoscută. De unde vin [...] cuvinte[le] bordei, mămăligă, brînză? vedeţi, iau exemple din viaţa populară! Cum să le scri[e]m dacă ar fi să le potrivim cu originea lor?[xx]

Pentru cîţiva învăţaţi, care n-ar merita acest titlu dacă ar avea nevoie să-i lămurim noi prin ortografia noastră complicată, pentru cîţiva învăţaţi zic, nu ne este permis a încătuşa şi a lega libera întrebuinţare a alfabetului.

Neamul românesc s-a afirmat şi n-are nevoie de propteli şubrede cum sînt literile slabe[a] iar caracterul limbei româneşti, gramatica ei, dicţionarul ei sînt azi mai presus de orice nedomirire ştiinţifică.

Datoria noastră acuma care este? A da alfabetului rolul său adevărat, a scrie numai cîte un semn pentru fiecare sunet, a = a, b = b, ă totdeauna printr-unul şi acelaşi semn, oricare ar fi, dar mai bine cu ă şi pe deasupra semnul deosebirei de a clar, cu care se aseamănă mai mult din punctul de vedere fiziologic al pronunţării[b], şi aşa toate celelalte litere ale alfabetului.

O singură obiecţiune serioasă se ridică în contra alfabetului fonetic pur, care totuşi, pe fiecare zi ce merge, cîştigă mereu la teren. Obiecţiunea că, dacă vom scrie aşa cum vorbim, atuncea cădem în celălalt extrem, adică în dialectică[c]. Munteanul va scrie după cum rosteşte el cuvintele, moldoveanul - după felul său, şi atuncea unde ajungem cu limba?

---

a. notînd sunete ultrascurte b. din punctul de vedere al articulării c. dialectism, provincialism, regionalism.

Aşa cum este pusă chestiunea, pare a fi întemeiată. Dar, Doamnelor şi Domnilor, noi nu ne aflăm astăzi la începutul unei literaturi, ci avem o literatură română destul de bogată, fără ca să existe vreo deosebire marcantă între cărţile române scrise în Muntenia sau în Moldova sau în Transilvania. Avem deja o limbă literară, care se ridică deasupra diferenţelor dialectale, şi este expresiunea dezvoltării intelectuale a poporului român în întregimea lui.

Această limbă să cultivăm şi să lăţim peste toate unghiurile ţărei româneşti, făcînd pe toţi părtaşi aceleiaşi culturi, aceloraşi simţăminte. Dusă pe aripile literilor, slobodă de orice încătuşare ortografică, să devie această limbă purtătoare de cunoştinţi noi, de avînturi puternice, de năzuinţi înalte, şi atuncea dezvoltarea şi propăşirea neamului românesc se va oglindi într-o literatură bogată şi înaltă ca a celorlalte popoare mari din Europa!

COMENTARII

I Sub forma acestei întrebări retorice, autorul dă o definiţie oarecum impresionistă scrierii, căci se potriveşte mai mult desenului, artei plastice. Gaster revine însă imediat asupra ei, recunoscînd mai jos că "fixarea lucrurilor văzute prin semne vizibile" este numai "primul pas făcut de omenire pentru a ajunge la scrierea de azi". Înlocuirea adjectivului văzute prin gîndite produce o definiţie autentică a scrierii, şi autorul face acest"retuş" cu două alineate mai jos, referindu-se la reprezentarea vizibilă a unui "şir de idei". Demersul definitoriu este specific unei conferinţe de popularizare a ştiinţei, parcurgînd drumul de la simplu la complex, de la impresionism la realism. Cît despre semantismul iniţial al verbului subliniat în text, el datează din epoca indo-europeană comună şi s-a transmis şi unor limbi indo-

europene vechi (gr. σκάριφος, σκαρῖφος "instrument ascuțit pentru tăiat cu care se scria pe tăblițe de piatră sau de ceară; stil", v. germ. skriban, etc.). * sker – "a zgîria, a face o incizie, γράφω "a zgîria", vgs. kerban "a cresta".

II Este vorba de civilizațiile (sud-americană (inca), din Perù, și centro-americană (aztecă și maya) din Mexic. Scrierea la care se referă autorul era, în primul rînd pictografică – o scriere figurativă, înfățișînd succesiuni de idei, scurte narațiuni, cu ajutorul desenului, avantajînd notarea unor noțiuni predominant "concrete". În afară de azteci și maya, la scrierea pictografică au recurs și alte populații amerindiene, între care nord-americane (chippeway, dakota), ca și populații paleosiberiene (iukaghir), în general – populații vorbitoare de limbi încorporante (polisintetice, holofrastice), dar și – parțial, la origine – vechii egipteni (cf. S. Andronescu, Cadmos. Scurtă istorie a scrisului, Ed. Științifică, București, (1966), p.55–69). În secolul al XIX-lea, la pictografie mai recurgeau aymara (Bolivia, Peru, Ecuador), pentru notarea unor texte religioase, și – pînă nu demult – populația tibeto-birmană nasi (prov. Iunnan, China) (cf. R.S. Ghilliarevski – V. S. Grivnin, Opredelitel' jazykov mira po pis'mennostjam, Moscova, 1964, p.262, resp.225). Din sintagma "scrisoare hieroglifică" folosită aici de Gaster, trebuie înțeles faptul că astfel de scriere era, de obicei, apanajul șamanilor și al preoților (cf. v.gr. hieros "sfînt").

III **Exemplificare la care recursese și Heliade în prefața gramaticii sale de la 1828 (a se vedea vol. I al acestei antologii, pag. 236–237 și nota V, pag. 262–263). "Scrisoarea iero-glifică" la care se referă Gaster, în alineatul precedent, este vechea scriere egipteană, de tip ideografic. Sistemele de scriere ideografică notează sensurile cuvintelor, s-ar putea spune chiar că "vizualizează" noțiuni distincte. Astfel de sisteme au fost: hieroglifele egiptene – cel mai vechi sistem de acest fel, datînd de pe timpul primei dinastii (3.100–2.890 î.e.n.)**

din Regatul timpuriu, descifrat în 1822 de către francezul Jean François Champollion (a se vedea *infra*, textul lui Gaster, p.), scrierea cuneiformă - inițiată în civilizația sumeriană, pe la mijlocul sau sfîrșitul mileniului al IV-lea î.e.n. (cele mai vechi texte sumeriene, aprox. sec. al XXXIII-lea î.e.n., sînt foarte puțin trecute de stadiul pictografic), preluată de civilizațiile semitice akkadiană, babiloniană și asiriană, în care devine silabică, și de civilizația paleopersană, în care devine cvasi alfabetică, a cărei descifrare a inițiat-o germanul Georg Friedrich Grotefend, în anul 18o2), ideografia aztecă - rămasă într-un stadiu apropiat de pictografie, scrierea ideografică a ciukcilor (pen. Ciukotka, nord-estul Siberiei), născocită de păstorul Tenevil pe la 193o, descoperită de o expediție științifică sovietică în 1933, scrierea bamum (prov. Bamum, Kamerun), inițiată la începutul sec. al XX-lea din ordinul regelui local Ngioja, din dorința de a-și trimite poruncile către ajutoarele sale, în limba țării, în așa fel încît autoritățile coloniale să nu o poată descifra (în urma reformei din 19o7 ea cuprindea 35o de semne, ideografice și fonetico-silabice); scrierea kohau-rongo-rongo ("lemne vorbitoare", în limba polineziană), folosită cu secole în urmă în ins. Paștelui (Rapa-Nui), scriere descoperită în 187o de misionarul Roussel, dar rămasă nedescifrată pînă în zilele noastre, cu toate eforturile depuse (Jaussen Tepano, 187o, W.J.Thompson, 1886, W.Churchill, 1912, R.Scoresby Routledge, 1914, G.de Hevesy, 1933, J.Imbelloni, 1951, I.V.Knorozov, D.A.Olderogge, Thomas Bartel, Alfred Métraux, Thor Heyerdahl ș.a.), scrierea maya (folosită de amerindienii maya, zapotec și olmec), încă nedescifrată complet, socotită fie pur ideografică (Eric Thompson), fie ideografico-fonetică (I.V. Knorozov), scrierea de pe Valea Indusului (Mohenjo-Daro, Harappa), descoperită la 1926, datată aproximativ la începutul mil. al III-lea î.e.n., dar nedescifrată pînă acum în ciuda încercărilor (G.R.Hunter, Gadd și Smith, Langdon, Hrozný), scrierea hittită, în două variante: "hieroglifică", descoperită la 1876-1879 (cercetată de A.H.Sayce și Bedrich Hrozný, acesta din urmă considerînd-o un amestec de scriere ideografi[illegible] silabică și fonetică, în "Les inscriptions hittites

hieroglyphiques", 1933-1937), şi cuneiformă (descoperită de Hugo Winckler şi descifrată de cehul Bedrich Hrozný); singurul sistem de scriere ideografică veche, păstrat pînă în contemporaneitate, dar cu mari modificări, este scrierea chineză (ale cărei începuturi legendare se plasează pe la mijlocul mileniului al III-lea î.e.n.; cele mai vechi inscripţii datează de prin sec. al XIV-lea î.e.n.). Pentru detalii se poate consulta S.Andronescu, Cadmos. Scurtă istorie a scrisului, cit., p.78-180.

IV Pasigrafiile, nutrind "ambiţia" de scrieri "universale", au înflorit mai ales în sec. al XVIII-lea. Istoricul şi critica acestor sisteme de comunicare grafică se pot găsi în studiul lui Detlev Blanke, Pazigrafija. Mezdunarodnaja smyslovaja pis'mennost' ("Pasigrafia. Scrierea ideografică internaţională") din volumul "Problemy interlingvistiki. Tipologija meždunarodnych iskusstvennych jazkov", Moscova, 1976, p.79-91 (v. şi recenzia noastră din SCL XXIX, 1978, nr.3 p.360-362), studiu reluat şi dezvoltat de către autor în volumul "Internationale Plansprachen. Eine Einführung", Akademie-Verlag, Berlin, 1985, p.110-122 (a se vedea şi recenzia semnată de Lucia Wald, în SCL XXXIX, 1988, nr.2, p.177-179).

V Numele României este notat, de exemplu, în scrierea japoneză contemporană, prin succesiunea a patru ideograme, cu rostirile şi sensurile următoare:

 ro "stofă de mătase"

 uma "cal"

 nia "călugăriţă"

 kokû "ţară",

dar nimeni nu înţelege, în japoneză, că ar fi vorba de "ţara în care călugăriţele umblă pe cai îmbrăcaţi în mătase", ci se rezumă, pur şi simplu, la pronunţare: Ro-uma-nia-kokû, determinată de ideograma finală. Exclusiv fonetică este notarea unui astfel de nume în silabarele japoneze:

katakana

jap. ルマニヤ [ro-ma-ni-ya]

sau hiragana

jap. ろまにあ [ro-ma-ni-ya],

în care nici nu se mai notează în vreun fel ideea de "ţară".

Şi în grafia chineză, care - de altfel - stă la baza primei maniere japoneze de notare, exemplificate aici, se dă atenţie - la lectură - numai realizării sonore a ansamblului grafic respectiv:

chin. 罗马尼亚 [luo-ma-ni-ya].

Sistemul ideografic chinez, foarte potrivit pentru notarea în scris a unei limbi izolante, cum este chineza, se dovedeşte cu totul inadecvat pentru notarea unei limbi flexionare, cum este româna, şi chiar a uneia aglutinante, cum este japoneza (de aceea, în japoneză, se păstrează ideogramele chineze, kanji, numai pentru notarea rădăcinilor, pe cînd afixele sînt notate în silabare: katakana, numărînd 1o8 semne silabice + 1 semn pentru -n final, singura consoană care poate închide o silabă japoneză, sistem alcătuit de învăţatul Kibi-no Mabi pe la 7oo e.n., sau hiragana, cu 48 de semne silabice astăzi, creat - după tradiţie - de preotul budist Kobo Daishi pe la 8oo e.n. şi rezervat actualmente pentru notarea lexemelor de origine europeană sau americană). Coreenii, care folosiseră şi ei în evul mediu ideogramele chineze, au făcut un pas mai departe, prin introducerea alfabetului pan-cel (cu 28 de litere, 17 pentru consoane şi 11 pentru vocale şi diftongi) inventat în 1443 sau 1446 de către regele Sejong (Yi To) (1419-145o) din dinastia Yi, a statului Choson, alfabet foarte potrivit pentru notarea unei limbi aglutinante caracterizate de polisilabism, cum este coreeana.

VI Este vorba de principiul acrofoniei, prin care se realizează trecerea de la scrierea de tip ideografic la acesa de tip literal (alfabetic).

VII Ptolemaios V Epiphanes (2o4-18o î.e.n.), al cincilea dintre cei 15 faraoni din dinastia elenistică a Lagizilor, sub domnia căruia începe decăderea centralismului administrativ şi economic al statului egiptean.

Hieroglifele egiptene, denumite aşa de către autorii greci din epoca Imperiului roman (cf.

grec. hieros "sfînt" și glyphein "a grava"), specifice inscripțiilor săpate pe monumentele de piatră, s-au transformat în semnele simplificate, ale scrierii cursive numite hieratică (cf. grec. hieratikos "sacru"), odată cu trecerea la notarea lor în cerneală, pe papirus. O formă și mai simplificată, și mai cursivă, a dat naștere scrierii demotice, folosită în corespondență și contracte comerciale.

VII bis Metaforă prin care autorul sugerează faptul că fenicienii dispuneau de civilizația cea mai avansată în momentul istoric respectiv, ei fiind considerați creatori ai primului alfabet în lumea din bazinul Mediteranei.

VIII Legendar întemeietor al Tebei, cetatea cea mai importantă din Beoția, considerat inventator al scrierii în mitologia elină; era fiul lui Agenor, rege al Feniciei.

IX După rezultatele unor cercetări ulterioare, atît alfabetul fenician, cît și cel vechi grecesc ar proveni din scrierea silabică minoică (cretană antică - descoperită de Arthur Evans, la începutul sec. al XX-lea, datînd însă de pe la sfîrșitul minoicului mijlociu (1788-1580 î.e.n.), cu două variante: linearul A și linearul B, dintre care ultima descifrată de către englezii Michael Ventris și John Chadwick, în 1953). Denumirile feniciene ale literelor provenind din acelea minoice , prin etimologie populară, iar cele grecești vechi din simpla adaptare fonetică, s-ar fi ajuns la paralelisme de felul următoarelor:

min. ÅЛА *alĕwă "cort" > fen. ≮ alef "(cap de) bou" și v.gr. α alpha - pentru A;

min. ⅄| *tāla "călcîi" > fen. Δ dalet "canatul ușii" și v.gr. Δ delta - D;

min. ⅄ *wat "pasăre în zbor" > fen. ⅄ wāw "cui" și v. gr. Y ypsilon - Y.

(cf. V.A.Kocergina, Scurtă schiță de istorie a scrierii, trad.rom. de Lucia Wald, în vol."Probleme de lingvistică generală", București, 1963, p.135-172, mai ales pag.147-150).

X Bustrophedon, ad litteram "după mersul boului [la arat]" (< v.gr. bous "bou" + strophe "întoarcere") era o manieră de scriere alternînd rîn-

duri orizontale de la stînga la dreapta (destrograde) cu rînduri de la dreapta la stînga (sinistrograde), întîlnită şi pe tăbliţele de lemn din ins. Paştelui.

Dacă este adevărat că orientarea sinistrogradă, avînd aspect natural, firesc, arată direcţia originară a oricărei scrieri, nu este mai puţin adevărat că direcţia inversă – destrogradă –, adoptată de majoritatea popoarelor indoeuropene (excepţie făcînd cele islamice: iranienii, afganii şi pakistanezii), este mai practică, mai avantajoasă: scriind astfel, textul aşternut deja pe hîrtie rămîne liber în faţa ochilor, neacoperit, nestînjenit de mîna care scrie, cum se întîmplă în cazul orientării sinistrograde, şi poate fi uşor controlat chiar în timpul scrierii, fără oprire sau întrerupere.

XI Cercetări mai tîrzii au arătat că etruscii au î împrumutat literele alfabetului lor de la coloniştii greci din Cumae (Italia). Cît despre alfabetul latin, acesta a apărut în sec. al VIII-lea î.e.n. prin intermediul etrusc, ca o variantă a alfabetului grecesc.

XII Runele-litere, denumite aşa spre a le deosebi de runele-simboluri (Losrunen, "beţişoare cu semne crestate pe ele", folosite pentru ghicirea soartei, la care face aluzie Tacitus în cap.X al cărţii sale despre germani, c.98 e.n.), în număr de 24, alcătuiau vechiul alfabet german, cunoscut sub numele Futhark, după primele şase litere componente, şi au fost folosite de goţi pînă prin sec. al VII-lea, de anglo-saxoni pînă în sec. al X-lea şi de scandinavi pînă în sec. al XIV-lea. Pe teritoriul României s-a găsit o inscripţie runică, pe colanul din tezaurul de la Pietroasa. Originea runelor, deşi pusă de Gaster pe seama influenţei romane, este de fapt necunoscută; probabil că provine din practicile magice ale vechilor triburi germanice, adaptare a unui alfabet etrusc sau împrumut al unui alfabet mediteranean.

XIII Wulfila (311-383 e.n.) – episcop arian al vizigoţilor (341), a trăit în sudul Daciei (actuala Muntenie), nu vreo "urgie împărătească", ci una regală fiind cauza refugiatului: regele Athanaric, al vizigoţilor din nordul Dunării, persecutîndu-i pe creştini, Wulfila s-a refugiat în Imperiul Roman, devenind episcop de Nicopolis ad Istrum.

XIV Mesrop Maștoț (361-440), căruia pare a i se datora și crearea alfabetului gruzin, este considerat creatorul alfabetului armean, alcătuit în jurul anului 400 e.n. din 36 de litere (completat în sec. al XII-lea cu încă două). După J. Février, scrierea armeană ar fi de origine greacă, dar influențată și de scrierea pehlevică arsacidă (persană).

Cît despre alfabetul copt (kubti < arab. gopt < grec. αἰγύπτιος "egiptean"), acesta constă din adaptarea, în sec. al III-lea e.n., de către urmașii creștinați ai vechilor egipteni (hamiți), a 24 de litere din scrierea uncială ("cu majuscule") grecească, la care s-au adăugat 7 semne din scrierea locală demotică, egipteană (pentru ș, c, j, h, ḫ, f și silaba ti).

XV Frații Chiril [Constantin Filozoful] (c.827-869) și Metodie (820-885), cărturari slavi din Salonic, au participat la propagarea creștinismului printre slavii din Moravia și Pannonia (862-863) și au tradus cărți de cult din greacă în slava veche.

XVI Hazarii, populație turcică de religie mozaică din grupul bulgar al ramurii vest-hunice, întemeietoare a unui stat, a cărui limbă, foarte puțin cunoscută actualmente, a înflorit în sec. al VII-lea - al VIII-lea. A se vedea Gheorghe I. Brătianu, "Marea Neagră" vol. I, trad. de Michaela Spinei, Ed. îngr., studiu introductiv, note și bibliografie de Victor Spinei, București, 1988, p.301-303 (cap.VI: De la chazari la veregi).

XVII Cele 40 de semne ale alfabetului glagolitic, creat de Chiril, proveneau, de fapt, prin adaptare, din literele cursive bizantine și au fost folosite aproximativ două sute de ani, pînă în sec. al XI-lea, cînd au fost înlocuite cu literele alfabetului chirilic ("slove"), provenite din uncialele grecești. Un istoric amănunțit al scrierii chirilice expune V.A.Istrin, 1100 let slavjanskoj azbuki, Izd-vo Akademii Nauk SSSR, Moscova, 1963; acest cercetător admite originea orientală, anume în alfabetul ebraic, a trei slove: chirilicul ш din ebr. šin, chirilicele ц și ч din diferențierea grafică a ebr. țade (op. cit., p.63-64). Originea slovei ш din alfabetul ebraic-samaritean este menționată și de Pandele Olteanu și colab., Slava veche și slavona românească, București, 1975, p.26. A se vedea și Arthur Köstler, Al treisprezecelea trib. Imperiul khazarilor și moștenirea sa (trad.rom. A.Bantaș), Nagard, 1987, p.62, 83-84.

XVIII Aluzie la ortografia etimologizantă, propusă şi chiar introdusă, pentru un timp, în scrierea limbii române de către latinişti; a se vedea, în privinţa ei, cap. August Treboniu Laurian, din vol.I al acestei antologii, p.304-316, şi comentariile, XV-XXV, p.312-314.

XIX Friedrich Diez (1794-1876), lingvist german, autor al primei gramatici comparate şi al primului dicţionar etimologic al limbilor romanice, a demonstrat ştiinţific latinitatea limbii române.

XX Cele trei cuvinte româneşti la care se referă Gaster aici sînt de origine necunoscută după DEX. Brînză este pus pe seama substratului de către Gr.Brâncuş, Vocabularul autohton al limbii române", Bucureşti, 1983, p.44-45; pentru bordei, originea autohtonă este postulată de I.I.Russu, Etnogeneza românilor. Fondul autohton traco-dacic şi componenta romanică, Bucureşti, 1981, p.266-268. Chiar în eventualitatea certitudinii provenienţei din substrat a acestor cuvinte, notarea lor în forme apropiate de cea originară rămîne imposibilă atîta vreme cît nu li se cunoaşte etimonul exact, ceea ce face ca argumentul lui M.Gaster împotriva ortografiei etimologizante să rămînă valid.

ALEXANDRU PHILIPPIDE

Originar dintr-o familie grecească venită în România la începutul secolului trecut, Al.Philippide s-a născut în 1859 la Bîrlad; după absolvirea liceului se înscrie în 1877 la Facultatea de Litere a Universității din Iași unde frecventează, printre altele, cursurile libere de filologie română ale lui Al.Lambrior. În anul 1881 și-a luat examenul de licență cu teza Încercare asupra stării sociale a poporului român, lucrare reflectînd bogatele cunoștințe ale autorului în domeniul folclorului, psihologiei și sociologiei. După ce timp de trei ani a funcționat la Biblioteca Centrală din Iași în calitate de custode și de bibliotecar, în 1884 Al.Philippide ocupă, prin concurs, catedra de limba română de la Liceul Național din Iași (urmîndu-i lui Al.Lambrior). În aceeași perioadă devine membru al Junimii.

În anul 1888 pleacă la Halle, unde audiază cursuri de filologie romanică și clasică, fonetică, arheologie, psihologie și istoria filozofiei grecești, cu mari învățați ai vremii, între care Ed.Sievers, H.Keil, B. Erdmann, H.Suchier etc.[1]. Revine în 1890 la Iași, continuîndu-și activitatea didactică. În anul 1893 este numit profesor suplinitor (din 1896 titular) la catedra de Filologie română de la Facultatea de Litere, creată special pentru el la intervenția lui Titu Maiorescu și pe care a deținut-o pînă la moartea sa. În 1898 a fost

---

1. D.Macrea, Lingviști și filologi români, București, 1959, p.154-155, Iorgu Iordan, Alexandru Philippide, București, 1965, passim.

ales membru corespondent, iar în 19oo - membru titular al Academiei Române. A murit în 1933.

Format în spiritul şi metodologia curentului neogramatic, dominant în epocă, Al.Philippide a elaborat un număr relativ redus de lucrări, caracterizate toate prin vastă erudiţie şi autoexigenţă. După teza de licenţă (ed. I 1881, ed. a II-a 1896) a publicat în 1882, în "Convorbiri literare" I, un studiu despre Cronica lui Huru, în care demonstra caracterul apocrif al acestui text[2]. În perioada studiilor sale în Germania a funcţionat, la recomandarea lui H.Suchier, ca recenzent pentru filologia română la revista "Literaturblatt für germanische und romanische Philologie". Revenit în ţară colaborează cu articole şi studii, majoritatea apărute în revistele ieşene "Convorbiri literare", "Viaţa Românească" şi "Arhiva". Dintre acestea pot fi citate Specialistul român în vol. Lui Titu Maiorescu - omagiu (19oo); sub acelaşi titlu apare şi un studiu în "Viaţa Românească" (19o6 şi 19o7), republicat în broşură şi subintitulat "Contribuţii la istoria culturii româneşti din secolul al XIX-lea". Tot în "Viaţa Românească" (19o9-191o) publică articolul critic la adresa lui G.Weigand Un specialist romîn la Lipsca. Urmează, în 1888, Introducere în istoria limbii şi literaturii române cu aport mai valoros în secţiunea de lingvistică, care reprezintă o încercare de sinteză, bazată pe o bogată bibliografie, a evoluţiei limbii române. Această parte se remarcă prin spirit ştiinţific, fără exagerările latiniste; în capitolul Privire generală asupra istoriei limbii româneşti dinainte de veacul XVI sînt formulate unele teze şi puncte de vedere

2. D.Macrea, lucr.cit., p.154.

dezvoltate ulterior în Originea românilor.

În anul 1897 Al.Philippide publică Gramatica elementară a limbii române (384 pagini), al cărei titlu, modest, nu corespunde conținutului real de fapte și idei. Concepută ca auxiliar al unei viitoare sinteze privitoare la istoria limbii române, ea include un bogat inventar de forme gramaticale, clasificate din punctul de vedere al sensului și al valorilor lor sintactice.

Activitatea științifică a lui Al.Philippide a fost axată, în principal, pe problemele istoriei limbii române, domeniu în care a adus contribuții esențiale. Astfel în 1894 îi apare Principii de istoria limbii, primul volum, conceput ca introducere teoretică a lucrării proiectate sub titlul Istoria limbii române[3]. Ea reprezintă o adaptare originală a lucrării cu același titlu a neogramaticului german H.Paul (Prinzipien der Sprachgeschichte, Halle, 1886). Alături de unele teze fundamentale ale lui H.Paul, lingvistul ieșean a făcut apel și la lucrările altor mari cercetători din epocă (G.Gabelentz, F.Müller, H.Osthoff, K.Brugmann și, în special, W.D.Whitney) și totodată a propus interpretări proprii, pe care le-a ilustrat cu un bogat material din fonetica și gramatica istorică a limbii române. Conținutul lucrării depășește cu mult ceea ce anunță titlul, ea tratînd o mare varietate de teme și probleme, între care loc important se acordă relațiilor dintre limbă și gîndire[4]. Prin publicarea acestei lucrări

3. Este unicul volum. Problemele istoriei limbii române au fost tratate, peste cîteva decenii, în cele două volume care alcătuiesc Originea românilor.
4. Cf.Helmut Frisch, Beiträge zu den Beziehungen zwischen der europäischen und der rumänischen Linguistik. Eine Geschichte der rumänischen Linguistik des 19 Jahrhunderts, Bochum-Bukarest, 1983, p.253 și urm.

au fost făcute cunoscute la noi orientările curentului neogramatic şi totodată s-au adus explicaţii originale, unele anticipînd interpretări moderne, ale unor fapte lingvistice româneşti[5].

În primele decenii ale secolului nostru Al. Philippide publică o serie de studii, dintre care pot fi citate contribuţia lui la volumul omagial H.Suchier Über den lateinischen und rumänischen Wortakzent, în "Forschungen zur romanischen Philologie," Halle, 1900, şi Altgriechische Elemente im Rumänischen în Bausteine zur romanischen Philologie, Halle, 1905, volum dedicat lui A.Mussafia.

În aceeaşi perioadă lingvistul ieşean pregăt... elaborarea lucrării sale fundamentale Originea românilor I 1923, II 1927, în care a urmărit în special problema formării limbii şi poporului român, atît sub aspect spaţio-temporal (locul şi epoca), cît şi din punctul de vedere al elementelor constitutive. Primul volum Ce spun izvoarele istorice conţine o analiză a mărturiilor privitoare la situaţia etnică şi lingvistică din Dacia (texte ale autorilor antici şi medievali şi inscripţii), analizate cu minuţiozitate şi spirit critic. Spre deosebire de majoritatea cercetătorilor români, Al. Philippide a susţinut că zona cea mai veche de formare a limbii şi poporului român a fost în sudul Dunării, regiune cucerită şi romanizată înaintea Daciei; din secolul al VI-lea s-ar fi produs valuri de migraţie la nord de Dunăre; deşi Dacia s-a aflat relativ puţină vreme sub stăpînire romană, procesul romanizării a fost foarte

5. Cf. articolele publicate în volumul colectiv Alexandru Philippide, 50 de ani de la moarte. Studii, Iaşi, 1983.

puternic şi a dus la dispariţia populaţiilor locale, substratul etnic cel mai important şi care a lăsat urme în limbă fiind cel al neamurilor trace.

Volumul al II-lea, Ce spun limbile română şi albaneză reprezintă o expunere a problemelor fundamentale ale istoriei limbii române (cu accent deosebit pe evoluţia fonetică de la latină la română); un loc important este acordat analizei comparative a particularităţilor fonetice, lexicale, morfologice şi sintactice din română şi albaneză, cu concluzia că asemănările dintre cele două limbi nu se datorează unui substrat comun (acesta fiind, după autor, trac pentru română şi ilir pentru albaneză), ci contactului lor pe teritorii învecinate; considerînd că daco-româna prezintă mai multe asemănări cu albaneza decît idiomurile sud-dunărene, el explica acest fapt prin prezenţa iniţială a strămoşilor românilor în sudul Dunării, aflaţi în contact cu strămoşii albanezilor, situaţi în antichitate în N-E Peninsulei Balcanice.

Deşi tezele lui Al.Philippide privitoare la condiţiile etnogenezei românilor au fost infirmate de rezultatele cercetărilor arheologice şi lingvistice ulterioare, lucrarea sa rămîne utilă atît prin marea bogăţie a materialului, prin interpretările juste ale unor fapte particulare cît şi prin discutarea, dintr-un unghi propriu, a unor probleme teoretice (precum factorii care condiţionează schimbările lingvistice, legile limbii, raporturile dintre limbă şi dialect etc.).

Lucrările lui Al.Philippide, alcătuite în spiritul pozitivist al neogramaticilor, al căror adept fidel a rămas, se caracterizează prin erudiţie, profunzime, analiză minuţioasă, interpretări personale. Sceptic şi ironic, uneori negativist, permanent în polemică cu lingvişti de la noi şi din alte părţi, el a luptat consec-

vent împotriva dogmatismului şi a prejudecăţilor. A pus bazele şcolii ieşene de lingvistică, căreia i-a imprimat multe din trăsăturile proprii. Stilul greoi şi prolix al lucrărilor sale le-a făcut inaccesibile unui public mai larg; dar filologii pot afla şi astăzi în ele multe idei interesante şi originale.

T e x t e*

PRINCIPII DE ISTORIA LIMBII (1894)

Cauzele care provoacă schimbarea vorbirii ocazionale.

Schimbarea vorbirii ocazionale este provocată de următoarele cauze:

a) C o m o d i t a t e a. Un cuvînt se schimbă pentru că este mai c o m o d supt forma nouă decît supt cea veche. De ex., pentru ca să anticipăm asupra studiului ulterior şi să luăm aşa, un exemplu la întîmplare; românului i-a fost mai comod să aibă trei declinări în loc de cinci, căci sînt mai uşor de ţinut minte[1].

b) C l a r i f i c a r e a. Un cuvînt se schimbă pentru că supt forma nouă este mai clar decît supt cea veche. Astfel knabe şi knappe aveau în limba germană mijlocie acelaş înţeles adecă însemnau, fiecare din ele, şi "băiat" şi "paj." În limba germană modernă s-au diferenţiat înţelesurile pentru clarificare.

c) L e g i u i r e a (înţălegîndu-se prin acest cuvînt orice soi de legiuire, de la cea mai puternică pînă la cea mai slabă sancţiune). Dieu este ceva sfînt, deci, cînd francezul înjură, se fereşte de a pronunţa

* Pasaje reproduse după vol. Al. Philippide, Opere alese, Teoria limbii, editate de G. Ivănescu şi Carmen Gabriela Pamfil, Editura Academiei RSR, Bucureşti, 1984.

cuvîntul întocmai, de frica legiuirii, şi schimbă cuvîntul din dieu în bleu: parbleu, morbleu (pag.14-15).

Crearea imediată

Mişcările şi sunetele reflexe provocate prin acţiunea lucrurilor asupra nervilor motori sînt, şi prin urmare cu atît mai mult au fost, de două feluri. Unele din aceste sunete n-au nici o asemănare cu lucrurile care le provoacă (c u v i n t e r e f l e x e), altele samînă cu dînsele, şi asămănarea stă în aceea că lucrurile înseş sînt provocatoare de asemenea sunete (c u v i n t e o n o m a t o p o e t i c e). Strigăm cînd ne cufundăm în apă, oftăm cînd scăpăm de o greutate, dar între strigăt şi apă, între oftat şi sarcină nu este nici o asămănare. Dar faţă de un clopot care sună ne vine şi nouă - şi nu nouă atît cît copiilor - de a imita acelaş sunet, cînd auzim o muzică ne vine şi nouă să fluierăm, apoi plîngem cu cei care plîng, rîdem cu cei care rîd etc. Pînă la ce grad trebuie să fi fost dusă această tendinţă de imitare la acel om - ori momiţă, dacă vrei - primitiv în nervii căruia se reflectau foşnetul frunzelor, fiorosul şuierat al şarpelui, vîjîitul vîntului, murmurul apelor...., cînd noi ăştia de astăzi nu avem pentru exprimarea aceloraşi lucruri decît cuvinte ca foşnit, şuierat, vîjîit, murmur.... imitatoare ale sunetelor produse de lucrurile înseşi!

A trebuit un imens timp să treacă la mijloc, pînă cînd sunetele ocazionale produse în organele vocale cele neţinute de nici un frîu, în gura cea care atunci întîiaş dată începea să îngîne primele vorbe, au dat naştere la cuvinte tip puternic împlîntate în minte, şi a trebuit o constituţie fizică foarte asămănătoare, precum are ea loc numai în cercuri strîmte ale unor comunităţi puţin

numeroase, pentru ca la un timp să se trezească o sumă oarecare de oameni exclamînd în acelaşi fel, imitînd sunetele lucrurilor în acelaş fel. Dar în acel moment, cînd pentru acea sumă de indivizi au existat aceleaşi sunete tip provocate de aceleaş lucruri, s-a născut limba III: un sunet devenise un simbol înţeles de toţi al unui lucru. Şi care va fi fost acest lucru? Un lucru? Un raport? Ori poate deja două lucruri legate într-un raport? Cel dintîi ah înţeles de toţi a însemnat durerea? ori durerea ca atribut al persoanei? ori poate numai acest raport de atribut? Aceste sînt întrebări care cu cauzele care provoacă transformările limbilor n-au a face întru nimic şi ies, prin urmare, din cadrul cercetărilor noastre.(pag.68)

[Elementele componente ale cuvîntului]

Unul şi acelaş principiu provoacă de obicei schimbări şi în s c h e l e t u l cuvîntului (sunetul poartă de obicei numele de f o r m a c u v î n t u l u i, noi am adoptat terminul s c h e l e t, pentru ca să nu se facă vreo confuzie cu f o r m a g r a m a t i c a l ă) şi în î n ţ ă l e s u l acestuia. Pentru aceea nu vom face vreo clasificare a principiilor din acest punct de vedere, căci legătura între scheletul cuvîntului şi înţăles este atît de strînsă, încît este nefiresc lucru să despartă cineva cele două părţi în discuţie, şi de cîte ori vom zice c u v î n t, va trebui să se înţăleagă tot aşa de bine înţălesul ca şi scheletul cuvîntului. (pag.12).

Amestecul vorbirilor

Tot felul de elemente se împrumută de la o limbă la alta, sunete, c u v i n t e şi forme gramaticale,

şi anume atît ca schelete cît şi ca înţălesuri. - Unele se împrumută însă mai uşor decît altele. Astfel, mai uşor din toate se introduc c u v i n t e l e (afară de pronume), apoi sufixele derivative, pe urmă sunetele şi tocmai la sfîrşit celelalte forme gramaticale şi pronumele[IV]. Unele se constată apoi mai uşor decît altele. Scheletele anume se observă mai lesne, înţălesurile mai greu. De altfel nu se introduce niciodată scheletul gol, fără de înţăles, pe cînd înţălesul gol, fără de schelet, se poate împrumuta[V].

S c h e l e t. C u v i n t e a luat limba noastră de la diferite popoare cu care românii au venit în contact, şi, din punct de videre al numărului, cel puţin dacă consideri lucrul, se pare că limba veche slovenică, pe care o vorbeau acei slavi cu care românii în Dacia şi în Peninsula Balcanică au avut cele mai vechi şi mai îndelungate raporturi, ori - cu un termin mai general - dialectele[a] slavice au dat cel mai mare contingent. Alături cu diferite dialecte slavice şi în urma lor alte limbi, precum greacă, albaneză, turcă, ungurească şi - acum mai de curînd - italiană, germană, mai ales franceză etc., au inundat dicţionarul românesc cu cuvinte. Cu toate acestea, dacă ţii socoteală de valoarea vorbelor, hotărîtă de mai deasa ori de mai rara lor întrebuinţare, şi faci o mai istorică cercetare a lucrului decît aceea pe care au făcut-o pînă acum lexicografii noştri, limba română apare mai puţin amestecată în dicţionarul său decît alte limbi romanice, decît cea franceză, de pildă[VI]. Un tablou sumar despre cuvintele străine din limba română a dat Ş ă i n e a n u, Sem., 455 sqq. (pag.112-113).

---

a. aici cu sensul de limbi slave

Dar ori că este mai mult ori că este mai puţin adecvat materialul apercepător, materialul împrumutat se contopeşte cu acest din urmă, devine o parte omogenă a limbii împrumutătoare, astfel că notele nouă de abia de gramatici se pot deosebi de cele vechi, iar mulţimea vorbitorilor se consideră ca făcînd una şi aceeaş masă cu restul limbii. Un alt fenomen, acel al p o l i g l o t i z m u l u i, are loc atunci cînd materialul împrumutat rămîne neasimilat, păstrînd caracterele limbii de origină. Într-un asemenea caz el nu face parte integrantă din limba împrumutătoare, ci există independent alături de dînsa.

Din punct de videre al independenţii de existenţă şi din acel al numărului elementelor străine neasimilate există numeroase grade. Mai întîi, un material străin poate fi mai mult sau mai puţin influinţat analogic de limba băştinaşă, precum, de exemplu, cînd un cuvînt ca 'bon ton' este pronunţat de un român mai mult sau mai puţin cu nazalizarea franceză, de la un grad minim de nazalizare începînd până la acel complect identic pronunţării unui francez; apoi materialul străin neasimilat se poate întinde de la cîteva cuvinte până la o întreagă limbă ori mai multe limbi.

În orice caz, la poliglotizm nu se poate vorbi atît de schimbarea limbii împrumutătoare, cît de aceea a limbii împrumutate: în gura unui român care vorbeşte franţuzeşte, nu atît limba română se schimbă după franceză, cît cea franceză după cea română. Dacă se întîmplă cumva contrariul, atunci rolul între cele două limbi s-a intervertit, nu mai mult limba română este limba băştinaşă a românului nostru, ci franceza. Şi astfel, tot felul de limbi străine vorbite de tot felul de oameni capătă nuanţe deosebite în schelet şi înţăles după naţionalitatea vorbitorului, şi după modul cum vorbesc

franţuzeşte mai mulţi oameni vei cunoaşte că unul este francez de naştere, iar altul român, altul neamţ, altul inglez[VII].

Cazurile de poliglotie unde elementele străine sînt complect neasimilate şi complect posedate, unde în mintea unuia şi aceluiaş om două sau mai multe limbi există, fiecare cu caracterele sale aparte, fără a se influinţa una pe alta, cum ai zice, de pildă, că omul cutare vorbeşte româneşte ca un român, franţuzeşte ca un francez, nemţeşte ca un neamţ, sînt foarte rari ori, mai bine, nu există deloc. Mai jos însă de această treaptă neatinsă mulţi oameni sînt poligloţi. În afară de ţărani (şi nu toţi), care-ş cunosc numai dialectul, oamenii cu oarecare cultură, alături cu dialectul posedă limba comună şi alături cu limba comună diferite limbi străine.

Cînd un întreg popor este poliglot (şi întrebuinţăm aici cuvîntul popor în înţălesul cel mai larg al cuvîntului, de la cea mai mică comunitate până la cea mai numeroasă naţie), se întîmplă că limba mamă se izolează tot mai mult, până se uită, şi astfel tocmai poliglotia, unde limba băştinaşă este puţin influenţată de materialul străin, produce cel mai rău efect asupra vieţii aceleia, anume complecta stingere[VIII]. Şi trăieşte atunci mai departe foasta limbă străină devenită la rîndul ei limbă mamă, supt forma pe care a primit-o prin influinţa limbii celei perdute. Astfel ş-au uitat celţii limba şi iberii şi etruscii şi dacii, şi au continuat de a vorbi numai limba latinească, străina de altă dată, şi dacă limbile romanice se deosebesc atît de mult astăzi unele de altele, aceasta se datoreşte nu numai transformărilor deosebite după firea diferitelor popoare pe care le-a primit limba latină, ci şi influinţelor directe suferite de această limbă de la vechile limbi, astăzi dispăru-

te, ale provinciilor romane.

Cîteodată limbile care în starea de poliglotizmm stau separate una de alta, se amestecă şi produc o limbă mixtă compusă din elemente luate ba dintr-una, ba din alta. Astfel mai pînă dăunăzi amestecau unii români crîmpeie de vorbire franţuzească cu altele de vorbire românească. Supt acest punct extrem numeroase grade se înşiră pînă acolo unde rezultă, din amestecul limbilor şi din acţiunea ulterioară a principiilor de schimbare, o normă constantă, o limbă unică, cum sînt în mare parte limbile creolice, rezultate din amestecul limbilor autohtone cu diferite limbi europene, precum portugheza, franceza, ingleza (vezi S c h u c h a r d t, Beiträge zur Kenntniss des kreolischen Romanisch, în Zeitschr, XII, XIII) (pag.125-127)[IX].

Principiul clarificării

Lămurirea psihică a cunoştinţilor

Lămurirea psihică a cunoştinţilor, în ea însăş considerată, abstracţie făcînd de mijloacele de care se serveşte limba pentru a se acomoda ei, ca una ce prepară materialul pe baza căruia se agită vorbirea, trebuie să fie considerată ca cel mai important principiu din toate pentru schimbarea aceşteia. Dacă limba are într-un moment dat cutare fizionomie, aceasta se datoreşte negreşit, în parte, diferitelor principii până acum studiate şi altora pe care le vom mai studia de acum înainte, dar mai cu seamă se datoreşte activităţii psihice celei independente de vorbire, care în ea însăş concentrată şi fără preocuparea încă de a face prin simboale altora cunoscute descoperirile sale, primeşte în oglinda inteligenţii fenomenele naturii. Mai înainte de a vorbi omul a gîndit (se

întîmplă negreşit şi din contra, dar noi ne preocupăm de generalitatea cazurilor) şi după acest gînd i s-a modulat limba, care altfel ar fi fost dacă şi gîndirea i-ar fi fost altfel. Dar după cum scheletul este mai bătător la ochi decît înţălesul şi mai uşor de constatat decît acesta, tot astfel celelalte principii de schimbare, care privesc limba ca lucru auzit şi strigat de la un om la altul, se constată mai lesne decît acea frămîntare psihică internă, care, cu mult mai bogată şi mai profundă decît superficiala vorbire, o poartă pe aceasta aşa cum marea cea adîncă poartă valurile mişcătoare. Cine ar vre să-ş dea bine socoteală de dînsa, ar trebui să-ş petreacă în minte toată activitatea intelectuală, istorică, ştiinţifică şi poetică a unui om ori a unui popor, şi s-o urmărească în mersul ei încet de la un moment în tîmp până la altul: ar vide atunci cum supt cutare cuvînt, al cărui sunet a alunecat în vorbirea ocazională, a răsărit întîi cunoştinţa, care dacă nu s-ar fi ivit atunci, ci într-un alt moment oarecare, s-ar fi evitat poate alunecarea sunetului ori ar fi alunecat sunetul altfel, cum supt cutare cuvînt izolat şi devenit formă gramaticală a fost întîi cugetat cutare raport, care dacă nu s-ar fi ivit tocmai atunci în conştiinţă, ci într-un alt moment oarecare, nu s-ar fi izolat poate tocmai cuvîntul cutare, ci un altul, cum, dacă acest raport n-ar fi fost cugetat, nici forma gramaticală corăspunzătoare n-ar fi avut fiinţă, cum, în sfîrşit, dacă limba X este aşa şi nu altfel, cauza este că poporul X a cugetat aşa şi nu altfel. Limba, am spus la pag.3, însoţeşte cunoştinţele, după cum umbra însoţeşte corpurile fizice. După cum însă umbră n-ar fi, dacă n-ar fi corpul fizic, tot aşa n-ar fi limbă, dacă n-ar fi cunoştinţă. Această din urmă precede pe cea dintîi. Şi după cum o

precede, tot aşa în mod independent de dînsa sufere schimbări. Iar aceste schimbări ale cunoştinţii provoacă schimbări corespondente în vorbire[x].

Această deosebire psihică a cunoştinţilor este într-o transformare continuă. În timp omul n-are totdeauna aceleaş cunoştinţi şi în spaţiu bogăţia intelectuală variază de la un om la altul şi de la un popor la altul. Natura întreagă a fost şi va rămîne probabil un mister pentru inteligênţa omineascâ. Bucăţi însă dintr-însa au devenit treptat cunoscute acestei inteligenţi şi într-o gradare fără sfîrşit, de la timp la timp şi de la loc la loc, sfărmăturile cunoscute se înmulţesc ori scad: în unele ştim noi mai mult decît cei vechi, în altele ştiau ei mai mult decît noi, şi tot astfel alternativ nu întrecem oameni pe oameni astăzi. Iar toată această fierbere a minţii noastre pentru a stoarce secretele naturii are loc în două direcţii, în aflarea lucrurilor şi în aflarea raporturilor dintre ele, şi pentru a face cunoscute lucrurile şi raporturile descoperite limba are trebuinţă de cuvinte nouă şi de forme gramaticale nouă, iar cînd lucrurile şi raporturile se uită, limba nu mai are trebuinţă de cuvintele vechi şi de formele gramaticale vechi, care se uită la rîndul lor. (pag. 127-128).

Diferenţierea cuvintelor

Pe cînd mintea lămureşte cunoştinţile şi treptat deosebeşte tot mai clar - ori mai conform cu o stare psihică oarecare - lucrurile şi raporturile dintre ele, un alt proces de distingere, care merge mînă în mînă cu acesta, are loc pe terenul simboalelor, prin mijlocirea cărora se manifestează cunoştinţile. Supt influinţa prin-

cipiului precedent, ajutat de toate celelalte principii, la baza cărora el se găseşte, limba se schimbă şi necontenit scheleturi nouă şi înţălesuri nouă se ivesc, dar în nămolul cuvintelor care se încrucişază în a sa judecată omul caută să pună o regulă şi o socoteală, pentru ca simboalele să fie cît se poate mai adaptate cu cunoştinţile manifestate în ele. Gîndirea, în sine considerată, abstracţie făcînd de cuvînt, este mai presus de acesta cu mult în bogăţie. Ea îş are drumul său înainte, pe care limba numai şchiopătînd de departe îl urmează. Şi sînt limbi mai bune şi altele mai răle din acest punct de videre. Sînt limbi mai apte adică de a îmbrăca cugetarea, altele mai puţin apte. Cele mai bune din toate însă, de ar fi mînuite şi de cei mai mari meşteri, rămîn departe în urma idealului unei complecte potriviri cu cugetarea. Silinţe însă pentru a face potrivirea cît mai mare mintea îş dă, şi ele constituiesc acest principiu al diferenţierii cuvintelor, care acum ne preocupă[XI].

(pag.155)

În al doilea loc se manifestează activitatea principiului nostru prin aceea că schimbările provocate prin diferite alte principii sînt utilizate de dînsul pentru a căpăta schelete nouă.

Limba, în tendinţele ei spre îmbogăţire, spre înmulţirea adică a simboalelor, urmează unei regule care s-ar pute formula astfel: <u>Mulţămeşte-te cu ce ai şi caută numai de nu izîdi[b] nimic.</u> Un strict simţ de iconomie o stăpîneşte, care nu permite nici un lux, dar şi nici un mijloc fără întrebuinţare.

Evitarea luxului se face prin aceea că două ori mai multe simboale cu acelaş înţăles îşi împart ro-

---

b. A risipi.

lurile, am pute zice îş divid munca, astfel că fiecare din ele îş ia din înţălesul vechi cîte o parte. Şi în patru feluri se poate întîmpla ca acelaş înţăles să aibă pentru exprimarea sa mai multe simboale. Întîi prin alunecarea înţălesului; cuvinte odată deosebite se apropie tot mai mult unul de altul. Al doilea, prin analogie: acest principiu adică, lucrînd în diferite direcţii, dă naştere la cuvinte identice în înţăles. Al treilea, prin amestecul vorbirilor: alături cu cuvinte băştinaşe împrumutăm din limbi străine ori din alte dialecte. Al patrulea, prin aceea că unul şi acelaş cuvînt capătă cu vremea mai multe schelete. Luxul de întîiul, al doilea şi al treilea fel este al s i n o n i m e l o r. Luxul de al patrulea fel este al d u b l e t e l o r .

Limba nu sufere sinonime. Cuvinte cu exact acelaş înţăles nu există, căci îndată se diferenţiază prin ceva, astfel că cutare cuvînt arată cutare nuanţă, iar celalalt cuvînt altă nuanţă a lucrului. (pag.157).

După cum nu permite limba lux, tot aşa nici nu lasă mijloacele fără întrebuinţare. Ea se mulţămeşte cu oricît de puţin, dar îndată ce găseşte ocazia, profită de dînsa pentru a-ş îmbogăţi simboalele. Şi această ocazie se întîlneşte la tot soiul de schimbări provocate prin diferitele principii, dar o acţiume directă a diferenţierii nu are decît rareori loc, pentru că în majoritatea cazurilor lucrurile se potrivesc de la sine, măcar că supt privirea veghetoare a principiului de faţă (cf.pag.21o). Se întîmplă însă cîteodată că un fenomen oarecare, cu toate profitele bune pe care le-am putea trage dintr-însul, în sensul de a căpăta în el un nou simbol, rămîne neîntrebuinţat şi atunci are loc directul amestec al diferenţierii.

Cu toate acestea, simțul de iconomie al limbii este atît de mare, încît, chiar cînd cea mai bogată colecție de schelete i-ar sta la îndămînă, ea tot recurge la vechiul mijloc. Și acest vechi mijloc în aceea a consistat că "să spui mult în puține cuvinte"[XII]. Niciodată n-a corăspuns bogăției cugetării o bogăție adecvată a simbolului. Acest din urmă totdeauna a rămas în urma celei dintîi și totdeauna omul a fost nevoit să îngrămădească pe socoteala unui singur cuvînt o mulțime de înțălesuri. Și obiceiul, odată format, s-a păstrat: chiar în mijlocul celui mai mare bielșug omul îș aduce oarecum aminte de vechea sărăcie și din cînd în cînd, ca să nu uite obiceiul, se mulțămește cu o coajă de pîne. Această avariție a limbii este cunoscută în retorică supt numele de σχῆμα ἀπὸ κοινοῦ. (pag. 160-161).

Legiuirea

Legiuirea în general

Toate principiile, a căror activitate am cercetat-o noi până acum, lucrează cîteodată conscient, cîteodată inconscient (am renunțat de la început, pag. 7, de a face deosebire între conscienta și inconscienta fenomenelor limbistice), dar în tot cazul nu voluntar. Voința însă, după cum se amestecă în celelalte activități omenești, tot astfel trebuie să se amestice și în limbă.

(pag. 171)

[. . . . .]

Și acum, în verbire, ca și în restul activității sale, voința omului își arată efectele. Ea este un

principiu de schimbare cu cele mai bune intenții, cu tendințe spre simetrie și spre ordine, dar cu mici și ridicule rezultate adeseaori, cînd le compari cu acele izvorîte din curentul larg și măreț al celorlalte principii. Iar fiindcă trăsătura cea mai caracteristică a voinții este pretenția unei hotărîri, a unui verdict oarecare, pretenția de a se înălța ca legislătoare în mijlocul fenomenelor, noi am numit-o aici, unde o considerăm ca principiu de schimbare, legiuire. Am fi putut să-i lăsăm tot atît de bine numele ei obișnuit, de voință.

Astfel s-au născut cuvintele <u>dimon</u> - δαίμων și <u>giavol</u> (C r e a n g ă, Am.,49) din frica vorbitorului de a pronunța cum se cade. Demonul, diavolul nu sînt lucruri care pot fi spuse cu una cu două, românul își face cruce cînd le pronunță. Cu atît mai rău este să le dai unui copil (de obicei copiilor se dau); pentru aceea mai stîlcește-le puțin, mai schimbă-le.

Prefacerea labialelor în palatale a început probabil de la femei și numai cu încetul s-au molipsit de ea și bărbații (pag.145). Acești din urmă, mai înainte de a ceda impulsului, au considerat guturalizarea ca ceva josnic, care trebuiește evitat cu băgare de samă. De aici o tendință voluntară de a păstra labialele. Însă această tendință a trecut cîteodată marginile și bărbații au ajuns să prefacă în labiale palatalele. (pag.173).

<u>Limba într-un moment dat. Uzul. Limba comună</u>

După cum prin urmare reprezentările se adună în idei, tot asemenea și cuvintele se adună în cuvinte t i p[XIII]: de la o mie de stejari văzuți am căpătat o mie de reprezentări, acea mie de reprezentări a constituit apoi un sîmbure comun, i d e e a stejarului; pentru

mia de reprezentări am o mie de cuvinte, acea mie de cuvinte a constituit un sîmbure comun, cuvîntul tip s t e j a r ; - de la o mie de raporturi de atribut am căpătat o mie de reprezentări a acestui raport, acea mie de reprezentări a constituit apoi un sîmbure comun, i d e e a atributului; pentru acea mie de raporturi am o mie de prepoziții de în cap și acea mie de prepoziții a constituit forma tip de; etc. (pag.lo)

[..]

Aceste cuvinte tip, ca oricare idee, sînt nerealizabile, și ori de cîte ori voim noi să vorbim, de ar fi vorba despre o reprezentare, ori despre cea mai abstractă idee, tot la cuvinte ocazionale sîntem nevoiți să recurgem, adecă la un cuvînt - reprezentare croit după norma cuvîntului tip. Acest din urmă serveşte ca model oarecum, după care ne îndreptăm la fiecare moment vorbirea, el este u z u l , elementul conservator în vorbire, în jurul căruia gravitează această din urmă, pe care am pute-o numi v o r b i r e o c a z i o n a l ă, într-o continuă apropiare și iarăș îndepărtare de dînsul. Și pentru aceea u z u l schimbă limba. Supt ocrotirea acestuia cuvîntul ocazional poate varia la infinit, fără ca să poți zice că s-ar fi schimbat limba prin aceasta; de cum te atingi însă de elementele ideale ale cuvîntului[XIV], schimbarea are loc. Pe cuvîntul cal poți să-l variezi în pronunțare la infinit, cîtă vreme se va auzi un c, un a, un l, el va rămîne acelaș cuvînt românesc. De te vei apuca cumva să-l pronunți ĉal cu c palatal, strici uzul și schimbi limba. Negreșit, contururile se cam pierd în acest tablou al uzului, deosebirea între un c gutural și unul palatal este cam capricioasă, o lămurire a elementelor care supără auzul și o deosebire a lor de cele care nu-l supără

este imposibilă, dar cînd este vorba de idei, pretențiile de a le pipăi cu degetul și de a le traduce în imagini reale și cuvinte tipărite sînt absurde, și trebuie să ne mulțămim cu aproximații și cu înțălegeri pe deasupra.

(pag.11)

Precum am spus la a n a l o g i e , vorbirea ocazională este o neîncetată reproducere a cuvintelor tip, care pozează ca niște modele. Cuvintele tip sînt însă compuse din sunete tip, pe care mintea le cuprinde cu o singură privire, cînd dă naștere unui cuvînt ocazional oarecare. (pag.106).

Limba scrisă

Limba scrisă simbolizează uzurile, nu vorbirile ocazionale. După cum cuvîntul tip pozează numai, fără ca să poată fi niciodată el însuș reprodus în vorbire, și aceasta scoate numai după dînsul copii la diferite ocazii (pag.53), tot astfel pe unul și acelaș cuvînt scris fiecare îl reproduce în vorbire astfel, după uzul său, și s-ar pute stabili un paralelizmu între vorbirea ocazională și uz de o parte, între vorbirea ocazională și scrisoare de alta, cu deosebirea că această din urmă este mai generală încă, deoarece ea simbolizează nu uzurile individului, ci uzurile tuturor indivizilor cîți vorbesc un dialect oarecare. (pag.174).

[...]

Dar oprindu-se la scrierea sunetelor, idealul adaptării din punctul de videre - că ar trebui adică să posedăm cîte un caracter pentru fiecare sunet tip - suferere oarecare restricții. Cînd scrierea anume este destinată pentru străini, pentru oameni care nu posed uzurile reprezentate printr-însa ea nu se poate dispensa, dacă

tinde la maximum de claritate, de a reprezenta t o a t e sunetele. Cînd însă este destinată scrierea pentru vorbitorii unei limbi, ea se poate dispensa de o parte din greutate, din cauză că multe sunete se înţăleg de la sine[XV]. (pag.180).

Concluzie

Dacă la sfîrşitul discuţiei noastre voim să ne dăm socoteală de raportul în care principiile de schimbare înseş se găsesc unele faţă cu altele, constatăm că o limită bine hotărîtă între ele nu se poate trage, astfel că la cutare fenomen să poţi constata numai acţiunea unuia din ele şi la cutare fenomen altul numai acţiunea altuia: mai multe principii lucrează împreună şi pentru a înţălege o schimbare oarecare trebuie să le ai pe toate în vidare. Alunecarea sunetului, alunecarea înţălesului şi toate celelalte principii de noi studiate nu-ş împart domeniul limbii aşa ca să-l poţi deosebi în regiuni, în întrul cărora să observi stăpînirea lor exclusivă: ele pleacă dintr-un trunchi comun şi se întreţese ca ramurile încîlcite ale unei plante. O individualitate nu le poţi tăgădui, dar o individualitate pe deasupra înţăleasă care dispare la o mai de aproape cercetare: astfel nu poţi tăgădui individualitatea ramurilor, dar până la ce adîncime în trunchi va trebui să tai pentru a le ave în adevărat separate unele de altele? Însă nu numai din acest punct de vidare se încurcă principiile între dînsele,că nu se pot adecă separa domeniile lor de activitate, ci şi din acel al caracterelor lor specifice, căci aşa de mult samînă unele cu altele, cînd bagi bine de samă, încît îţi pare separarea lor arbitrară: astfel, legiuirea,limba scrisă sînt evident acelaş lucru, apoi diferenţiarea şi lămurirea psihică a cunoştinţelor aparţin strîns una al-

teia, dar chiar la comoditate analogia şi contaminaţia pot merge la un loc şi tot aşa metateza şi alunecarea sunetului, iar celelalte principii sînt la urma urmelor t o a t e schimbări de schelet şi de înţăles pe care le primeşte limba, pentru că li este mai comod cu ele. Această comoditate, însă, cu toate subdiviziile sale este numai o manifestare a clarificării, cum am văzut, şi legiurirea este o părticică din activitatea psihică totală. Cu alte vorbe, principiile studiate ne par, acum cînd le-am sfîrşit de cercetat şi le putem îmbrăţoşa pe toate deodată, ca o unitate nedespărţită, ca un tot, care numai în întregimea sa considerat poate fi priceput, şi anume ele ne par ca manifestările uneia şi aceleiaş tendinţi, ca feţele unuia şi aceluiaş cristal, ca şi colorile din lumina albă, pe care ochiul le poate deosebi cîteodată, dar care de cele mai multe ori se amestecă într-o masă unică. Acest tot nu este numai psihic, nici numai fizic, el este limba însăş care merge pe drumul fatal al mişcării universale, cu toate elementele ei atît de varii la prima videre, dar atît de greu de deosebit unele de altele, cu muşchii, cu nervii, cu sunetele, cu înţălesurile sale. Principiile de schimbare ale limbii sînt limba însăş, ele nu există în afară de dînsa. Vorbirea nu stă pe loc, ci se schimbă şi fazele aceştei schimbări apar ca nişte motive ale schimbării. (pag.198-199).

Limba trebuie să fie unică pe de o parte, diversă pe de altă parte, clară cîteodată în principiile sale de schimbare, încurcată de cele mai multe ori, pentru că aşa e natura întreagă şi în ea, micul grăunte de năsip, se oglindeşte imensitatea spaţiurilor şi a timpurilor.

Dar mai cu samă în ea se oglindeşte vorbitorul cu toate caracterele care-l asamînă cu ceilalţi vorbitori şi-l deosebesc de dînşii. Fiindcă astfel stau lucrurile şi natura se desparte în bucăţi deosebite, care se oglindesc unele pe altele ca părţi omogene ale unui întreg omogen, limba trebuie, în adevăr, să fie o imagine înainte de toate a celui care vorbeşte şi, dacă vrei să-ţi dai socoteală de un popor, cercetează limba lui ori - căci e tot una - principiile de schimbare ale limbii sale. Aceste principii îţi vor descoperi părţile pe care le are comune acest popor cu toţi oamenii şi cu natura întreagă, dar îţi vor arăta şi părţile deosebitoare ale sale. De obicei caracterele specifice ale activităţii intelectuale se numesc stil. Dar limba nu numai caracterele intelectului reflectează, ci şi ale fizicului, şi deci nu putem vorbi, în înţălesul larg în care discutăm noi lucrul aici, de stiluri. Cu toate acestea, pentru că avem trebuinţă de un termin scurt, ne vom servi de acest termin şi vom zice: în principiile de schimbare ale unei limbi se oglindeşte totul din care poporul respectiv face parte şi totodată stilul poporului aceluia[XVI]. (pag.200).

În special limba, ori principiile sale de schimbare - căci nu există independent unele de cealaltă[XVII] -, îş are viaţa sa proprie, de care numaidecît trebuie să-ş dea istoricul socoteală. În această viaţă proprie unele fenomene sînt caracteristice şi constituiesc stilul, altele sînt comune cu ale altor limbi. Toate la un loc, caracteristice ori nu, sînt proprii limbii, aparţin firii aceşteia şi din firea aceşteia însăş trebuiesc scoase la iveală şi pricepute. Vreau să zic că, fără să fugi cu mintea prin regiuni străine, trebuie să ai băgarea de samă aţintită, înainte de toate, asupra limbii însăş pe care o cercetezi. Priviri de tot felul, în tot felul de direcţii

poți face și trebuie să faci, căci limba, pe care o studiezi, nu este doar complect izolată de restul lumii, ci face parte intimă din aceasta, dar să nu pierzi țălul din ochi și toate comparările să-ți servească numai pentru a scoate în relief individualitatea lui[XVIII]. Cu cît mai mult ți se arată individualitatea acesteia, cu atît mai răpede gîcești oarecum restul, după cum două laturi ale unei arhitecturi oarecare îți dau bănuiala cam cum trebuie să fie palatul întreg: orice analogii de pe afară scoase nu te pot servi atît cît acele scoase din însăș limba studiată, tot așa după cum oricîte colțuri din zidiri străine nu te pot lumina asupra cutări zidiri atît cît te luminează un colț zărit din aceasta însăș. Deci, să ai în videre la explicarea unui fenomen limbistic toate principiile de schimbare după modul cum lucrează ele în cazuri sigure. Legile, negreșit, nu le vei pute afla pe toate, și vor rămîne totdeauna lucruri, pentru explicarea cărora trebuie să-ți declini competența. Însă a explica un fenomen oarecare contra normei unui principiu, cînd el se explică lesne după norma altui principiu, este greșală de neiertat. (pag. 208-209).

COMENTARII

I Ca factori care condiționează modificările limbii comoditatea și clarificarea acționează atît conștient cît și inconștient, în timp ce legiuirea se manifestă prin transformări intenționate. Spre deosebire de H. Paul, care considera comoditatea drept cauză subordonată și secundară în evoluția limbii, Al. Philippide (după cum rezultă din alte pasaje ale lucrării) o socotea principiu fundamental de schimbare (cf. H. Frisch, _op. cit._, p. 257).

II Expresia amintește de versul horațian: "Ut ridentibus arrident, ita flentibus adsunt", _Ars poetica_, 101.

III În acest pasaj este notată opoziția dintre sunet ocazional ~ sunet tip, corespunzînd opoziției dintre varianta sonoră individuală ~ fonem, problemă tratată mai pe larg în capitolul referitor la scriere.

IV Ierarhia propusă de lingvistul ieșean concordă cu observațiile ulterioare (E.Petrovici, Al.Graur) privitoare la inegala penetrabilitate a nivelelor limbii numai în ceea ce privește microsistemele situate la extreme: cea mai puțin penetrabilă - morfologia, cea mai penetrabilă - masa vocabularului.

V Împrumutul de sens sau calcul semantic.

VI În aprecierea procentajului de elemente străine Al.Philippide, ca și B.P.Hasdeu, ține seama de frecvența în vorbire a cuvintelor împrumutate și de locul lor în sistemul lexical.

VII Observație interesantă privitoare la modificarea elementelor împrumutate nu numai din punctul de vedere al limbii țintă (prin integrarea lor în sistem), dar și din cel al limbii sursă.

VIII Teză aparent paradoxală: în contactul dintre două limbi, manifestat prin bilingvism, mai amenințată cu dispariția este nu limba băștinașă, care introduce în ea elemente alogene (pe care și le însușește și le asimilează în număr oricît de mare), ci limba ai cărei purtători preiau în totalitate o limbă străină, ca vorbire uzuală.

IX Rezultă că, pentru Philippide, există pe de o parte vorbiri mixte (cf.și Al.Graur, Langues mêlées, BSL, XV, 1947 în trad.rom. Limbi amestecate, în vol. Scrieri de ieri și de azi Buc., 197o, p.51-6o), pe de alta, limbi cu un statut special cu sistem mixt (creole).

X În cadrul principiului clarificării autorul acordă un loc important relației dintre limbă și gîndire; el se referă uneori la "activitatea psihică" în mod global, alteori la "cugetare" sau "cunoștință". Recunoscînd legătura dintre limbă și gîndire, el subliniază existența lor independentă și faptul că gîndirea se schimbă mai întîi, atrăgînd modificări corespunzătoare în limbă. S-a arătat (H.Frisch, op.cit., p.264-265) că diferența principală dintre concepțiile lingvistice ale lui H. Paul și cele ale lui Al.Philippide constă în po-

ziția lor opusă în problema relațiilor dintre limbă și gîndire; în timp ce lingvistul german, mai aproape de Aug.Schleicher (pentru care limba însemna gîndire sonoră), se referă în mod constant la "gîndire în formele limbii"; Al. Philippide - după cum reiese din numeroase pasaje - consideră că limba și gîndirea sînt fenomene diferite atît ca natură, cît și ca ritm al modificărilor. Poziția sa în această problemă a fost explicată (H.Frisch, p.266-269), în ceea ce privește sursele externe, prin influența lui W.D.Whitney. La aceasta se adaugă, probabil, cunoașterea tezelor formulate de T.Maiorescu în <u>Logica</u> sa (1876) și de L.Săineanu în lucrarea <u>Raporturile dintre gramatică și logică</u> (1891). Așadar lingvistul român s-a situat pe o poziție opusă psihologismului lui H.Paul și școlii neogramaticale în general.

XI Al. Philippide recunoaște diferența calitativă dintre limbi și totodată motorul evoluției lor progresive: continua tendință de adaptare la nivelul gîndirii și la necesitățile comunicării.

XII Formulare concisă și clară a principiului economiei lingvistice, relevat, cam în aceeași vreme, de către W.D.Whitney (1875), H.Sweet (1888), I.A.Baudoüin de Courtenay (189o), P.Passy (1891).

XIII Ca și în cazul sunetelor (vezi p. 265) lingvistul ieșean face distincție între cuvinte tip (înțelese ca invariante lexicale) și cuvinte ocazionale (ca realizare și reproducere a cuvintelor tip).

XIV Alt termen referitor la foneme sau la invariantele sonore.

XV Prin "sunete care se înțeleg de la sine" se pare că autorul înțelege variantele poziționale (cf. Em.Vasiliu, <u>Al.Philippide și perspectiva funcțională în fonetică</u>, în vol. <u>Al.Philippide. 5o de ani de la moarte. Studii</u>, Iași, 1983, p.23). Se vede că lingvistul ieșean a anticipat noțiunile de bază ale fonologiei: fonem (la el sunet tip), variantă pozițională și variantă liberă (sunet ocazional). Concepția sa fonologică este una mentalistă și funcționalistă.

XVI În căutarea unui drum propriu între empirism și speculație, Philippide se ferește de excesele atît ale psihologismului, cît și ale logicismului. Concepția sa despre limbă continuă orientarea sociologică, proprie lingvisticii românești de la începuturile ei.

XVII Reluînd o idee anterioară, "principiile de schimbare ale limbii sînt limba însăşi", autorul formulează în mod clar un punct de vedere consecvent diacronic asupra limbii.

XVIII Viziunea integratoare care, asemeni aceleia a lui F. de Saussure, anticipînd-o, dezvăluie în limbă dualismul dinamic al variatelor ei aspecte (schelet ~ înţeles, unităţi tip ~ unităţi ocazionale, fizic ~ psihic, mişcare ~ stabilitate) subliniază şi unitatea dintre "extern" şi "intern", general şi particular, în limba unui popor.

INTRODUCERE ÎN ȘTIINȚA LIMBII (1920-1921)

Lingvistica și celelalte științe sociale

Toată această muncă, pe care am schițat-o în direcțiile ei în prezentul studiu, a fost făcută asupra limbii, începînd de la grecii cei vechi, dar mai ales de la începutul secolului al XIX-lea încoace, de oameni speciali, care și-au făcut din limbă un obiect de studiu, tot așa după cum și-ar face alții un obiect de studiu din plante, din minerale, ori din electricitate, ori din alte lucruri careva, abstracte ori concrete, din lumea aceasta. Acești oameni speciali nu-s filologi. Știința muncită de dînșii nu-i filologie, căci filologii și filologia studiază faptele omenești, iar limba nu-i faptă omenească[I], măcar că la schimbările ei contribuie și voința omului. Dar după cum nu sînt filologi, tot așa nu sînt nici psihologi, căci limba este un complex de sunete produse de niște lucruri fizice, prin care se simbolizează cunoștințele omului, iar aceste sunete nu sînt psyche, ci materie. Sunetele limbii se întipăresc în minte, în reprezentări, și pe baza reprezentărilor se formează în minte sunete-noțiuni, pe care limbistul le numește sunete <u>tip</u> și <u>uz</u>, tot așa după cum oricare alte lucruri fizice se întipăresc în minte ca reprezentări și noțiuni. Dar prin faptul acesta sunetele limbii nu-ș pierd caracterul de a fi fost și de a fi lucruri materiale, tot așa după cum un cîne nu încetează de a fi materie prin faptul că mintea omului posedă reprezentările și noțiunile cînelui. Pentru aceea, dacă știința limbii trebuie să recurgă la o știință auxiliară, aceasta nu poate fi decît fiziologia, iar nu psihologia. Și așa s-a și întîmplat. Necesi-

tatea de a cunoaşte fiziologia sunetelor pentru a putea pătrunde mai adînc în ştiinţa limbilor a fost recunoscută de cei dintîi limbişti din prima jumătate a secolului al XIX-lea şi de atunci progresele în ştiinţa limbii au crescut în măsura în care limbiştii au cunoştinţe mai adînci în fonetică. Nu tot aşa s-a petrecut cu amestecul filosofilor, în special al psihologilor[1], în studierea limbii. Astfel, de ex., faptul că părerea justă a lui W.von Humboldt despre organismul limbii a degenerat la urmaşii săi într-o absurditate (vezi § 7 la început), se datoreşte numai faptului că aceşti urmaşi au fost influinţaţi de filosoful Hegel, care cum spune W e c h s s l e r, _Gibt es Lautgesetze_ ? pag. 4o9, "a intercalat teoria lui H u m b o l d t în sistemul său, însă, ori înadins, ori că n-a priceput, a înţeles-o complect greşit şi a diformat-o cu spe[cu]laţii metafizice". Tot aşa n-a tras ştiinţa limbii nici un profit din lucrările lui S t e i n - t h a l (_Der Ursprung der Sprache im Zusammenhang mit den letzten Fragen alles Wissens_, Berlin, 1851, a III-a ed., 1879; _Klassification der Sprachen, dargestellt als die Entwickelung der Sprachidee_, Berlin, 185o, prelucrat în _Charakteristik der Hauptsächlichsten Typen des Sprachbaues_, Berlin, 186o; _Einleitung in die Psychologie und die Sprachwissenschaft_, Berlin, 1861; _Zeitschrift für Völkerpsychologie und Sprachwissenschaft_, Berlin, 1859 etc.).

În schimb merită toată atenţia lucrarea lui W u n d t , şi aprecierile lui V. H e n r y din _Revue critique d'histoire et de littérature_, III, p.1o1 sqq., sînt datorite numai superficialei lecturi a recenzentului. 2 (pag.284-285).

Notele editorului

1. Cum am relevat deja în studiul introductiv, § 11 și 13, Philippide afirmă aici - și pentru prima oară în istoria lingvisticii - că limba este un fapt pur material. Aceasta însemna însă a exclude sensurile din limbă; și afirmația aceasta ar fi trebuit argumentată. Fapt este că Philippide nu meditase atunci suficient asupra acestui lucru; cum am arătat în studiul introductiv, § 13, el a considerat că limba cuprinde și simbolizarea noțiunilor (mai corect ar fi fost: a elementelor gîndirii, a elementelor judecăților) de către complexele acustice materiale. Credem și noi că aceasta este adevărata natură a limbii; credem deci că semnul nu cuprinde, cum se admite de obicei după F. d e S a u s s u r e, și conceptul, ci numai simbolizarea conceptului, adică legătura asociativă cu un concept (și nu numai cu conceptele, dar și cu notele lor). Lingviștii trebuie să se ocupe însă și de sensuri, pentru că ele dau funcții simbolurilor. Insuși Philippide a procedat așa de-a lungul întregii sale activități științifice. Aceste sensuri se studiază atît de logică, cît și de psihologie și de istoria culturii. De aceea este eronată afirmația de aici a lui Philippide că psihologia nu ajută la înțelegerea limbii. Intrucît sensurile trebuie temeinic studiate, psihologia este tot atît de utilă lingvistului ca și fiziologia sunetelor și logica și istoria culturii și chiar alte discipline; numai că studiul lor este altceva decît lingvistică. Și de aceea nu putem da dreptate lui Philippide nici în ce privește aprecierile severe pe care le face la adresa lui Steinthal. Că Steinthal a greșit refuzînd explicațiile prin gîndire este adevărat. Dar el și-a atras merite considerabile prin crearea etnopsihologiei și prin cercetările sale de tipologie a limbajului, ca și prin cele asupra structurii lingvisticii.

2. În redacția din 1920-1921, Philippide aprecia negativ lucrarea lui Wundt:

"Tot așa a priori judecînd, de nici un profit nu pot fi pentru știința limbii cele două groase volume, pe care le-a publicat fecundul W u n d t, Völkerpsychologie, eine Untersuhung der Entwicklungsgesetze von Sprache, Mythus und Sitte, erster Band, die Sprache: erster Theil, 8°, XV, 627 pagini, Leipzig,

1900; Zweiter Theil., 8°, X, 644 pagini, Leipzig, 1900) asupra cărora V. H e n r y în <u>Revue critique d'histoire et de littérature</u>, LII, p.101 sqq., se exprimă astfel:"C'est un véritable essai de grammaire générale, fondée non plus sur la logique, mais sur la psychologie... Après, comme avant le livre de Mr.Wundt, le grammairien n'a qu'a envisager directement les faits concrets, particuliers, tels qu'ils sont donées dans chaque idiome et dans chaque famille de langues; et il serait tres fâcheux qu'on s'autorisât à l'avenir des recherches de Mr.Wundt pour lancer la linguistique dans de vaines recherches de généralités". (pag.285)

COMENTARII

I Formulare șocantă, menită să sublinieze aspectele materiale (fiziologice și obiective) ale limbii.

ORIGINEA ROMÂNILOR II (1927)

§ 273. Ce sînt dialectele, pe care așa le-am numit pînă acum, dacoromân, macedoromân, istroromân? Limbi ori dialecte? Deosebirea dintre limbă și dialect nu s-a făcut încă, măcar că toți vorbesc necontenit de limbi și de dialecte. În mod vag se admite ca mijloc de deosebire priceperea: acolo unde nu poți pricepe pe cel care-ți vorbește, acesta vorbește altă limbă decît tine. Vezi, de pildă, Gabelentz, Die Sprachwissenschaft 54 sqq., Gröber în Gröbers Grundriss I[2] 539 (La acest din urmă vagul deosebirii a pătruns pînă și în chipul de a se exprima: "Acolo unde nu pricepi în mod imediat prin limba ta vorbirea altuia, ai a face cu o limbă ori cu un dialect deosebit"! Apoi atunci care-i deosebirea dintre limbă și dialect?). Acest criteriu de deosebire, priceperea, e însă foarte șubred, căci, după cum însuși Gabelentz observă, priceperea e variabilă de la un individ la altul, așa că acolo unde nu pricepe unul, X, altul, Y, pricepe, încît ceia ce-i limbă deosebită pentru X, nu-i limbă deosebită pentru Y. Dar faptul însuși de a pricepe e variabil. Care pricepere ori lipsă de pricepere hotărăște? Trebuie să nu pricepi nimic, pentru ca să ai a face cu o limbă deosebită? Ori, dacă admiți o cantitate oarecare de pricepere, care e cantitatea aceia? Care-i cantitatea de nepricepere, de la care în sus nu mai poți zice că ai a face cu un dialect al unei limbi, ci cu o altă limbă deosebită?

Eu socot că deosebirea nu trebue pusă în gradul de pricepere, ci în gradul de înrudire, în gradul de asemănare[1]. Și aici ai a face cu deosebiri treptate, și

aici ai a face cu dificultatea de a hotărî o graniță de înrudire și de asemănare, dincolo de care n-ar mai fi un dialect, ci o limbă deosebită. Au însă un avantaj, pe acela anume că, constatările, statisticele, odată făcute, ele au o valoare absolută, iar nu variabilă, ca atunci cînd te pui pe terenul priceperii: faptele sînt cutare, le poți numi într-un fel ori în altul, dar ele rămîn aceleași. Apoi, dacă te servești de criteriul priceperii, ești nevoit ca de la acea graniță, peste care ai hotărît că ai a face cu limbi deosebite, încolo să confunzi într-o singură masă limbile cele mai disparate, pe cînd, dacă constați asemănările și deosebirile, îți dai socoteală de relativa lor diferență dintre diferitele grupuri de vorbire, oricum le-ai numi, limbi ori dialecte, și prin urmare de relativa lor înrudire.

Și acest din urmă fapt, înrudirea, este acel care interesează în cel mai mare grad, mai ales atunci cînd prin ajutorul limbilor vrei să-ți dai socoteală de firea etnică a popoarelor și de istoria lor. Căci asămănările dintre limbi probează într-adevăr înrudirea lor relativă, iar înrudirea limbilor probează în anumite împrejurări înrudirea popoarelor care le vorbesc[1].

Care sînt aceste anumite <u>împrejurări?</u>

În privința chipului cum se desfac dialecte și limbi deosebite dintr-o limbă primitivă unică oarecare au fost puse înainte două păreri. Unii au susținut că limba primitivă a unui grup de limbi s-a desfăcut în limbi deosebite așa după cum se desface un copac în ramuri (Stammbaumtheorie). Iar alții au susținut că limba primitivă s-a lățit pe un spațiu tot mai mare, și în măsura în care s-a lățit a devenit tot mai deosebită față cu centrul de expansiune: dintru întîiu trecerile de la un val de limbă, dacă se poate zice așa, la alt val erau treptate, cu vremea însă, din cauza emigrărilor valurilor inter-

mediare pe de o parte, iar pe de alta din cauza interpunerilor de obstacole între valuri, de pildă prin obstacole mari naturale (munţi, mări, etc.), ori prin invazii de popoare străine, ori prin graniţi politice, continuitatea s-a rupt şi au apărut treceri bruşte şi deosebiri marcante dela o limbă la alta, care deosebiri apoi au tot crescut cu vremea (Wellentheorie). Iniţiatorul şi principalul reprezentant al primei păreri a fost August Schleicher (Compendium der vergleichenden Grammatik der indogermanischen Sprachen, Weimar, 1862). Iniţiatorul şi principalul reprezentant al părerii a doua a fost Iohannes Schmidt (Die Verwandtschaftsverhältnisse der indogermanischen Sprachen, Weimar, 1872). La aceste două teorii s-au făcut întîmpinările următoare. 1) Dacă Stammbaumtheorie ar fi justă, ar trebui ca, cu cît urmărim mai departe în trecut un grup de limbi ori de dialecte, cu atît să dăm peste mai puţine ramuri, peste mai puţină diversitate, peste mai mare unitate. Cu toate acestea se observă că, din contră, diversitatea, multiplicitatea cresc în proporţia în care pătrundem mai mult în istoria trecutului limbilor. De pildă, s-a constatat că numărul şi divergenta dialectelor greceşti cresc cu cît urmărim mai mult dialectele greceşti în trecut. S-ar părea că nu o limbă unică, ci o sumedenie de dialecte s-a aflat la baza limbilor înrudite dintr-un grup oarecare, de pildă la baza limbilor indogermane. Pentru aceia au şi renunţat indogermaniştii la reconstituirea limbii indogermane primitive. 2) Dacă Wellentheorie ar fi justă, ar trebui să observăm astăzi, la dialectele unei limbi oarecare, acea trecere treptată de la un dialect la altul, acea diversitate cu atît mai mare, cu cît ne îndepărtăm mai mult de centrul de expansiune, ori în general de un centru careva. Dar studierea dialectelor din punct de vedere al graniţelor dintre ele, din punct de vedere al lăţirii în spaţiu a unui fenomen limbistic (de pildă,

şi mai ales, a unui sunet, apoi a unei forme gramaticale, a unui cuvînt, a unui înţeles de formă ori de cuvînt) formarea de atlase dialectale, unde se arată în mod bătător la ochi întretăerea în tot feliul de direcţii a tot feliul de fenomene, au dus la concluzia că nu numai dezvoltarea dialectală nu este treptată de la un spaţiu la altul, că nu numai există de multe ori asemănări mai mari între valurile mai îndepărtate decît între cele mai apropiate, dar este aşa de mare încurcătura de linii, aşa de mare lipsa de contururi, încît la urma urmelor se pune chestiunea dacă nu cumva nu există dialecte de fel, dacă nu cumva trebuie să zicem că sînt tot atîtea dialecte cîţi indivizi şi că altfel de dialecte în afară de cele individuale nu există[II].

[...]

Principala obiecţie, care s-ar putea face celor două teorii, ar fi însă după mine aceia că nu se ţine socoteală în ele de bazele etnice ale limbilor. Se vorbeşte în ele de limbă, care s-ar desface ca ramurile unui copac ori ca valurile unei ape, în aşa fel, parcă limbile ar avea un trai aparte, în mod independent de oamenii care le vorbesc. Să se fi desfăcut ca ramurile ori ca valurile limbile indogermane? Dar acolo avem a face cu dialecte foarte asemănătoare ale unei limbi, pe care popoare cuceritoare le-au transplantat la alte neamuri de oameni, unde, dezvoltîndu-se mai departe pe baze de articulaţii deosebite de la un neam la altul, au dat naştere la limbile indogermane[III]. Să se fi desfăcut ca ramurile ori ca valurile limbile romanice? Dar acolo avem a face cu o limbă unitară, pe care organele statului şi coloniştii au transplantat-o la diferite neamuri de oameni, unde, dezvoltîndu-se departe, pe baze de articulaţii deosebite de la neam la altul, au dat naştere la limbile romanice. Înţeleg să ai a face cu unul şi acelaş neam de oameni,

care să se fi lăţit tot mai mult fără să-şi piardă unitatea etnică, şi să vorbeşti atunci de desfacere în ramuri şi în valuri. Căci în adevăr diferenţierea fizică şi psihică a unei unităţi etnice e foarte posibil să se facă în aşa fel, încît să o poţi compara cu desfacerea ramurilor dintr-o tulpină, iar diferenţierea tot mai mare a aceleiaşi unităţi etnice, cu cît creşte distanţa de la un centru de expansiune, este tot atît de probabilă, deoarece deosebirile mediului înconjurător cresc probabil în aceiaşi proporţie; limba însă nu e decît un organ al omului, dezvoltat la el în mod tot aşa de specific ca întreaga lui făptură fizică şi psihică, şi nu-i nimic mai natural decît ca diferenţierea în ramuri şi în valuri să se reflecteze şi într-însa.

Dar se poate găsi vreun asemenea exemplu de un popor unitar etniceşte, care să se fi lăţit tot mai mult fără să-şi fi perdut unitatea etnică? Eu cred că nu. Şi aici, ca pe oricare alte terenuri ale cugetării omeneşti, orice gîndim noi se găseşte numai aproximativ în realitate. Un asemenea exemplu de popor este posibil numai ca un deziderat al minţii noastre, în realitate este imposibil. Aproximativ însă se poate găsi. Şi eu aş socoti că dintre popoarele aşa numite romanice, poporul român, acest conglomerat de multe neamuri de oameni, printre care a predominat însă neamul thrac, devenit unitar prin amestec, prin aceleaş împrejurări climaterice, prin aceleeşi vicisitudini politice, prin aceleaş împrejurări de vieaţă psihică, şi care apoi s-a lăţit de pe teritoriul lui de baştină pe alte teritorii aşa de întinse, precum sînt acele pe care le ocupă actualmente, prezintă cele mai multe condiţii pentru a fi considerat cu aproximaţie ca un asemenea exemplu. (pag.338-343).

Limba este un organ, la producţiea căruia participă şi fizicul şi psihicul. În ea, ca şi în restul organismului omenesc, se găsesc două părţi constitutive, al căror progres nu este egal, ale căror dezvoltări nu se acopăr şi n-au aceleaş direcţii. Partea fizică din limbă este reprezentată de sunete, partea psihică a ei e reprezentată de simbolizarea prin mijlocirea sunetelor a lucrurilor şi raporturilor. Sunetele sînt părţile fizice, pe care le procură organe fizice anumite ale corpului, simbolizarea prin mijlocirea lor a cunoştinţelor este partea psihică, elaborată de suflet. Conform cu ceia ce se petrece în restul fiinţii omeneşti în privinţa feliului de a se comporta al celor două elemente constitutive ale acestei fiinţi, unul fizic şi celălalt psihic, şi aici, la limbă, sunetele se schimbă mai încet şi mai treptat, iar simboalele (cuvinte, forme gramaticale, şi înţelesurile lor) se schimbă mai repede şi mai brusc, şi adeseori alături cu foarte mari asămănări de sunete se găsesc enorme deosebiri de simboale. Să se compare, de pildă, proporţiea în care s-au schimbat sunetele şi simboalele în limba comună românească: schimbarea în simboale (cuvinte, înţelesuri de cuvinte, înţelesuri de forme) e atît de mare, încît ţăranul mai nu înţelege această limbă, schimbarea în sunete însă e aproape nulă şi de acel fel numai că s-au păstrat pronunţările mai arhaice. Dacă vrei să urmăreşti, prin urmare, desfacerea în grupuri a limbii româneşti, cu gîndul că această desfacere va fi corespunzînd unei dizlocări a poporului român dintr-un centru de expansiune oarecare, vei avea o bază mai sigură, dacă vei lua de călăuză elementul cel solid şi încet al sunetului material, decît dacă vei lua de călăuză pe acel uşurel al simbolului psihic[IV]. Sunetul este ca totalita-

tea caracterelor unei plante, simbolul este ca parfumul unei flori. Frumuseţea şi parfumul unei flori de trandafir nu poate înşela pe botanist în acel fel, ca să nu pună planta, la care ele se găsesc, alături cu trandafirul sălbatec: aceiaş rădăcină, acelaş trunchi, aceleaş frunze, aceiaş ghimpi. Tot aşa, se pot ele vorbirile deosebi mult prin simboale, dar sunetele lor le vor da pe faţă gradul de înrudire[2].

Pe lîngă aceste precauţii, că iai ca bază sunetele şi admiţi că numai aproximativ se desface limba în grupuri comparabile ramurilor şi valurilor, trebue să ţii socoteală de următoarele două fapte, pe care studiarea dialectelor le-a scos la iveală. Mai întîiu inovaţiile, schimbările pleacă de la tot feliul de puncte, cîteodată, probabil, numai de la un individ, de cele mai multe ori, iar probabil, de la un grup mai mic ori mai mare de indivizi în mod simultan, şi acele inovaţii, schimbări, radiează prin împrumut unele mai departe, altele mai aproape, unele într-o direcţie, altele în altă direcţie. Aceleaş inovaţii, schimbări pot apărea în mod independent la indivizi, ori la grupuri de indivizi, la altul, dialectele unei limbi ar apărea într-o formă mai haotică, decît aceia în care ni le prezintă atlasurile limbistice. Dar obstacule au fost totdeauna în mod necesar, ori puse de lumea fizică, ori încă şi mai mult de organizările politice (state, comune, districte) şi religioase (parohii, Rousselot, Les modifications phonétiques du langage etudiées dans le patois d'une famille de Cellefrouin, Paris, 1891, pag.348, la Wachssler, Giebt es Lautgesetze? pag.521: "Transformările filologice prezinză un caracter particular: ele coincid de cele mai multe ori aşa de exact cu limitele parohiilor, încît ele singure ar fi de ajuns pentru a determina diferitele gru-

puri care se formase în sînul populației"). Aceste obstacule au împiedicat înprumutul și au fost facilitat mărginirea dialectelor.

Și acum, să ne întoarcem la chestiunea pe care o pusesem. Ce sînt dialectele, pe care așa le-am numit până acum, dacoromân, macedoromân, istroromân? Limbi ori dialecte? Faptele sînt cele rezumate sub F 1 și următoarele § 272, Nota 1 și următoarele: 2o2 fenomene sînt comune dialectelor, și anume 96 comune tuturor dialectelor, iar 1o6 comune la două oarecare din ele. Față cu aceste 2o2 fenomene comune, se găsesc, ca specifice unui dialect, 58 fenomene în dacoromîn, 57 fenomene în macedoromîn, 2o fenomene în istroromîn. Fenomenele comune dialectelor (și comune până în cele mai mici detalii, vezi D 1, § 268, No 1), în special cele comune tuturor dialectelor, sînt importante. Cele proprii fiecărui dialect sînt de puțină importanță; o reală importanță au la urma urmelor numai două fenomene, africatizarea lui c + e,i și a lui g + e,i (Și încă această importanță există numai pentru dacoromîn față cu macedoromîn, căci africatele dezvoltate în istroromîn au fost foarte probabil de la capul locului aceleaș cu africatele dezvoltate în dacoromîn). - Caracterele pe care le are dacoromînul comune cu macedoromânul sînt aproape tot așa de multe ca și caracterele proprii ale dacoromînului, iar caracterele pe care le are comune macedoromînul cu dacoromînul sînt cu mult mai multe decît caracterele proprii ale macedoromînului. - Caracterele pe care subdialectele dacoromînești, le au comune cu celelalte dialecte (în special cu macedoromînul) sînt aproape tot așa de multe ca acele pe care subdialectele dacoromînești le au comune cu dacoromînul în general. Cu alte vorbe subdialectele dacoromînești samănă cu celelalte dialecte (în special cu macedoromînul) mai tot atît de mult ca și cu dialectul dacoromînesc în general considerat.

Caracterele pe care subdialectele macedoromîne le au comune cu celelalte dialecte (în special cu dacoromînul) sînt mult mai numeroase decît acelea pe care subdialectele macedoromîne le au comune cu macedoromînul în general. Cu alte vorbe subdialectele macedoromîne seamănă cu celelalte dialecte (în special cu dacoromînul) mai mult decît cu dialectul macedoromîn în general considerat. - Caracterele proprii dialectului dacoromîn în general considerat sînt egale aproape în număr cu acele pe care dialectul dacoromîn considerat în general le are comune cu dialectul macedoromîn. - Caracterele proprii dialectului macedoromîn în general considerat sînt mult mai puţine (peste de trei ori mai puţine) decît acelea pe care dialectul macedoromîn în general considerat le are comune cu dialectul dacoromînesc.

În asemenea împrejurări chestiunea nu mai este dacă dialectele romîneşti sînt dialecte, şi nu cumva limbi deosebite, ci dacă sînt dialecte, şi nu cumva subdialecte. Nu-i mai drept oare să considerăm toată limba romînă ca o masă unică, din care se desfac ca vorbiri dialectale de acelaş grad vorbirile de pe teritoriile Dacoromînilor, Macedoromînilor şi Istroromînilor? Masa unică a limbii romîneşti apare mai evidentă încă, dacă iai în considerare că multe, foarte multe fenomene comune aşa numitelor dialecte s-au dezvoltat aparte în fiecare din ele, după ce Romînii, care vorbesc aceste aşa numite dialecte, se despărţise unii de alţii (Vezi A 4, § 262, No 4; D 2, 3, 4, E 1, § 268, No 2,3,4, § 270 No 1), şi cînd compari limba romînă în întregimea ei cu o altă limbă romanică. O prăpastie îţi apare înainte, cînd faci această comparaţie, iar micile deosebiri dintre aşa numitele dialecte romîneşti ţi se arată atunci ca cu totul neglijabile. Numai fenomenele anteromîneşti (Vezi A,

§§ 261, 262) formează trăsătura de unire dintre limba romînească şi acea limbă romanică alta oarecare, încolo totul e deosebire. Voi pomeni un singur fapt, dar foarte caracteristic, acel al diftongării vocalelor accentuate, în special a vocalelor accentuate lungi í, ú, din limba contiguă limbii romîne, limba dalmată. Toate vocalele á, é, í, ó, ú, accentuate, lungi (închise) ori scurte (deschise), diftonghează în limba dalmată, prin alunecare de sunet spontanee, iar diftongarea e altfel în silabele închise şi altfel în silabele deschise. Acest fapt este atît de deosebit de firea limbii romîneşti încît el singur (chiar de n-ar mai fi nenumărate altele) ar fi suficient pentru a clasa limbile romînă şi dalmată ca două specii deosebite. Tot limbă latinească este şi limba dalmată, negreşit, dar numai din punct de videre al acestor fenomene, care nu s-au dezvoltat în ea, ci în limba latină comună, în limba latină populară, încolo, din punct de videre cum ea însăş a dezvoltat sunetele latineşti, ea este altă limbă decît cea romînească, între dînsa şi limba romînească există o prăpastie[3]. (pag.379-383).

Notele autorului

1. Chestiunea pusă de mine aici nu este acea a înrudirii limbilor aşa cum A.Meillet o discută în articulul "Le problème de la paranté des langues" din Linguistique historique et linguistique générale pag.76-102. Pentru Meillet sînt înrudite acele limbi, care derivă din aceiaş limbă primitivă, oricît de deosebite din punct de videre etnic ar fi neamurile de oameni care le vorbesc, şi ceia ce-l preocupă este de a arăta cum se poate proba că cutare limbi, cîteodată foarte deosebite la un moment dat una de alta, derivă din aceiaşi limbă primitivă. Pentru mine lucrul principal nu este de a constata că limbile cutare derivă din aceiaşi limbă primitivă, ci de a constata cum în feliul de a fi al limbilor se manifestează înrudirea etnică a neamurilor care le vorbesc, şi ceia ce mă pre-

ocupă este de a arăta cum se poate proba că cutare limbi, cîteodată foarte deosebite la un moment dat una de alta, sînt vorbite de acelaş neam de oameni. Pentru Meillet limba este organul unei societăţi şi înrudirea limbilor este o chestiune sociologică. Pentru mine limba este şi organul unui neam de oameni şi înrudirea limbilor este mai mult o chestie biologică. Pentru aceia prin ethnos, ethnic în toată discuţia din lucrarea de faţă eu nu înţeleg societatea care vorbeşte aceiaş limbă, ci neamul, chiar dacă ar fi despărţit în grupuri cu limbi deosebite, care să nu fi derivînd din acelaş limbă primitivă, neamul, adecă complexiunea specifică fizică şi psihică, baza de articulare şi baza psihologică, rasa.

2. Trebuie să notez aici o aparentă contrazicere în părerile unui remarcabil învăţat asupra acestei chestii. In articolul "Sur la disparition des formes simples du prétérit" din Linguistique historique et linguistique générale pag. 149 A. Meillet, după ce pomeneşte ceva de puţina variabilitate a fenomenelor fonetice de la o limbă la altă limbă, vorbeşte despre marea variabilitate a fenomenelor morfologice astfel: "En morphologie la liberté est beaucoup plus grande; la grammaire de deux langues de famille distincte diffère du tout au tout; et à l'interieur d'une même famille les grammaires de deux langues deviennent souvent très différentes au bout de quelques siècles d'évolution divergente; on sait combien diffèrent déja les grammaires des diverses langues romanes. Il résulte de là que les tendances générales n'apparaissent pas au premier abord, et que, là où l'on en aperçoit, elles se laissent très malaisement formuler". Cu toate acestea puţin mai jos, în articolul "Le renouvellement des conjonctions" din Linguistique historique et linguistique générale pag. 160 A. Meillet spune: "On sait que la morphologie est ce qu'il y a de plus durable dans les langues. M. Terracher a montré très justement que les parlers locaux français, dont le vocabulaire est tout pénétré d'éléments non locaux, ont gardé dans leur grammaire beaucoup de traits anciens. Et c'est par la morphologie à peu près uniquement qu'on peut faire la classification généalogique des langues". Aşa se întîmplă, cînd articole scrise din diferite puncte de vedere sînt puse cap în cap şi publicate într-un volum. In articolul "Sur la disparition des formes simples du prétérit" Meillet compara morfologia cu fonetica şi a afirmat marea variabilitate a morfologiei faţă de

puţina variabilitate a fonetismului, iar în articulul "Le renouvellement des conjonctions" el compara morfologia cu vocabularul şi a afirmat puţina variabilitate a morfologiei faţă de marea variabilitate a vocabularului. Lucrurile sînt relative, fireşte, decît numai se cam bat cap în cap cîteodată, atunci cînd le anină cineva unul de altul fără transiţie, fără ciment aş putea zice (Vezi cele spuse despre <u>înprumut</u> la § 268, 4, nota). În ce priveşte afirmarea că "mai numai prin morfologie se poate face clasificaţiea genealogică a limbilor", să nu se uite punctul de videre pur sociologic din care se pune Meillet (Vezi prima notă de la acest paragraf pag. 339-340). Pe dînsul nu-l interesează înrudirea limbilor considerate ca organe ale unor neamuri de cameni, ci înrudirea limbilor considerate ca organe ale unor societăţi, şi scopul urmărit de dînsul este de a constata numai că cutare limbi ar deriva din aceiaş limbă primitivă, iar nu că cutare limbi ar prezenta niscai raporturi de asemănare ori de deosebire conforme cu raporturile etnice dintre neamurile de cameni care le vorbesc. În aseminea înprejurări, cînd la un grup de vorbiri omeneşti, care ar fi provenit din aceiaş vorbire unică, cineva nu se interesează de feliul cum s-au transformat ele conform cu înrudirea vorbitorilor, conform adecă cu adevărata înrudire a lor, a vorbitorilor, ci se interesează numai să afle dacă în adevăr de la capul locului a fost o singură vorbire, nu se poate, fireşte, lua în considerare fonetismul, pentrucă în acesta nu se manifestează decît înrudirea etnică, şi nici vocabularul, pentru că acesta se poate împrumuta prea lesne, ci numai morfologia. Compară § 308.

3. Să se vadă caracterele limbilor romînă, dalmată şi albaneză, pe care le înşiră Meyer-Lübke în <u>Mitteilungen</u> pag. 1-30. Pe baza comparaţiei între aceste caractere autorul conchide pag. 38-39 că romîna şi dalmata au comune numai fenomenele <u>ct</u> > <u>pt</u>, <u>gn</u> > <u>mn</u>: "alte asămănări din punct de videre al dezvoltării sunetelor nu există între romînă şi dalmată; în schimb există profunde deosebiri (tiefgehende Verschiedenheiten)".

COMENTARII

I În locul unui criteriu subiectiv (gradul de înțelegere), autorul propune unul obiectiv (gradul de asemănare) greu de măsurat însă și nu în toate cazurile decisiv.

II Indo-europeniștii consideră în prezent că cele două interpretări (Stammbaumtheorie și Wellentheorie) nu se exclud, ci sînt complementare.

III Se subliniază, în mod just, rolul substratului în diferențierea unor limbi cu origine comună.

IV Regularitatea schimbărilor sonore și ritmul lent al evoluției au conferit criteriului fonetic rolul principal în clasificarea dialectelor unei limbi.

V De remarcat apelul la statistică: caracterul de dialecte al idiomurilor nord-și sud-dunărene apare evident din faptul că diferențele dintre ele sînt mult mai puține decît acelea constatate în comparația dintre română și orice altă limbă romanică.

LAZĂR ŞĂINEANU

S-a născut la 23 aprilie (6 mai) 1859 la Ploieşti în casa unui mic meseriaş. A început şcoala primară abia la 10 ani, dar a recuperat anii pierduţi absolvind liceul în numai 5 ani. Ca elev a dovedit interes pentru problemele limbii române, iar primele lui încercări în acest domeniu au fost bine primite şi încurajate. A fost atras de probleme de filologie comparată, cunoscute din anii liceului prin frecventarea cursurilor serale libere predate de B.P.Hasdeu.

În 1881 se înscrie la Facultatea de litere; un an mai tîrziu B.P.Hasdeu îi publică în "Columna lui Traian" lucrarea de seminar <u>Cîteva specimene de etimologie poporană română</u>. În anii studenţiei a acumulat cunoştinţe serioase de lingvistică, literatură, istorie şi filozofie. A studiat, cu egal interes, atît limbi vechi (latina, greaca, sanscrita, ebraica), cît şi moderne (franceza, germana, limbi slave, maghiara, turca). Şi-a însuşit teoriile lingvistice psihologiste curente în epocă (H.Steinthal, W. Wundt), rigoarea metodologică a neogramaticilor; B. P. Hasdeu i-a deschis orizonturile lingvisticii comparate şi i-a sădit convingerea privind caracterul social al limbii. A fost preocupat mai cu seamă de ceea ce A.Darmesteter a numit în lucrarea sa[1] "viaţa cuvintelor", în întreaga ei complexitate. Ca şi Hasdeu, a fost atras de domenii mai puţin studiate.

---

1. A.Darmesteter, <u>La vie des mots étudiée dans leurs significations</u>, Paris, 1887.

Acest fapt e ilustrat chiar de tema lucrării sale de licență, Încercare asupra semasiologiei limbii române. Studii istorice despre transițiunea sensurilor (București, 1887), cercetare într-un domeniu nou și primul studiu sistematic de semantică a limbii române.

Universitatea din București, apreciind erudiția și originalitatea lucrării, îi acordă premiul Hillel de 5.000 de franci (aur), sumă cu care autorul a putut pleca în străinătate, pentru specializare, mai întîi la Paris, apoi la Leipzig unde, în 1889, își susține doctoratul în litere cu teza de folclor Les jours d'emprunt ou les jours de la vieille.

Revenit în țară e numit profesor suplinitor de limba latină și de limba română la liceul Gheorghe Lazăr. Totodată, la cererea lui B.P.Hasdeu, devine suplinitor al acestuia, la catedra de filologie comparată de la Universitate, funcționînd onorific timp de doi ani. Lecția de deschidere a acestui curs a fost publicată în 1890 sub titlul Lingvistica contemporană sau școala neo-gramaticală. Prelegerile de lingvistică generală ținute de L. Șăineanu în anul universitar 1890-1891 au fost reunite și tipărite în volumul intitulat Raporturile între gramatică și logică. O privire sintetică asupra părților cuvîntului. Studiu de lingvistică generală, 1891.

În 1892 el inaugurează la noi cercetările de istorie a lingvisticii românești cu studiul Ioan Heliade Rădulescu ca gramatic și filolog, urmat în 1895 de Istoria filologiei române în care tratează teme neabordate anterior.

Tot în 1895 apare importanta lui lucrare de folclor, Basmele române în comparațiune cu legendele antice clasice și în legătură cu basmele popoarelor învecinate și ale tuturor popoarelor romanice, distinsă de Academie

cu premiul I.H.Rădulescu. Un an mai tîrziu Șăineanu publică Studii folclorice. Cercetări în domeniul literaturii populare, culegere de articole apărute în periodice, între care și versiunea românească a tezei sale de doctorat (Zilele Babei și legenda Dochiei).

In aceeași vreme, răspunzînd necesităților publice și totodată pentru a-și asigura existența, el compune lucrări de larg interes cultural și didactic; manuale de gramatică latină, ediții comentate din autori latini, antologia Autori români moderni (ed.I 1891, ed. a III-a 1895), în care a readus în actualitate unii scriitori puțin editați în epocă. În domeniul lexicografic a publicat dicționarele bilingve german-român (1887) și român-german (1889). În 1896 apare Dicționarul universal al limbii române cea mai cunoscută dintre lucrările sale (ediția a 9-a, postumă, e din 1943).

O temă care l-a preocupat din tinerețe pe L. Șăineanu a fost influența turcă asupra limbii române. După o serie de studii parțiale, între care articolul Elemente turcești în limba română, apărut în 1885 în "Revista pentru istorie, filologie și arheologie", el publică în 1900 lucrarea de sinteză Influența orientală asupra limbii și culturii române I Introducere, II Vocabularul 1. Vorbe populare 2. Vorbe istorice - lucrare rămasă pînă astăzi o importantă sursă de informații.

Versiunea franceză, revizuită, a părții lingvistice a acestei lucrări, publicată în "România" XXX-XXXI (1901-1902) sub titlul Les éléments orientaux en roumain, a obținut premiul Bibesco al Societății de lingvistică din Paris, iar partea istorică, apărută în "Revue internationale de sociologie" 1902, sub titlul Le régime et la société en Roumanie pendant le règne des Phanariotes (1711-1821), a fost distinsă cu premiul Volney al Institutului

Franței (acordat prima oară unei lucrări cu subiect românesc).

Pînă în 1890 L.Șăineanu a funcționat ca profesor suplinitor la Liceul Gh.Lazăr și pînă în 1895 la Școala Normală Superioară. Cererile sale pentru a obține o catedră universitară sau de a fi titularizat ca profesor secundar au fost respinse,deoarece,deși născut în România, nu era considerat cetățean român, iar demersurile sale repetate pentru obținerea naturalizării nu au fost satisfăcute. În aceste condiții, în 1901 L.Șăineanu se vede obligat să plece într-un exil voluntar, stabilindu-se definitiv în Franța. În primii doi ani el face cunoscute, prin traducere în franceză, unele dintre lucrările sale publicate în țară. Apoi el își îndreaptă preocupările spre probleme de lingvistică franceză și romanică.

Atras de domenii mai puțin cercetate și preocupat de a pune în lumină creația populară în limbă, Șăineanu a dat lingvisticii franceze cîteva lucrări de referință. Prima dintre ele este La création métaphorique en français et en roman I-II Halle, 1905-1907, monografii semantice pe domenii. În 1907 publică sinteza L'argot ancien (1455-1850), primul studiu diacronic al argoului francez, distinsă în 1908 cu premiul Volney al Academiei de inscripții și literatură; ea a fost urmată de publicarea, în 1912, a unei ediții critice integrale a principalelor texte folosite: Les sources de l'argot ancien I-II; lucrarea a primit premiul Saintour al Academiei franceze. Cîțiva ani mai tîrziu, în Le langage parisien au XIX-e siècle (1920), Șăineanu aplica, pentru prima oară, metoda sociolingvistică la studiul lexicului unei mari colectivități urbane; lucrării i s-a decernat premiul Volney al Institutului Franței.

În 1922 el publică monumentala lucrare La langue de Rabelais I Civilisation de la Renaissance, II Langue et vocabulaire, prima cercetare aprofundată a limbii marelui scriitor francez pe fondul datelor stării sociale și culturale din epocă. Cartea a fost distinsă cu premiul Saintour al Academiei franceze.

Preocupările constante ale lui L.Șăineanu în domeniul etimologiei stau la baza ultimei sale lucrări, Les sources indigènes de l'etymologie française vol.I-IV (1925-1935), cea mai importantă și mai personală dintre cele compuse în Franța.

Lazăr Șăineanu a murit la 11 mai 1934, în vîrstă de 75 de ani.

ÎNCERCARE ASUPRA SEMASIOLOGIEI LIMBII ROMÂNE

STUDII ISTORICE DESPRE TRANZIȚIUNEA SENSURILOR (1887)

Importanța studiilor semasiologice

Limba e prima producțiune intelectuală a spiritului unui popor și în același timp expresiunea sa cea mai perfectă[1]. Totul poate ea înlocui: istoria, credințele, tradițiunile sale, căci toate acestea se fosilifică și se oglindesc în limba sa. În cuvintele unei limbi se manifestă într-adevăr toate particularitățile etnice ale unui popor și de aceea mijlocul cel mai eficace de a pătrunde în viața-i sufletească e a se adînci în limba sa.

Fiecare vorbă, a zis un poet oriental, e o bucată a sufletului[1]. Și cîte nu destăinuiește limba aceluia

---

1. Formula de salutare a țiganilor: lacidir dives "zi mai bună" nu ne depinge ea oare toată imensitatea mizeriei, în care zace acest nenorocit popor și dorul după un timp mai fericit?

care știe să o cerceteze. "Cred, zice Leibnitz, că limbile sînt cea mai bună oglindă a spiritului omenesc și că o analiză exactă a semnificațiunii cuvintelor ne-ar face să cunoaștem mai bine decît oricare alt lucru operațiunile inteligenței umane"[2] (p.14).

[...]

Despre acest adevăr etimologistul se poate convinge la fiecare pas. Chiar dacă istoria nu ne-ar spune ce importanță extraordinară dobîndise viața legionară pentru coloniștii de la Dunăre, singurul cuvînt veteranus, generalizat în bătrîn, ne-ar povesti despre aceasta.

Dacă nu posedăm nici o dată pozitivă despre creștinarea Românilor în Dacia, singurele cuvinte ca botez, biserică – fără a vorbi de altele – ar fi de ajuns a constata faptul că Românii din aceste locuri au adoptat creștinismul cu multe secole înainte de atingerea lor cu Bulgarii.

Apoi, cîte nu ne spun cuvinte ca rumîn, liftă!

Întîiul, întrebuințat fără excepțiune în vechime în sens de "clăcaș sau rob", conține într-însul suferințele seculare îndurate de țăranul român din momentul în care unul din cei mai viteji ai săi Domni a consfințit răpirea existenței sale individuale, pînă la era fericită, cînd, desființîndu-se șerbia săteanului, s-a redat și numelui de Român nobila sa semnificațiune.

---

2. Vezi în această privință Lazarus și Steinthal, Zeitschrift für Völkerpsychologie und Sprachwissenschaft I, 40 urm., precum și Wedewer, Ueber die Wichtigkeit und Bedeutung der Sprache für das tiefere Verständniss des Volkscharakters, Frankfurt, 1859.

Cel de-al doilea ne amintește de o națiune, ale cărei apucături neleale în raport cu vecinii săi au făcut ca numele său să devină tipic pentru orice individ sau popor care nu posedă nici cele mai elementare noțiuni de morală și de umanitate (p.14-15).

[..]

Principii semasiologice

[..]

Dacă am căuta să ne dăm seama de operațiunile spiritului omenesc, care presidă la formarea fenomenelor semasiologice, am constata, că sînt în număr de două: asociațiunea ideilor și uitarea.

Să ne oprim un moment asupra fiecăreia dintr-însele.

Cînd două percepțiuni se întîlnesc împreună și succesiv într-o conștiință comună, una din ele nu se poate reproduce fără ca și cealaltă să tindă a se reproduce asemenea, și cu cît mai des cele două fapte se prezintă asociate, cu atît tendința de a le împreuna devine mai energică."Cum că o cugetare sugerează o alta, zice Dugald-Stewart, cum că vederea unui obiect aduce adesea aminte spiritului nostru de situațiuni, de sentimente, care l-au afectat altă dată, e un fapt cunoscut de toată lumea, chiar și de aceia care s-au aplecat cîtuși de puțin la studiul spiritului omenesc.[...]Legătura care se stabilește între cuvinte și idei; aceea care unește cuvintele și frazele unui discurs, ce am învățat pe dinafară; aceea a diferitelor note și ale unei bucăți de muzică în spiritul celor ce o execută din aducere aminte, ne oferă exemple familiare, unde se verifică această

lege a asociațiunii, care face parte esențială a naturii noastre"[3].

Principiul cel mai important al acestei filiațiuni a ideilor e legea de asemănare, din care derivă, pentru Semasiologie, *analogia* și *metafora*[4], care joacă un rol predominant în viața istorică a limbilor.

Pentru ce latinul "orbus" a înlocuit pe "caecus" în limba românească și în unele limbi romanice? Pentru că poporul a identificat pe nenorocitul lipsit de părinți (*orbus*) cu acela lipsit de vedere (*caecus*), a făcut cu alte cuvinte o metaforă.

Pentru ce românul *păs* a pierdut semnificația concretă a latinului *pensum* și s-a restrîns la noțiunea de apăsare sufletească? Pentru că totdeauna și la toate popoarele fenomenele din ordinea morală și psihologică au fost exprimate prin cuvinte împrumutate din ordinea fizică; pentru că metafora e puternicul instrument, cu care s-a servit inteligența umană spre a idealiza noțiunile lumii materiale.

Dar nu numai memoria, ci și *uitarea* e unul din factorii de căpetenie în viața semasiologică a unei limbi[II]. Nimeni n-a dat o descriere mai admirabilă asupra acestui fenomen intelectual ca marele filozof Locke în a sa "*Încercare asupra inteligenței umane*": (p.18-19)....

[...]

---

3. Dugald-Stewart, *Eléments de la philosophie de l'esprit humain*, chap.V.

4. Se înțelege de la sine, că aici nu este și nu poate fi vorba de metafora artificială, care, ca figură stilistică, aparține retoricii.

Uitarea este într-adevăr una din cauzele cele mai imediate ale schimbării sensurilor. Un cuvînt ca <u>şugubăţ</u>, ce înseamnă astăzi "glumeţ" a putut dobîndi acest sens, numai după ce a dispărut din conştiinţa poporului înţelesul primitiv de "ucigaş". Cînd zicem <u>slăbănog</u>, nu ne mai gîndim deloc la "picioare" (<u>noga</u>), cum nu ne vine în minte nici la <u>copilandru</u>[5], că "omul" sau "bărbatul" (ἀνήρ) zace ascuns într-însul[6].

Uitării se datoresc două din principiile fundamentale ale Semasiologiei: <u>restrîngerea</u> şi <u>lărgirea</u> semnificaţiei sau <u>limitarea</u> şi <u>generalizarea</u> sensului.

Un cuvînt, fie trecînd dintr-o limbă într-alta, fie în cursul vieţii istorice a unei aceleiaşi limbi, poate suferi o specializare a semnificaţiei sale primitive.

Astfel vorba <u>înecare</u>, care în unele localităţi[7] şi în vechile texte se află sub forma <u>necare</u>[8], a restrîns

---

5. Şi Grecii formau uneori augmentativele lor cu vorba βοῦς , bou, ca βούπαις , în loc de μέγας παῖς , dar o asemenea formaţiune e de tot transparentă.

6. Mult regretatul Lambrior, în articolul său "Ceva despre conjunctivul românesc" publicat în Revista d-lui Tocilescu (An.I, vol. I, p.37-39), arată că, prin uitarea înţelesului, conjuncţia <u>să</u>, din latinul <u>si</u>, a pierdut însemnarea primitivă de <u>dacă</u>, păstrată în vechile texte precum şi în anumite locuţiuni moderne, şi a rămas o simplă particulă, care serveşte a deosebi conjunctivul de indicativ.

7. În Banat, asigură d.Xenopol (<u>Convorbiri lit.</u>XVII, 458), s-aude <u>necare</u>, păstrînd şi sensul cuvîntului latin "a ucide" în genere.

8. Bunăoară la Moxa (Hasdeu, <u>Cuvente</u> I, 348, 403): toţi se <u>necară</u>. La Macedo-Români s-află asemenea formă simplă <u>necu</u> "suffoco" (Kavalliotis).

semnificațiunea primitivă de "a ucide" în genere a latinului necare, enecare la un anumit fel de moarte, adică prin apă (= aquis necare)[9]. Cuvîntul greață poate oferi un alt exemplu interesant de restrîngerea sensului chiar în istoria unei aceleiași limbi implicînd în același timp o nuanță deteriorativă. În vechile tipărituri acest cuvînt are exclusiv sensul de "greutate, anevoință = l. *grevitia din gravis).

În limba modernă, vorba înseamnează numai "aplecare" adică o anumită greutate sau aplecare patologică și își găsește o analogie semasiologică în germanul eckelhaft, pe care Leibnitz încă îl întrebuințează cu înțeles de "greu, delicat" și care astăzi nu înseamnă decît "ceea ce cauzează dezgust"[10].

Tot sub rubrica generală de "restrîngerea sensului" va trebui să intre și scăderea cuvintelor în privința semnificațiunii lor sau degenerarea semasiologică în cursul timpului. Cuvinte dobîndesc adeseori o nuanță pesimistă sau peiorativă, vorbe sacre devin profane etc. Și în această circulațiune vecinic neîntreruptă a limbii[11] vom constata, și aici tristul adevăr, că, pe cît este de deasă și de generală scăpătarea cuvintelor primitiv nobile pînă în prăpăstiile cele mai adînci ale bastardismului lingvistic, pe atît de rară, de fenomenală chiar, este înălțarea vorbelor ignobile la rangul de fii legitimi ai societății[III].

Alăturea de restrîngerea sensului merge paralel lărgirea sau generalizarea sa. O mulțime de cuvinte încearcă o lățire a sensului primitiv în trecerea lor dintr-o limbă într-alta sau în cursul istoriei acelei limbi.

9. Latinul enecare are, în latinitatea medievală, și sensul restrîns de moarte prin î n e c a r e, ca la Gregor de Tours (VI, 35): „Alias enecat, alias i n c e n d i o trahit".

10. Max Müller, Nouvelles leçons sur la Science du langage, vol. II, p. 315.

11. "Consuetudo loquendi est in motu" zice Varro, De lingua latina, IX, 17.

O asemenea lăţire îmbogăţeşte însă numai sfera noţiunii şi reduce pe de altă parte conţinutul ei. Căci, pentru ca o idee să devină generală, ea trebuie să suprime diferenţele şi să nu conserve decît analogiile. Şi prin urmare cu cît o idee va fi mai generală, cu atît se vor suprima mai multe diferenţe sau caractere distinctive, de unde legea logică: "Sfera unei idei generale e în raport invers cu conţinutul ei", sau după Drobisch: "Pe cînd sfera creşte sau descreşte după o progresiune geometrică, conţinutul creşte sau descreşte după o progresiune aritmetică.[12]

Rezumînd acum vederile noastre asupra acestei noi ştiinţe vom zice că Semasiologia unei limbi particulare, avînd a studia semnificaţiunile cuvintelor din punctul de vedere istoric, va trebui să îmbrăţişeze următoarele fenomene de un caracter general, care supravin în viaţa semasiologică a tuturor limbilor:

I. Metafora

II. Restrîngerea sau limitarea sensului şi Scăderea lui;

III. Lărgirea sau generalizarea sensului.

Pe lîngă aceasta, Semasiologia unei limbi moderne nu va putea trece cu vederea diferiţii factori de un caracter religios, cultural[13] sau social, care dau naştere sau cel puţin influenţează multe din fenomenele semasiologice.

12. Drobisch, Logik, p.III.
13. Schuchardt, în "Suplement" la Cuvente den Bătrîni, observă foarte bine (p.XXX): "Die Geschichte der Bedeutungen steht in einer solchen Abhängigkeit von der Kulturgeschichte, dass wir uns völlig ausser Stand sehen für jene in gleicher Weise feste Richtschnuren zu ziehen, wie für die Geschichte der Laute; tausend Zufälligkeiten greife störend ein".

Nu poate fi vorba, bineînțeles, de a analiza aci pe rînd fiecare din acești factori, în mare parte accidentali. Vom căuta a ne îndrepta atenția asupra acelora mai cu seamă care prezintă un caracter mai permanent și ale căror rezultate sînt mai generale[IV]. Religiunea și cultura unui popor sînt factorii care oferă un asemenea caracter de permanență și de relativă generalitate (p.2o-23).

[...
....]

METAFORA

[...]

Importanța metaforei pentru precizarea caracterului național

Spiritul unei națiuni și caracterul limbii sale sînt într-o legătură din cele mai intime. Mai tot elementul caracteristic al unei limbi stă însă în metaforele, cu care poporul a știut să îmbogățească tezaurul său intelectual. Într-însele putem surprinde adeseori momentele etice ale vieții naționale, ceea ce constituie fizionomia proprie a fiecărui popor. Și istoria poate puternic contribui întru precizarea elementelor etnice; dar în limbă, în metaforele sale, se pot găsi dovezile cele mai autentice. În acest focar al inteligenței sale se concentrează năzuințele, speranțele, apucăturile bune sau rele ale unei națiuni.

Adeseori un singur cuvînt, o simplă formulă caracteriză geniul și misiunea unui popor. Formula de salutare a Evreilor și a mai întregului Orient "Pace cu tine?" nu denotă ea oare particularitatea popoarelor semitice,

al căror ideal e pacea, seriozitatea și solemnitatea vieții? Și cît de mult contrastează dînsa cu zilnica salutare a Grecilor "Bucură-te!"[V], care zugrăvește atît de bine firea cea veselă și vioaie a poporului celui mai genial al vechimii. Din contră, Romanul ți se adresa cu Vale "fii zdravăn!" căci arta lui era de a deveni stăpînul universului:

Tu regere imperio populos, Romane, memento![VI]

Reisig a observat, cel dintîi, că cele două trăsături principale ale caracterului național roman, adică firea-i războinică și viața-i agricolă, se oglindesc în metaforele limbii latine. (p.106)[...]

Psihologia populară română

"Dacă limba unui popor reflectează cu fidelitate lumea, în care trăiește și se dezvoltă, ea e încă și mai imediat expresiunea modului său de a vedea și de a simți, fiindcă ea constituie manifestarea chiar a spiritului. Facultățile sufletului omenesc sînt, ce-i drept, pretutindenea identice în principiu; rațiunea, inteligența, simțul estetic și moral se supun pretutindenea acelorași legi generale; dar gradul lor de dezvoltare variază la infinit după timp și rase, și această varietate, care dă fiecărui popor caracterul său propriu, găsește în limbă expresiunea ei cea mai directă. Alăturea de ceea ce se numește gramatica generală, care se bazează pe logica înăscută a spiritului omenesc, se observă tot atîtea sintaxe particulare, cîte există limbi deosebite. Fondul esențial nu se schimbă, dar procederile se modifică neîncetat"[14].

---

14. Pictet, Les origines indo-européennes II,537.

Nu-i nici un popor, oricît de înapoiat fie el pe treapta culturii, a cărui limbă să nu fie susceptibilă de o evoluţiune morală şi care să nu posede mai multe sau mai puţine elemente etice. Astfel poporul aproape sălbatic al Botocuzilor din Brazilia posedă, în limba lor, o expresiune pentru p u d o a r e. Despre limba antropofagilor Caribi susţine Alexandru de Humboldt, că "ea întruneşte bogăţie, graţie, energie şi gingăşie. Nu-i lipsesc expresiuni pentru noţiunile abstracte; ea poate vorbi de viitor, eternitate şi existenţă şi posedă destule numerale spre a exprima toate combinaţiunile posibile şi cifrele noastre". Limba hotentoţilor sau a Koikoin-ilor, care au fost număraţi între rasele cele mai de jos ale omenirii, posedă un cuvînt pentru u m a n i t a t e : <u>koi</u> "om", <u>koi-b</u> "bărbat", <u>koi-s</u> "femeie", <u>koi-si</u> "amical", <u>koi-si-b</u> "afabil", şi <u>koi-si-s</u> "omenie"[VII].

Bogăţia sau sărăcia unei limbi în comparaţie cu altele nu stă în numărul cuvintelor, adică ele nu se pot recunoaşte dintr-un paralelism lexical, căci orice limbă, fie ea cît de incultă, are expresiunile sale particulare şi ingenioase, care ar fi intraductibile în limba cea mai cultă. "Altminterea, observă Fuchs, s-ar şterge particularităţile popoarelor şi tocmai cuvintele dialectale, ce nu le găsim în dicţionare, sînt foarte adeseori cele mai ingenioase şi mai expresive, pentru că poporul, pornit spre materializare, ştie a desemna lucrurile sensibile mult mai elocvent decît omul cel mai cult şi mai învăţat"[15].

15. Fuchs, <u>Die Romanischen Sprachen in ihrem Verhältnisse zum Lateinischen</u>, Halle 1849, p.123. -Germanii impută Francezilor că nu posedă cuvinte ca <u>Gemüth</u>, <u>Gemüthlichkeit</u>, <u>Hauslichkeit</u>, la care Fuchs (p.117) opune o serie de cuvinte franceze, pentru care Germanii au o mulţime de sinonime, dar nici unul nu exprimă întreaga lor accepţiune. Acelaşi lucru se întîmplă în toate limbile.

Nu există, vorbind la adică, o limbă săracă. Fiecare grai are o bogăţie proprie, care lipseşte celorlalte.

[...]

Particularităţile unei limbi se manifestă cu deosebire în ceea ce s-a numit "psihologia populară" adică tiparul original, în care poporul îşi toarnă cugetările, chipul cu care dînsul îşi zugrăveşte lucrurile din afară, izvorul în fine, din care îşi adapă mintea spre a însufleţi obiectele lumii intelectuale şi a şi le înfăţişa prin icoane potrivite cu firea şi geniul său. Această parte a fost numită, în înţelesul cel mai larg, şi "ştiinţa poporului" - folklore - căci într-însa se rezumă credinţele, obiceiurile, bucuriile şi suspinele sufletului său. Foarte puţină importanţă s-a dat pînă astăzi, întru cît priveşte limba, acestei părţi atît de interesante a spiritului popular. Numai Dicţionarul Academiei spaniole a tratat ca o mamă adevărată pe aceşti copii de suflet ai fantaziei populare - metaforele graiului - şi s-a ocupat cu dragoste cu dînsele. Ele merită într-adevăr un interes excepţional, căci nimic nu poate scoate mai bine în relief fizionomia specială a unui popor ca un studiu asupra expresiunilor sale metaforice. În aceste creaţiuni populare rezidă tot geniul unei limbi şi ele dau tiparul propriu fiecărui idiom.

În psihologia populară o idee atrage adeseori pe o alta de departe. Astfel Românul zice: a se face l u n t r e şi p u n t e adică "a stărui din răsputeri"; a se face l e u p a r a l e u în loc de "a se îmbărbăta, a se înfuria", a umbla cu ş o ş e l e şi cu m o m e l e pentru "a căuta să amăgească pe cineva", a cădea d r ă g u ş la c ă u ş adică "a veni la

îndemînă", etc.[16].

Dar cea mai importantă din aceste asociațiuni metaforice e locuțiunea a fi unghie și carne cu cineva pentru a exprima deplina brodire a două caractere, cel mai înalt grad de prietenie, lucru foarte rar, despre care Cantemir zice în "Istoria ieroglifică" (p.315): "Pre aur focul, iară pre priiatin primejdia ispitește; și după hotărîrea filozofască adecă u n s u f l e t î n d o a ă t r u p u r i a fi de abia unul cineva și mai nici unul să nu fie aflat".

Creangă, în "Amintiri din copilărie" (Conv.XV 456): "Aproape de Crăciun Pavel făcut o păreche de ciubote de iuft vărului meu Ioan, cu care era p r i e t i n unghie și carne".

Această frumoasă metaforă își găsește o analogie tocmai la celălalt capăt al lumii latine; în spaniolul ser uña y carne "haber estrecha amistad entre algunas personas" și este vrednic de observat, că ea există numai la aceste două popoare romanice, pe cînd celelalte exprimă aceeași idee în diferite chipuri: Francezul être deux têtes sous un bonnet "a fi două capete sub o scufie" sau être les deux doigts de la main "a fi (ca) cele două degete de la mînă", Italianul esser anima e corpo d'uno "a fi suflet și trup cu cineva" corespunzînd locuțiunii românești a fi trup și suflet cu cineva[17], essere due anime in un nocciolo (dicesi

16. Atare asociațiuni psihologice diferă fundamental de compozițiunile lexicale, ca: ciga-miga, talmeș-balmeș, tanda-manda, țirța-pîrța, tranca-fleanca, terchea-berchea, etc.
17. Ispirescu, Poveștile unchiașului sfătos, p.103: "Și cum zisei, acest Bahus fiind de firea lui cam chefliu, avea pe lîngă dînsul tot p r i e t e n i de teapa lui. Printre aceștia unul pre nume Silen, era trup și suflet cu dînsul..." Românește aceeași idee se mai exprimă prin expresiunea "frați jurați" sau "frați de cruce", despre care am tratat aiurea.

di due intrinsichissimi amici) "a fi două inimi într-un sîmbure" sau essere comme pane e caccio (cioè amicissimi) "a fi ca pîine şi caş"; Neamţul ein Herz und eine Seele sein "a fi o inimă şi un suflet", Englezul to be hand and glove "a fi mînă şi mănuşă"...

Brinkmann, carele a supus unei analize comparative aceste expresiuni metaforice, găseşte că locuţiunea spaniolă, prin urmare şi cea românească, e superioară tuturor celorlalte. Nicăierea desăvîrşita potrivire în păreri a doi oameni, amicia cea mai intimă, nu-i mai fireşte şi mai nimerit exprimată, decît cînd zicem a fi unghie şi carne cu cineva. Această imagine împlineşte toate cerinţele: ea e nobilă, fiindcă e luată din natură, şi anume din partea cea mai nobilă a corpului omenesc, de la mînă, şi cei doi termeni de comparaţiune, u n g h i e şi c a r n e, nu stau într-un raport extern sau juxtapus (cum sînt celelalte metafore), ci raportul lor este lăuntric şi intim; ele sînt făcute laolaltă de natură şi nu pot fi despărţite fără a suferi o mare vătămare[18].

Limba metaforică românească nu are seamăn decît doară în cea spaniolă, despre care Brinkmann susţine că "î n d r ă z n e a l a limbii metaforice spaniole e nepilduită, nemaiauzită. Nici o altă limbă romanică sau germanică, nici vreuna din limbile clasice, nu oferă ceva analog"[19]. Dacă filologul german ar fi cunoscut bogatul tezaur de metafore româneşti, ar fi găsit într-însele un demn pendant la acea extraordinară cutezanţă, ce caracterizează metaforele spaniole (p.133-135).

[...]

18. Brinkmann, Die Metaphern, p.137-138.
19. Brinkmann, op.cit., p.131.

CONCLUZIUNE

Să recapitulăm,în trăsuri generale,rezultatele la care ne-a condus această lungă colindare în lumea ideală a cuvintelor.

Cu întemeierea studiilor lingvistice în primul pătrar al secolului nostru a fost un ce firesc, ca întîiele cercetări să fie exclusiv îndreptate asupra părţii formale a limbii. Trebuia, înainte de toate, să se adune materialele, cu care să se poată ridica edificiul foneticii ario-europene. Drumul cel larg, apucat de către Wilhelm de Humboldt, care căuta să pătrundă în mecanica intelectuală a graiului, n-a mai fost bătut de urmaşii săi. Numai Ludwig Geiger, înzestrat cu o puternică intuiţiune, a făcut un pas înainte în scrutarea legilor semasiologice. Ne pare însă prea riguros, cînd contestă fantaziei orice participare la crearea limbii şi nu recunoaşte acestui fenomen sufletesc măcar rolul de auxiliară în diversificarea logică a cuvintelor. Relevînd inconştienţa tranziţiunilor sensului, el consideră facultatea intuitivă a omului ca factorul principal în prima perioadă de evoluţiune lingvistică. Cauza unică a varietăţii semnificaţiunilor ar fi întîmplarea, confuziunea noţiunilor analoge şi o repeţire necurmată a acestei confuziuni. Ea însăşi - confuziunea - n-ar fi decît rezultatul unei erori, a unei concepţiuni mărginite sau piezişe a lucrurilor.

Excluderea absolută a fantaziei cu multiplele ei combinaţiuni de pe terenul limbii ar face imposibilă explicarea nenumăratelor nuanţe, ce îmbogăţesc mereu sfera logică a cuvintelor. Omul nu poate rămînea într-o absolută pasivitate faţă cu dezvoltarea facultăţii sale

intuitive. Atenţiunea concentrează impresiunile sensibile şi imaginaţiunea reproduce obiectele, care au trecut de mult pe dinaintea ochilor noştri. Imaginile, deşteptate în noi, nefiind izolate, se pun în contact cu alte imagini coerente, aşa că fără ştirea şi voia noastră ne simţim împinşi de a înădi şi îmbina laolaltă în felurimi de chipuri reprezentările individuale. Asociaţiunea ideilor - pe lîngă uitarea - este deci principiul capital, care prezidă la diversitatea combinaţiunilor sensului.

De la aceste două operaţiuni intelectuale derivă, pentru Semasiologie, pe de o parte analogia şi metafora, iar pe de alta limitarea şi generalizarea sensurilor, factori comuni tuturor limbilor şi care explică mai toate fenomenele, ce supravin pe terenul ştiinţei semnificaţiunilor.

Am zis "mai toate", căci într-adevăr fenomenele semasiologice sînt de natură atît de multiplă şi diversă, încît necesită uneori intervenirea şi altor factori secundari, din care am studiat doi dintre cei mai permanenţi: influenţa religioasă şi cea culturală.

Am urmărit acţiunea Creştinismului asupra terminologiei religioase şi am cercetat cu de-amănuntul urmele lăsate în limbă de mişcarea culturală, pornită de la întîii cărturari ai traducerilor sfinte.

Apoi, părăsind acest tărîm cam şovăitor, am căutat a pătrunde în sufletul limbii şi al poporului printr-un studiu adîncit al metaforelor graiului românesc.

Transformismul, această lege generală a Universului, a fost constatat pe terenul limbii prin schimbătoarele fenomene ale restrîngerii şi lărgirii semnificaţiunilor şi mai cu seamă prin priveliştea peripeţiilor perpetue, ce ne oferă interesantul episod semasiologic al scăderii sensurilor.

În acest mod ni se pare a fi atins mai toate chestiunile palpitante ale acestei noi științe și a fi îndrumat la o cercetare mai temeinică a materialului semasiologic al limbii noastre.

Semasiologia, folosindu-se de materialele etimologiei științifice, caută a explica cauzele schimbării semnificațiunilor și a motiva diferențierea logică între primitiva și posterioarele accepțiuni. Ea deschide istoriei culturii perspective întinse, permițînd a deduce din tezaurul lexical gradul de civilizațiune, momentele etice și particularitățile spiritului național. La popoarele cu o literatură puțin dezvoltată Semasiologia e de o importanță capitală, constituind aproape unicul izvor pentru asemenea prețioase informațiuni. Mai mult încă, limba poate supraviețui poporului care a vorbit-o și în lipsa altor monumente, să grăiască urmașilor de toate bătăile inimii sale. "Limbile - a zis Jacob Grimm - sînt o dovadă mai vie despre popoare decît oseminte, arme și morminte. Limba e deplina răsuflare a sufletului omenesc, unde ea răsună sau unde e ascunsă în monumente, acolo dispare orice nesiguranță despre raporturile acelui popor către vecinii săi".

Împrumuturile, ce limbile le fac unele altora, considerate din punctul de vedere semasiologic, permit a aprecia gradul de dependență a națiunilor respective, conviețuirea lor mai mult sau mai puțin intimă, cu un cuvînt reciproca lor înrîurire istorică.

S-ar putea specifica în acest mod o statistică semasiologică, care să cuprindă in nuce toate ordinele de idei, ce constituiesc capitalul lexical al unui popor și din care s-ar putea deduce, ce anume noțiuni se datoresc cutărei sau cutărei națiuni învecinate.

Dacă vom arunca o privire sintetică asupra contingentelor lexicale, cu care popoarele vecine au îmbogățit alternativ elementul de baștină românesc, vom constata că temelia limbii române - latina veteranilor, a bătrînilor descălecători ai neamului și ai locului - a rămas neatinsă[VIII].

Mai toate primele impresiuni ale omului din popor, aproape întregul vocabular al țăranului pentru a exprima noțiunile de întîia necesitate din lumea fizică și intelectuală e de origine romană. Unele din aceste cuvinte latine sînt îmbrăcate cu o concepțiune proprie poporului român; cele mai multe însă au păstrat ideile originare în virtutea puterii conservatoare a limbii, care persistă paralel cu tendința-i modificatoare (p.243-245).

[..]

Dar ceea ce trebuie relevat mai cu seamă ca o trăsură caracteristică e seriozitatea ,am putea zice solemnitatea, cu care poporul tratează cuvintele de origine latină. Pe cînd celelalte contingente lexicale capătă în gura românului o nuanță progresivă de ironie batjocoritoare, singurul element latin e cruțat de această tendință pronunțată spre parodie, de care n-au scăpat nici măcar cuvintele sacramentale de origine slavo-greacă. În această excepțiune remarcabilă se poate recunoaște caracterul particular al elementului latin: nu-ți bați joc de ceva scump, la care ții din baerele inimii; elementul latin este mai intim, mai aproape de sufletul națiunii. Această temelie a limbii s-a păstret cu mai multă scumpătate, fiindcă zguduise odinioară mai puternic întreaga fire a poporului român și fiindcă se infiltrase mai de demult și mai adînc în sucul și sîngele său (p.247).

COMENTARII

I Definiţie ce reflectă influenţa concepţiei lui B.P. Hasdeu despre limbă ca produs şi oglindă a societăţii.

II Despre rolul pe care-l joacă uitarea în procesul modificărilor semantice a vorbit, anterior lui L. Săineanu, lingvistul ieşean Al.Lambrior, în studiul Ceva despre conjunctivul românesc (1882).

III Observaţia, interesantă şi explicabilă psihologic, îi aparţine lui L.Şăineanu.

IV După cum reiese din declaraţiile autorului şi din modul de tratare a problemelor, el s-a străduit să ilustreze, cu exemple din limba română, principii semantice generale.

V În greceşte χαῖρε

VI Vergiliu, Aeneis VI, 851.

VII Ca multe alte neamuri sau triburi, ei se autodenumesc prin termenul "om"; cf. ban-tu, pluralul de la umun-tu "om".

VIII Lazăr Şăineanu a subliniat, cu numeroase exemple, faptul că majoritatea termenilor din fondul principal lexical al limbii române o formează elementele latine.

LINGVISTICA CONTEMPORANĂ SAU

Școala neo-gramaticală (1890)

[..]

I

Unul din aceste prejudicii se referă la poziția lingvisticii în cercul celorlalte științe. Este lingvistica o știință naturală? Este ea din contră o știință istorică?

Schleicher și discipolul său francez Hovelacque așază lingvistica între științele naturale și consideră limba ca un organism fizic cu o existență independentă, a cărui evoluție se face după legi fixe și neschimbătoare: sonuri, forme lexicale, iată ce constituie limba, semnificația cuvintelor fiind incapabilă de o tratare științifică. Gramaticul disecă acest organism, alege formațiunile normale de cele defectuoase și le rînduiește în diferite căști, ticluite cînd ca reguli, cînd ca excepții. Compendiul lui Schleicher face impresia unui adevărat tratat de botanică, iar Lingvistica lui Hovelacque se reduce la un simplu catalog, în care limbile globului se înregistrează sub anumite rubrici, catalog precedat de o serie de considerațiuni generale, după cum orice clasificațiune zoologică e precedată de un șir de observațiuni preliminare[1].

Cauza care a dat naștere acestei vederi unilaterale e faptul că în lingvistică predomină metoda comparativă, ceea ce o apropie de acele științe naturale, care se servesc de o metodă analoagă. Dar limba nu posedă o

existență independentă, ea nu poate fi considerată în afară de societatea în care se grăiește. Limba fiind un produs al spiritului omenesc și un reflex al societății, lingvistica e înainte de toate o știință istorică[I]. Cuvintele, care formează materialul limbii, poartă urmele revoluțiunilor sociale ce au sbuciumat trecutele generațiuni. Un cuvînt deci nu poate fi privit numai după învelișul său exterior, după formă sau son, care, ca produs al organelor vorbirii, aparține fiziologiei; deși mai puțin accesibil observațiunii directe, miezul cuvîntului, sensul, oglindește o anumită stare socială; el pornește de la spirit și, ca atare, aparține psihologiei. Lingvistica este astfel o știință fizică și istorică în același timp; într-însa se săvîrșește o tranzițiune treptată de la metoda naturalistului, care operează cu comparațiuni generice la aceea a istoricului, care se mărginește mai mult la comparațiune individuală. Fonetica aparține celui dintîi domeniu, celui de-al doilea îi revine semantica, ca complexul tranzițiunilor logice; iar între ambele stau, cu un caracter mixt, formarea cuvintelor[II] și sintaxa[2].

(pag.6-9)

[...
....]

Preocupațiunea continuă cu limba sanscrită și cu celelalte idiomuri ale familiei indo-europene, îndelungata evoluție a acestui grup lingvistic putînd fi urmărită de la un imn vedic pînă la poezia populară a unui dialect grăit încă, a condus la concluziunea exagerată, că rezultatele obținute din studiul comparativ al limbilor indo-europene sînt aplicabile tuturor familiilor graiului omenesc. Limba proto-arică[III] devine astfel reprezentanta limbii primitive a umanității, iar rădăcinile monosilabice, produsul unei abstracțiuni gramaticale,

întîia gîngăvire a cuvîntului omenesc. De aici tendinţa lingviştilor de frunte de a reduce la familia arică[IV] idiomurile de natura cea mai diversă. Bopp se încercase, bineînţeles cu deplină neizbutire, a înrudi limbile malayo-polineze cu cele arice; mai tîrziu Corssen făcu a doua sforţare, grandioasă dar zadarnică sforţare, de a pătrunde, cu ajutorul dialectelor italice, în misterele limbii etrusce[V].

Teoriile metafizice ale vechii şcoli, privitoare la originea şi evoluţia limbii omeneşti, sînt, din aceeaşi cauză, lipsite de temei, nefiind decît concluziuni trase dintr-un număr restrîns de fapte şi observaţiuni, rezultatul experienţelor cîştigate exclusiv în domeniul lingvistic indo-european[3]. Oricîtă importanţă să aibă însă acest grup pentru istoria dezvoltării spiritului omenesc, el nu poate revendica, din punctul de vedere curat lingvistic, o poziţie privilegiată şi dominantă asupra celorlalte manifestări, multiple şi variate, ale cuvîntului. El nu-i decît o verigă preţioasă din lanţul nesfîrşit de idiomuri, a căror uimitoare multiplicitate trebuie să concure a elucida limba, cea mai veche şi cea ~~mai minunată~~ creaţiune a inteligenţei umane (p.18-2o).

II

Şcoala veche[VI] studia limba independent de omul care o vorbeşte. Fără a ţine seamă de factorii activi în evoluţia graiului, ea se mărginea a constata legile pur mecanice ale tranziţiunii sonurilor. Fiziologia fonetică forma în acest mod baza şi esenţa însăşi a lingvisticii şi se omitea cu desăvîrşire elementul intelectual, factorul de căpetenie în dezvoltarea limbii, cauza de reconstrucţiune şi de distrugere totdeodată a formelor

sale. Prin introducerea principiului psihologic formele moarte capătă o nouă viață, urmărite fiind în evoluțiunea lor organică și în ramificarea lor dialectală. În loc de metafizică sau probleme glotogonice, ca prototipurile ario-europee, curate plăzmuiri ipotetice[VII], se insistă asupra limbilor și dialectelor vii, al căror studiu trebuie să fie pentru lingvist ceea ce exercițiile de laborator sînt pentru zoolog sau botanic.

Dialectele treceau obișnuit drept forme corupte în alăturare cu limba literară, singura legitimă și corectă. Acest mod de a vedea contrazicea toate ideile despre evoluțiune lingvistică, luînd drept bază originară a limbii cristalizarea sa finală, datorită adesea intervenirii unui factor întîmplător, care pune o stavilă mobilității perpetue a dialectului: pe de o parte un curent, ramificat în diferiți afluenți, care, în matca-i firească și slobodă, rămîne neatins de voința omenească; pe de alta, un curent artificial, care nu poate trece peste ogorul desțelenit și plivit de o mînă harnică și dibace. Unul reprezintă natura în eterna și imperturbabila ei mobilitate, celălalt voința omului cu toate abaterile și capriciile sale.

De aceea dialectele sînt singure capabile a ne revela principiile metodei lingvistice; ele sînt mai consecvente, mai constante în evoluțiunea lor decît limbile literare. Mulțumită cercetărilor dialectale, lingvistica a putut intra într-o nouă fază, caracterizată printr-o severitate mai mare a inducțiunilor sale (pag.20-22).

[...
....]

Adevărata cauză a transformărilor fonetice nu-i dar tendința către comoditate, care variază de la un popor la altul, ci diferența organelor vorbirii. Odată ce

organele unui individ sau popor sînt incapabile de a rosti un son în anumite condițiuni, această încapacitate va persista, cît timp sonul se va prezenta într-o pozițiune analoagă. Transformarea autohtonă a latinului ct în pt a trebuit deci să se săvîrșească, c-o absolută rigurozitate, în toate cuvintele de baștină românești.

Formulată în sensul de mai sus, legea infailibilității fonetice a provocat nesfîrșite discuțiuni, care s-ar fi înlăturat în parte, de s-ar fi luat în seamă corolarul: în răstimpul aceleași perioade și în cuprinsul aceluiași loc. Negreșit, alte timpuri, alte legi fonetice: cuvintele slave hrană, rană au intrat în limbă într-o epocă tîrzie, cînd nu mai era în vigoare legea lui a+n, care afectase vechile slavisme smîntînă, stînă; de asemenea neologismele roman, veteran în raport cu străvechile latinisme rumân, bătrîn. De aici se poate vedea în ce cerc vicios se învîrteau aceia dintre filologii noștri, care căutau a turna într-unul și același tipar, formațiuni din diferite timpuri, care doreau bunăoară a scrie și rosti pusăciune și terminăciune sub cuvînt că, în epoca formațiunii limbii române, se zicea rugăciune sau înțelepciune[VIII]. (pag.24-26)

[..
....]

Oricît de activ însă să fie factorul analogiei, îi lipsește încă acea precizium și consecvență, ce caracterizează legile fiziologice; deși s-a încercat o clasificație a fenomenelor analogice[4], ea e departe de a fi decisivă. De aceea nu trebuie recurs la dînsa decît cînd legile fonetice obligă, cînd nu mai avem la îndemînă nici un alt mijloc de explicațiune: ea trebuie să fie, cum s-a zis, "ultima ratio philologiae"

[..]

Afară de influenţa materială[IX] a limbilor, influenţa exercitată prin împrumutare reciprocă de cuvinte şi forme, s-a trecut cu vederea o înrîurire mai adîncă, de o natură psihologică mai delicată, care se manifestă mai ales prin ciocnirea, în urma unei victorii, între idiomul învingătorilor şi al învinşilor, prin atingerea elementului indigen cu cel suprapus. Dintr-un atare contact etnic rezultă o serie inconştientă de modificări lingvistice, care rămîn curate enigme pentru cel ce se mărgineşte la explicarea fiziologică sau mecanică a faptelor.

În toate ţările romanice latina legionarilor a dat peste diferite graiuri pămîntene, pe care, după o lungă luptă pentru existenţă, a izbutit a le alunga aproape cu desăvîrşire, - unele dintr-însele mai trăind în descendenţii lor, - dar nu s-a putut prezerva de un şir de particularităţi, ce i-au lăsat drept moştenire idiomurile dispărute. Constatarea acestei reacţiuni a elementului autohton asupra celui roman e înconjurată de mari greutăţi, deoarece, odată cu limbile indigene, au dispărut şi dovezile directe, şi nevoiţi sîntem a recurge la probe inductive: pe de o parte, cercul teritorial, în care romanii veniră pozitiv în atingere cu poporul indigen şi în care se circumscrie deci şi particularitatea lingvistică - proba corografică, după Ascoli; pe de alta, neştiindu-se mai nimic despre idiomurile primitive ale ţărilor romanizate, acea modificare caracteristică trebuie să se regăsească în evoluţia istorică a dialectului supravieţuit celui mai de aproape înrudit - pentru Dacia - limba albaneză.

Aceste influenţe autohtone pot fi constatate în domeniul foneticii, al sintaxei, al vocabularului.

(pag.34-36)

[...]

III

[...]

Dar oricît de profunde şi de amănunţite să fie aceste studii fiziologice, ele riscă a degenera în formule algebrice şi minuţii, dacă nu vor fi stăvilite de un curent intelectual[5]. Aici mai mult ca oriunde materia ameninţă a absoarbe spiritul (litera ucide!). Abstracţie făcînd de aspectul rebarbativ, ce se dă prin aceasta uneia din ştiinţele cele mai frumoase, se trece cu vederea ultimul scop al lingvisticii, acela de a simţi pulsaţiile marii inimi a umanităţii sub învelişul fiecăruia din cuvintele unei limbi, de a recugeta gîndurile ce au agitat mintea-i, de a furişa o privire, cînd nu ne este dat a pătrunde, în atelierul inteligenţei sale. (pag.41-42).

[...]

Limba oglindeşte viaţa întreagă a unui popor şi, spre a înţelege istoria adesea misterioasă a cuvintelor unei limbi, trebuie să cunoaştem nu numai evenimentele externe ale existenţei sale, ci mai ales păsurile sale sufleteşti, credinţele sale intime, tot ce-i umple inima de bucurie sau jale, tot ce-i insuflă speranţă sau spaimă, cu un cuvînt întreaga acea ştiinţă a poporului, cunoscută sub numele de Folklore, căreia viitorul îi rezervă o splendidă carieră. (pag.44).

[...

....]

Dintre toţi lingviştii contemporani nici unul nu şi-a format despre lingvistică o concepţie mai largă ca d. Hasdeu. Pe cînd elementul psihologic al graiului era şi este încă mai pretutindenea neglijat şi depreciat, d-sa a pus în serviciul limbii profunda intuiţie a istoricului. Teoria circulaţiunii cuvintelor, cu care d.Hasdeu a îmbogăţit semantica, este singura descoperire marcantă, ce ştiinţa are de înregistrat pe acest teren. Iar Etymo-

logicum Magnum Romaniae face epocă, în această privință, nu numai în istoria filologiei române, dar în a lexicografiei europene în genere: pentru prima oară, de la capodopera lui Ducange, elementul istoric găsește deplină atențiune într-un mare dicționar național; și, ca o caracteristică a progresului contemporan, elementul poporan egalează, ba întrece uneori, pe cel literar. Prin aceasta d.Hasdeu a ridicat sieși și națiunii un monument durabil și iertat va fi școlarului său a-i adresa, din acest loc și cu această ocazie, expresiunea profundei sale admirațiuni și a nemărginitei sale recunoștințe!

(pag.47-48).

Notele autorului

1 De aici terminologia naturalistă aplicată fenomenelor lingvistice: Viața limbii (Whitney), Viața cuvintelor (Darmesteter), expresiune pur metaforică. O limbă nici nu se naște, întrucît nici nu se poate surprinde momentul genezei sale, nici nu moare de moarte naturală, de gîrbovire, ci de o cauză istorică, de o transformare accidentală a organismului social. Nu se poate repeta îndeajuns, că limba sau cuvîntul nu se bucură de o existență reală, ci reflectează numai pe omul care o grăiește.

2 Despre metoda lingvistică, cf. Wundt, Logik, Stuttgart, 1880-83, vol.II, cap.2.

3 Acest mod de a vedea predomină încă în lucrarea cea mai recentă despre originea limbii de Regnaud, Origine et philosophie du langage ou principes de Linguistique indo-européenne (Paris, 1888); autorul deduce originea și filozofia limbii umane din principiile de lingvistică indo-europeană. Conceptul indo-european subjugă într-atîta inteligența noastră, încît considerăm prin prisma categoriilor gramaticale idiomurile cele mai rebele analizei logice tradiționale. Nimic nu ne poate face a simți mai bine acest defect al educațiunii noastre lingvistice ca citirea unui studiu general asupra limbii umane, cum e cartea lui Winkler, Zur Sprachgeschichte. Berlin, 1887. Dintr-însa putem învă-

ya caracterul relativ al logicii aristotelice și remarcabila diversitate a intelectului omenesc; ceea ce pentru noi e subiect poate fi obiect în cugetarea cafrului, posesor în a egipteanului, instrument în a australianului....

4 Paul H., Prinzipien der Sprachgeschichte, 2 ed., Halle, 1886.

5 Iată cum definește Seelmann (Die Aussprache des Lateinischen, 1885) natura lui g latin - originalul desfide orice traducere:"... plosiv-implosiv bez. implosiv-plosiv stimmhafte vor dunklen Vocalen mediopalatale, vor hellen präpalatale dorsal gebildete Lenis".

COMENTARII

I Concepție preluată de la B.P.Hasdeu, care arată că, asemeni altor științe, lingvistica trebuie clasată după obiectul ei și nu după metodele întrebuințate, care pot fi uneori împrumutate de la alte discipline; teză curentă la neogramatici.

II În formarea cuvintelor este inclusă, probabil, și morfologia

III Adică limba indo-europeană comună.

IV Familia arică = familia indo-europeană; L.Șăineanu folosește o terminologie curentă în epocă.

V În 1874 Corssen a emis, pentru prima oară, ipoteza apartenenței limbii etrusce la familia indo-europeană. Ulterior aceeași idee a fost susținută de Vetter și, cu argumente noi, de Vl.Georgiev; după G.Devoto etrusca ar reprezenta un amestec de elemente indo-europene(italice) și neindo-europene.

VI E vorba de lingvistica din prima jumătate a secolului trecut, în special de școala naturalistă.

VII Apreciere exagerată; formele reconstruite aproximează, în grade diferite, prototipurile reale. În acest domeniu L.Șăineanu e mai aproape de poziția prudentă a neogramaticilor decît de ideile lui B.P.Hasdeu, care afirmă, cu dreptate, că reconstrucția lingvistică nu este nici ipotetică, dar nici exactă, ci aproximativă.

VIII Referire la concepția „ciunistă" a lui Aron Pumnul.

IX Adică influenţa asupra laturii sonore a limbii.

X Corografie = descrierea unui ţinut, topografie; termen format din gr. χώρα "ţinut, loc" şi γραφή "descriere".

RAPORTURILE DINTRE GRAMATICĂ ŞI LOGICĂ

Bucureşti 1891

I. GRAMATICA ŞI LOGICA

[...]

Limba este, înainte de toate, un fenomen psihologic; ea variază de la un popor la altul sub influenţa factorilor etnici şi ea trebuie studiată în multiplele forme ale realităţii, iar nu după un schematism invariabil, după un tip general[1]. Psihologia şi nu Logica, cată dar să fie adevăratul domeniu al Gramaticei: Psihologia, care tinde a explica mersul cugetării, aşa cum ea se face în realitate, pe cînd Logica urmăreşte scopul ideal de a prescrie legile, cum ar trebui să se facă. Logica e o ştiinţă abstractă, cea mai abstractă din toate şi, în clasificarea lui Spencer[I], ea figurează înaintea Matematicilor. Caracterul ei formal o abstrage de la realitate: ea poate judeca dacă cugetarea e justă, iar nu dacă corespunde realităţii (ex. noţiunea de sfinx). Aceasta face ca noţiunea logică să fie o concepţiune abstractă şi incompletă şi ca norma logică să poată îmbrăca infinite forme gramaticale. A voi deci a regăsi în toate limbile acelaşi formular, abstras din studiul cîtorva idiomuri cu o înaltă cultură literară, e o curată utopie[2].

[...

....]

Părerea că categoriile logice trebuie necesar să existe în toate limbile provine din confuziunea între noţiune şi reprezentare. Unele dintr-însele lipsesc cu totul, altele pot îmbrăca forme variate şi se îndepărtează astfel de natura uniformă a categoriilor logice[3]. Ultimele sînt strict determinate şi nu pot fi întrupate decît într-un singur mod; cele gramaticale, din contră, se modifică şi se nuanţează pînă la infinit. Şi acele felurite moduri de întrupare gramaticală pot fi mai mult sau mai puţin perfecte, ceea ce exclude orice evoluţiune logică a graiului, care ar fi trebuit să ofere pretutindenea aceeaşi perfecţiune lingvistică.

Categoriile gramaticale nu sînt şi nu pot fi identice cu cele logice. Dintr-o analiză pur logică a judecăţii nici că se poate deduce toate părţile de cuvînt[II] şi de aceea Aristotele n-a recunoscut decît o parte dintr-însele[III]. "Categoriile şi formele gramaticale, care se considerau ca absolute pentru omul vorbitor şi deci valabile pentru orice limbă, fiindcă credeau a le putea deriva din natura logică a cugetării, sînt în realitate aproape mărginite la limbile indo-europene şi nu sînt deloc rezultatul formelor logice ale cugetării. Adevărata stare a lucrurilor e dimpotrivă, că fiecare limbă are formele ei proprii, ce lingvistul e dator a le considera ca fapte date şi a le explica ca atare, iar nu a şi le construi ca generale şi logiceşte necesare"[4].

Diviziunea părţilor cuvîntului, bazată în mare parte pe categoriile aristotelice, poate într-adevăr găsi o aplicaţiune integrală numai în domeniul indo-european şi cu oarecare rezerve în cel semitic, dar n-are nici o noimă pentru majoritatea limbilor omeneşti. Cele

mai multe din popoarele globului recurg la proceduri fundamental diferite spre a-şi formula cugetarea lor. Tocmai faptul că nu regăsim decît într-un mic număr de idiome, aşa numitele părţi de cuvînt, dovedeşte că ele nu sînt categorii de un caracter universal. Unele dintr-însele pot lipsi cu desăvîrşire. O noţiune atît de importantă ca verbul nu există în mai multe limbi malaieze din Asia şi din idiomurile algonkine din Nordul Americei. În genere puţine familii lingvistice posedă o noţiune verbală propriu-zisă: în cele mai multe limbi verbul nu-i decît un nume cu o amplificare pronominală, aşa că ambele categorii ale numelui şi ale verbului se confundă.IV

[. . . . .]

DOMENIUL GRAMATICII ŞI AL LOGICII

[. . . . .]

Gramatica şi Logica diverg astfel în punctele cele mai importante: ele sînt două ştiinţe diferite prin esenţa şi tendinţele lor. Aşa fiind, şi legile lor vor diferi de la una la alta. Limba în genere nu-i logică, în sensul strict al cuvîntului, altminterea ar trebui neapărat să nu poată exprima cugetări nelogice sau false. Dar frazeologia cea mai corectă ca formă e adeseori goală ca fond. În realitate una sînt cerinţele Gramaticii şi alta legile Logicii, aşa că o propoziţiune poate fi corectă după regulile uneia şi falsă după normele celeilalte. O propoziţiune ca "Cercul e pătrat" corespunde tuturor cerinţelor gramaticale, deşi contrazice datele cele mai elementare ale Logicii; din contră, propo-

zițiunea "Cercul e rotundă" e logicește exactă, dar necorectă din punctul de vedere gramatical[V].

Fenomenele cele mai interesante ale Semanticii, s-ar putea zice chiar în genere transformarea sensurilor la cuvinte, provin din cauze psihologice sau istorice adesea diametral opuse Logicii. Principiul de la care pornesc toate schimbările de asemenea natură este uitarea înțelesului primitiv și apoi lărgirea sau restrîngerea sferei sale sau mai bine zis scoaterea în relief a unei calități speciale în paguba celorlalte, adică anapoda ca Logica.

Cine se mai gîndește astăzi, cînd zice monedă, la templul din Capitoliu al Junonei, supranumită Moneta? sau la vorba bătrîn, cine își mai aduce aminte de antica organizare legionară? ori, la smulg și arunc, cine mai bănuiește sfera primitiv pastorală și agricolă a noțiunilor respective?[VI] ....

Ceea ce retorii au numit catacresă[VII] sau abuz este în realitate unul din faptele cele mai normale, ce ne întîmpină în evoluțiunea unei limbi. Pe de o parte tendința pesimistă, atît de pronunțată în domeniul ideal al graiului, care într-un mod fatal degradează în cursul timpului vorbe primitiv bune, oneste, nobile; pe de alta ironia poporului, care, lovind fără milă în demnitatea și maiestatea cuvintelor, își face un fel de joc a înjosi valoarea lor trecută sau actuală. Nobilul și grosolanul, sublimul și josnicul, alternează și dau astfel o icoană credincioasă a revoluțiunilor sociale. Faimosul paralogism al vechei etimologii (lucus a non lucendo) e o frecventă realitate pe terenul evoluției semnificațiunilor.

În sensurile cuvintelor se poate într-adevăr constata adesea o lipsă desăvîrșită de cugetare logică. Vom da un singur exemplu. În greaca modernă elenicul

ἵππος a fost înlocuit cu ἄλογο(ν), literal "(animal) irrationale" sau, cum zice francezul, la brute. S-ar putea întreba: De ce să se dea o astfel de numire cu preferință calului, celui mai inteligent dintre animale, și nu mai curînd boului sau porcului? De ce să se considere ca lipsit de rațiune tocmai calul "ce fier et fougueux animal qui partage avec l'homme les fatigues de la guerre et la gloire des combats?" (Buffon).[...]

Lucru curios! Idiomurile obscure ale popoarelor primitive sînt în genere logicește mai corecte decît limbile noastre culte. Dar - lucru și mai curios! - tocmai concepțiunea lor mai logică o înțelegem mai cu anevoie. In Bantu, bunăoară, propozițiunea "Am pierdut oaia", ceea ce nu-i tocmai logic, e redată prin "Eu, eu am făcut să se piardă oaia mea".[...]

Dar dacă limba nu-i logică în sens strict, nu urmează de aici, că ar fi ilogică sau irațională. Ca și natura, limba e logică și nelogică totdeodată: pe lîngă legile generale ale Logicei, ea se conformează și cu legi particulare spiritului omenesc[5].

LIMBA ȘI CUGETAREA

[..
....]

Graiul nu-i, cum se știe, singurul mijloc de a exprima cugetarea, ci adesea ea poate fi mai semnificativ redată prin intonare sau gest:

Saepe tacens vocem verbaque vultus habet...[VIII]

Cîte mișcări ale corpului nu însoțesc cuvîntarea popoarelor meridionale - contrast izbitor între francezi și englezi! - și cum acțiunea și vorba se confundă la ele într-o armonie instinctivă. Și dacă la noi omul

din popor caută a suplini prin gesturi insuficienţa graiului, apoi cu atît mai mare rol joacă gesturile la popoarele primitive. La acestea trebuiesc ele studiate spre a înţelege nemăsurata lor însemnătate în chestiunea originilor limbii: gesturile stabilesc oarecum puntea peste prăpastia ce desparte limba nearticulată de cea articulată.

Boşimanii, de pildă, recurg în vorbire la atîtea semne suplimentare, încît nu pot fi înţeleşi la întuneric şi, dacă vorbesc noaptea, sînt nevoiţi a se aduna în jurul focului spre a face astfel vizibile gesticulaţiunile lor. Indienii din America posedă un întreg sistem de semne, care poate înlocui limba vorbită[6].

[..]

Consecinţa imediată, ce putem trage din lipsa de abstracţiune în epoca primordială a graiului, este constatarea, că punctul de plecare al limbii n-a putut fi vorba, ci propoziţiunea. Căci orice vorbă izolată exprimă o generalitate şi deci o concepţiune abstractă. Precum cugetarea se formează dintr-o singură ţîşnire, şi nu printr-o juxtapunere de idei, tot astfel nu se poate vorbi decît prin propoziţiuni întregi[IX].

Această stare primitiv concretă a spiritului omenesc se oglindeşte încă în limba copiilor şi a sălbaticilor: şi unii şi alţii nu cugetă separat, nu analizează vorbele propoziţiunii, ci întîia lor senzaţie se manifestă printr-o interjecţiune, adică printr-un embrion de propoziţiune.

Vorbele copilului reprezintă concepţiuni integrale: ele sînt propoziţiuni abreviate, iar nu anu-

mite părţi de cuvînt. "Sînt oare întîiele vorbe ale copilului simple nume? Ele apar negreşit izolat, dar sînt deja propoziţiuni. Copiii rostesc cu simţ fin, ca reprezentanta unei propoziţiuni întregi, acea vorbă, asupra căreia ar cădea într-o epocă analitică intonarea principală, ca noţiunea de căpetenie a întregului... Ceea ce lipsesc judecăţii în expresiunea limbii, o înlocuiesc accentul expresiv sau viul gest"[7].

[...
....]

Propoziţiunea dar a fost şi este singura unitate reală a graiului. Vorbele izolate există numai pentru lexicograf, ele n-au valoare decît numai din momentul ce devin elemente ale propoziţiunii. Trecerea cu vedere a unui fapt atît de important a fost cauza erorilor des repetate pe terenul filozofiei lingvistice.

[...]

Dacă lucrurile stau astfel în privinţa vorbelor izolate, apoi cu atît mai mult sînt abstracţiuni rădăcinile - pentru a nu mai vorbi de teme şi sufixe - care n-au avut niciodată o existenţă independentă. A crede, cum s-a făcut mult timp, că graiul s-a format prin împreunarea rădăcinilor cu sufixe - întîiele oferind un sens general, specificat şi determinat de elemente formative - este a considera limba ca opera reflexiunii, ca rezultatul unor preocupări filozofice. Dar desigur numai filozofi nu vor fi fost acei oameni primitivi, care, asemenea sălbaticilor de astăzi, manifestau prin strigăte involuntare şi traduceau în imagini sensibile impresiunile lor imediate. Lipsa de orice concepţiune generală şi abstractă, ce caracterizează toate idiomurile sălbaticilor[x], arată îndeajuns, cît de neîntemeiată era părerea, pînă mai deunăzi în genere admisă,

că limba omenească ar fi început cu rădăcini, adică cu elemente, care reprezentau ideile sub forma lor cea mai vagă și mai abstractă posibilă. Niște producțiuni subiective, niște ficțiuni de ale gramaticilor, cum sînt rădăcinile și celelalte unități artificiale ale vorbei izolate, fură astfel luate drept realități, drept entități lingvistice. Se admitea, în acest caz, că formațiunea limbii s-ar fi efectuat într-un mod logic și oarecum matematic prin împreunarea reflexivă a unui concept vag cu altul menit a-l determina mai de aproape.

În toate aceste generalități se uita, însă, că analiza e o procedere tîrzie și un product al abstracțiunii, al unui grad înalt de reflexiune, de cugetare logică; pe cînd pretutindenea, în faza inițială a graiului ca și în idiomurile popoarelor obscure, sinteza e singura reală, o sinteză concretă și inconștientă, ca și spiritul omului primitiv, ca și inteligența sălbaticului și a copilului în primii ani ai dezvoltării sale.

Notele autorului

1 "Pretutindenea, zice Humboldt, influența timpului asupra limbilor merge mînă în mînă cu a particularităților naționale și ceea ce caracterizează hoardele sălbatice ale Americii și ale Asiei septentrionale nu trebuie deci să fi aparținut și triburilor primitive ale Indiei și ale Greciei". Sprachphilos.Werke, ed. Steinthal, p.69.

2 Steinthal, Charakteristik, p.1o4: "Eine allgemeine Grammatik ist ebenso wenig denkbar als eine allgemeine Form der Staatsverfassungen und der Religionen oder eine allgemeine Pflanzen und Tierform."

3 Humboldt emisese deja în principiu atari păreri (cf.ed. Steinthal, p.611), dar nu ajunse la o plină claritate asupră-le. Astfel vorbește (p.623) de "ein in der Seele liegende grammatischer Typus"... Despre această contrazicere aparentă, cf. Steinthal, Abriss, p.63 urm.

4 Steinthal, Abriss, p.32.

5 Steinthal, op.cit., p.219.

6 Mallery, în opera-i Sign language between North American Indians (Washington, 1881), a studiat importanța sociologică a gesturilor și a semnelor la Indienii din Nordul Americii.

7 Trendelenburg, Logische Untersuchungen, Berlin, 1840, vol.II, pag.146.

8 Fr.Müller, Grundriss I, 2. III și IV, 95.

COMENTARII

I Herbert Spencer (1820-1903), filozof englez, unul dintre întemeietorii pozitivismului; a contribuit la afirmarea concepției evoluționiste în biologie, psihologie și sociologie.

II Prin "părți de cuvînt" autorul înțelege "părți de vorbire".

III Aristotel distinge numele (ὄνομα), verbul (ῥῆμα) și elementul de legătură între ele (σύνδεσμος).

IV Si unii cercetători moderni consideră că numele și verbul sînt categorii universale, cel puțin sub aspect semantic și funcțional.

V S-a arătat și că se pot analiza, sub aspect gramatical, enunțuri formate din lexeme inexistente,cf. de exemplu, cunoscuta propoziție, care a fost și "tradusă" în diverse limbi: piroții caruleaza elaticește.

VI Smulg < lat. *exmulgeo, termen pastoral; arunc < lat. erunco "a smulge buruienile", termen agricol.

VII Catahreză - figură de stil constînd în folosirea unui cuvînt și în afara contextelor lui obișnuite și care are drept efect lărgirea sensului lui.

VIII Ovidiu, Ars amatoria, v.574.

IX Numeroşi cercetători sînt de părere că enunţurile primare au constat din propoziţii monomembre.

X Afirmaţie exagerată; un oarecare grad de abstractizare se află în orice idiom.

S U M A R

Bun de tipar 1o-V- 1989 Apărut Iunie 1989

Tiraj 188 Coli tipar (Fasc.) 21

Tipar executat sub comanda nr. 67
Tipografia Universității București